

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARINDA KÜRT SORUNU:
DEVLET POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİM VE DEVAMLILIKLAR

(YÜKSEK LİSANS)

Hakan FIRAT

BURSA – 2018

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARINDA KÜRT SORUNU:
DEVLET POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİM VE DEVAMLILIKLAR

(YÜKSEK LİSANS)

Hakan FIRAT

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Sertaç SERDAR

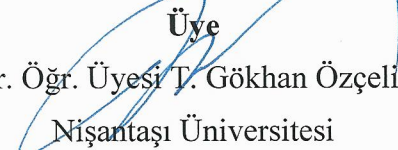
BURSA – 2018

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Dalı'nda 701115002 numaralı Hakan FIRAT'ın hazırladığı "Demokrat Parti İktidarında Kürt Sorunu: Devlet Politikasındaki Değişim ve Devamlılıklar" konu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunması sınavı **03 /12/ 2018** günü **09:00... / 10:30...** saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar adayın tezinin **.BAŞARILI...** (başarılı / başarısız) olduğuna **.OY BİRLİĞİ...** (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Dr. Öğr. Üyesi Sertaç SERDAR
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Barış ÖZDAL
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi T. Gökhan Özçelik
Nişantaşı Üniversitesi

03.../12.../ 2018

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 21.11/2018

Tez Başlığı: Demokrat Parti İktidarında Kürt Sorunu: Devlet Politikasındaki Değişim ve Devamlılıklar

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 127 sayfalık kısmına ilişkin, 21.11/2018 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin) aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7.7 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

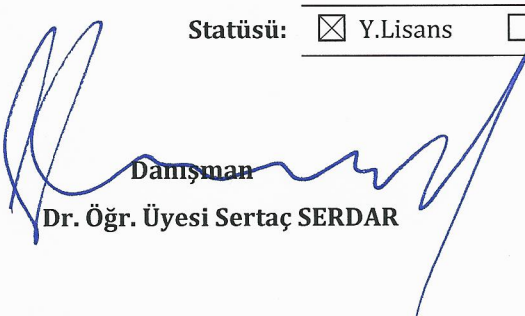
Adı Soyadı: HAKAN FIRAT

Öğrenci No: 701115002

Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Programı:

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Sertaç SERDAR

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Demokrat Parti İktidarında Kürt Sorunu: Devlet Politikasındaki Değişim ve Devamlılıklar” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

21.11.2018.

Adı Soyadı: Hakan FIRAT

Öğrenci No: 701115002

Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Programı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: Hakan FIRAT

Üniversite: Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Bilim Dalı: Siyaset ve Sosyal Bilimler

Tezin Niteliği: Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı:

Mezuniyet Tarihi: / / 20.....

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Sertaç SERDAR

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARINDA KÜRT SORUNU: DEVLET POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİM VE DEVAMLILIKLAR

Bugün Türkiye'deki en önemli ve tartışmalı konularından biri Kürt sorunudur. Bu konudaki çalışmaların tümü Kürt sorununun nedenlerini erken Cumhuriyet döneminde aramaktadır. Bu çalışma, Türk siyasal hayatının tartışmalı bir zaman dilimi olan Demokrat Parti döneminde Kürt sorunu konusundaki devlet politikasındaki değişim ve devamlılıkları açıklamaya çalışmaktadır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm kavramsal açıklamayı içermektedir. İkinci bölüm İmparatorluk dönemindeki devlet ve Kürt aşiret ilişkilerini açıklamaktadır. Üçüncü bölümde Türkiye Cumhuriyeti döneminde yeniden kurulan kimlik politikalarına odaklanılmaktadır. Son bölümde ise Demokrat Parti'nin Kürt sorunu konusundaki devlet politikaları takip edilmektedir.

Anahtar Sözcükler

Demokrat Parti, Kürt sorunu, Kürt meselesi, Kimlik Politikaları, Etnisite Rejimleri

ABSTRACT

Name and Surname: Hakan FIRAT

University: Bursa Uludağ University

Institution: The Institute of Social Sciences

Field: Political Science and Public Administration

Branch: Political and Social Sciences

Degree Awarded: Master

Page Number:

Degree Date: / / 20.....

Supervisor: Assist.Prof. Üyesi Sertaç SERDAR

KURDİSH QUESTİON DURİNG DEMOCRAT PARTY GOVERMENT: CHANGE AND CONTİNUTİY İN STATE POLİCY

Today, one of the most important and controversial issue in Turkey is the Kurdish question. All of the studies on this subject seek the causes of the Kurdish question in the early Republican period. This study attempts to explain the changes and continuities in the state policy on the Kurdish issue in the period of the Democratic Party, which is a controversial period of Turkish political life. The thesis consists of four parts. The first chapter involves conceptual explanation. The second examines the state and Kurdish tribal relations during the Empire period. The third section focuses on the politics of re-established identity and the Republic of Turkey period. In the last part, the Democratic Party's state policies on the Kurdish issue are followed.

Anahtar Sözcükler

Democratic Party, Kurdish Question, Kurdish Issue, Identity Politics, Ethnicity Regimes

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
YEMİN METNİ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar	ix
ŞEKİLLER.....	x
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. MİLLİYETÇİLİK TEORİLERİ.....	6
1.1. İlkçi (Primordialist) Yaklaşım.....	7
1.2. Modernist Yaklaşım.....	7
1.2.1. İKTİSADİ TEMELDE İZAH.....	8
1.2.2. ARAÇ OLARAK MİLLİYETÇİLİK.....	10
1.2.3. KÜLTÜR ODAKLI İZAHLAR.....	12
1.3. ETNO-SEMBOLİK YAKLAŞIM	17
1.3.1. Milletler Ve Etnik Kökenleri	19
2. PATİKA BAĞIMLILIĞI YAKLAŞIMI	26
3. DEVLETİN KİMLİK POLİTİKALARINDAKİ DEĞİŞİMİ AÇIKLAMAK	29
3.1. Etnisite Rejimleri Ve Değişim	30
3.2. TÜRKİYE İÇİN YENİ EKSEN VE ETNİSİTE REJİMİ	28

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KÜRTLER VE KÜRT MESELESİ

1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MİLLET, KİMLİKLER VE KÜRTLER ...	36
2. İMPARATORLUĞUN SON YILLARINDA KÜRTLER VE MİLLİYETÇİLİK ...	42
3. SEVR ANTLAŞMASI VE KÜRTLERİN DURUMU	54
4. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE KÜRTLER	56
4.1. Mondros Ateşkes Antlaşması	57
4.2. Aktörlerin Stratejisi, Araçları Ve İmkânları.....	58
4.3. Bir Politik Birliğin Kuruluşu: Dost-Düşman Dikotomisi.....	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET VE TEK PARTİ DÖNEMİ

1. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE YENİ TÜRKİYE	68
1.1. Kimlik Politikasının Belirsiz Ve Esnek Dönemi:1923-1925	72
1.2. Kimlik Politikasında Radikal Dönem: 1925 ve Sonrası	80
2. KİMLİK POLİTİKASININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ	91

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ

1. DEMOKRAT PARTİ'NİN KISA HİKAYESİ VE MUHALEFET YILLARI	96
2. DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI: 1950-1954	103
3. DEMOKRAT PARTİ İKTİDARININ TAHKİMİ: 1954-1957.....	110
4. DEMOKRAT PARTİ İKTİDARININ SON DÖNEMİ: 1957-1960	114
SONUÇ.....	120
KAYNAKLAR.....	136
ÖZGEÇMİŞ.....	139

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1 - Smith'in Temel Milliyetçilik Tipolojileri	25
Tablo 2 - Politikalar Çerçevesinde Etnik Rejim Tipleri.....	32
Tablo 3 - Uygulama Ekseninde Anti Etnik Rejim Tipleri.....	35

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 - Patika Bağımlılığı Yaklaşımının Yapısal Analizi.....	28
--	----

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgiler
a.g.e.	Adı geçen eser
Bkz.	Bakınız
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
HP	Hürriyet Partisi
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
s.	Sayfa
t.y.	Basım tarihi yok
v.d.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
y.y.	Yayın yeri yok

GİRİŞ

Osmanlı-Türkiye'nin üzerine oturduğu coğrafyanın yakın tarihi incelendiğinde bunun bir krizler tarihi olarak nitelendirilmesi yanlış olmayacaktır. Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, bölgedeki milliyetçi hareketler ve bugün dahi devam eden sorunlar yumağı bu coğrafyanın krizleri kalbinde taşıdığına güçlü bir şekilde işaret eder. Bu dinamik bölgenin heterojen etnik yapısı, başarısız devletleri, zengin doğal kaynakları, dengesiz değer dağılımı ve dışarıdan gelen müdahaleler ile birlikte krizleri kendi içinde daima beslemektedir. Bahsi geçen bu coğrafyanın en istikrarlı devletlerinden biri olan Türkiye Cumhuriyeti, gerek öncülü olan Osmanlı İmparatorluğunun son yüzyılı gerekse yeni bir devlet olarak ilanından bu yana, görece istikrarına rağmen, ciddi sorun ve tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. Bugüne bakıldığında en büyük tehditlerden biri de tam adı Partiya Karkerên Kurdistanê (PKK) – Kürdistan İşçi Partisi olan milliyetçi ve ayrılıkçı terör hareketidir. Artık uluslararası bir örgüt olarak niteleyebileceğimiz PKK, onu doğuran, en azından gerekçe olan, Kürt Sorunundan ayrı düşünülememektedir.

Bugün, Türkiye'nin ulusal veya uluslararası her adımda ayağına takılan bu karmaşık sorun akademik yazında incelendiğinde karşımıza ağırlıklı olarak Tek Parti dönemi ile ilgili yapılan çalışmalar çıkmaktadır. Bunun temel nedeni, Milli Mücadele sonrası uygulanan kimlik politikalarının Kürt Sorununun ortaya çıkmasında büyük sorumluluğunun hatta temel nedeni olduğuna dair yaygın olan düşüncelerdir. Fakat Kürt Sorunu, 27 yıllık CHP dönemini aşan bir sorun olarak daha sonrada varlığını sürdürmüştür. Özellikle Tek Parti iktidarını yasal ve meşru bir seçimle sona erdiren Demokrat Parti dönemi bu bakımdan dikkate değerdir.

Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle birlikte gerçekleşen elit değişimi ile çevrenin talep ve öznelerinin merkeze akması o zamana kadar uygulanagelmiş bir çok politikanın değişimini de tetiklemiştir. Laisist politikanın esnemesi, iktisat politikalarındaki değişim, çevre ile kurulan ilişki biçimi gibi birçok temel davranış kalıbında farklılaşma gözlenir hale gelmiştir. Bu değişimin yorumlanması arasındaki makas açıktır. Örneğin Kemalistler için bu dönem bir karşı devrim hareketi iken muhafazakâr, liberal veya bir şekilde CHP-Kemalizm karşıtı minvalde yol alanlar için bir halk hareketi ve pozitif manada devrimdir. Her ne şekilde değerlendirilirse değerlendirilsin, bu dönemin Türkiye tarihi açısından ciddi değişimleri gösterdiği bir

vakiadır. Bu değişimden elbette genelde kimlik politikaları özelde ise Kürt Sorunu münezzehe değildir.

Bu çalışmada on yıllık Demokrat Parti dönemi boyunca, Kürt Sorunu özelinde, İmparatorluk mirasının üzerinde şekillenen ve Tek Parti döneminde inşa edilip uygulanmış olan devlet politikasındaki değişim ve devamlılıklar açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın millet ve milliyetçiliklerin ne olduğuyla ilgili arka planı A. D. Smith'in tezlerine dayanmaktadır. Bu, milleti etnik kökenlerinden kopuk ve tümüyle modern bir inşa ürünü olarak gören modernist yaklaşımla, onu sadece etnisite temelinde değerlendirilen primordialist bakış açısının ortasındaki bir yolu kabul ettiğimiz anlamına gelmektedir. Yani Türk milleti ne tümüyle "inşa" ne de tümüyle "etnik kökene dayalı" bir varlık olarak görülmektedir. O, etnik çekirdek temelinde kurulmuş teritoryal bir ulustur. Yine Tek Parti döneminden Demokrat Parti dönemine geçiş ve Demokrat Parti iktidarında gerçekleşen değişimlerin açıklaması Şener Aktürk'ün etnisite rejimleri tipolojisine ve bu tipolojiler arasındaki değişimi açıklayan faktörlerin oluşturduğu kurama dayanmaktadır. Aktürk, Demokrat Parti döneminde etnik tipolojide bir değişim görmez ve Demokrat iktidarını etnisite rejimi bakımından devamlılık olarak okur. Biz ise Aktürk'ün teorisini birkaç noktada detaylarla geliştireceğiz. Bu detaylar neticesinde Demokrat iktidarında ikincil düzeyde kimlik politikalarında değişimin olduğunu iddia edeceğiz. Devlet politikasındaki devamlılıklar ise hem Aktürk'ün teorisindeki koşulların oluşmaması hem de patika bağımlılığı yaklaşımıyla açıklanacaktır. Dört bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümü bahsettiğimiz bu kavramsal çerçeveyi açıklamaktadır. İkinci bölümde, Kürtler, Osmanlı İmparatorluğunun kimliklere yaklaşımı bağlamında incelenirken, Sevr anlaşması ve Milli Mücadele hareketi gibi geçmiş dönemin birikimleri üzerinden değerlendirilip, mezkûr dönemlerdeki durumu ortaya koymak amaçlanmıştır. Üçüncü bölüm ise Tek Parti İktidarının kurulmasıyla birlikte Kürtlerin ve Kürt Meselesinin durumunu, ulusal ve uluslararası gelişmelerin ortaya çıkardığı tehdit algısını dikkate alarak, kimlik politikalarını da teşrih etme gayretiyle, söylem, yasal ve kurumsal mekanizmalarıyla birlikte ortaya koymaya çalışmaktadır. Dördüncü bölümde, Demokrat Parti'nin ideolojisi ve yapısı açıklanmaya çalışılarak, Demokratların iktidarında Kürtlerin ve Kürt Sorununun durumu, Tek Parti dönemine göre söylem, yasal ve kurumsal mekanizmalardaki değişim ve süreklilikler ile devletin

tehdit algısındaki değişimler, ulusal ve uluslararası gelişmeler de dikkate alınarak, seçim tarihlerine göre tasnif edilerek incelenmeye çalışılmıştır.

Yukarıda izah edilen çalışma planının içeriği elbette tez yazarının bazı temel kabullerinden ve konuya yaklaşıma dair fikirlerinden beslenmiştir. Bunlardan ilki Osmanlı İmparatorluğu'na dairdir. İmparatorluk dönemi devlet ve Kürtlerin ilişkisi “Osmanlı adaleti” gibi romantik sayılabilecek fikirler temelinde değil daha az duygusal bir düşünce sayılabilecek güç / çıkar ilişkileri çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır. Burada elbette zaman içinde devlet, Türkler ve Kürtler arasında daha çok din temelinde ve romantik / duygusal sayılabilecek bir bağ kurulmadığı iddia edilmemektedir. Sadece bu unsurların ilişkileri ve seyri incelenirken iktidar, güç ve çıkar gibi kavramların içkin olduğu bir bakış açısının kullanıldığını belirtmeye gayret etmekteyiz. Bir diğeri ise Türkiye Cumhuriyeti ve kurulan rejimle ilgilidir. Bizce, Cumhuriyet idaresinin, kendini de meşrulaştırmak adına, ilan ettiği devlet “yeni” değildir. Evet rejim yenidir ama politik kültür ve devletin eylemleri geçmişle yani İmparatorluk dönemiyle son derece sıkı bir süreklilik içindedir. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti, Devlet-i Aliye'den “güçlü devlet” geleneğini tereddütsüz ve eksiksiz devralmıştır. Bu miras sorgulama konusu olmamıştır. Dönemin politika yapıcılarının kararlarının arkasına bakıldığında bu anlayış görülmektedir. Bizce bu anlayışı ortaya çıkaran en iyi örnek çokça eleştirilen Tek Parti döneminde vali gibi kamu görevlilerinin, devleti vilayette temsil eden en üst düzey yöneticinin, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) il başkanlıklarına da bakmasıdır. 1936 yılında gerçekleşen kurultay ile ortaya çıkan bu durum, Sovyetler Birliği'nde görüldüğü gibi devletin partileşmesini değil, partinin devlete devrini anlatır. Zaten o tarihlerde CHP'nin birçok vilayette taşra örgütü bile bulunmamaktadır. Diyarbakır, Elâzığ, Mardin gibi iller bunlara örnek olarak verilebilir.¹ Dolayısıyla dönemin elitleri parti aracılığı ile devleti idare etmemekte tam aksine devlet eliyle parti yönetmektedirler. Her şeyi devlete içkin sayan ve onun etrafında tahayyül eden Cumhuriyet elitleri hayal ettikleri ulusu da bir anlamda böyle düşünmüştür. Bunun devamı olarak söylenebilecek diğer konu ise o dönemki CHP ile ilgilidir. Tek parti dönemiyle ilgili hemen hemen tüm incelemeler, konusu ne olursa olsun, dönemin CHP'sini günümüzdeki gibi bir siyasal parti olarak kabul edip, bu çerçeve içinde okumuşlardır. Hatta ilginç bir şekilde

¹ Mete Kaan Kaynar, “Türkiye'nin Ellili Yılları Üzerine Bazı Notlar”, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, ed. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 28.

CHP'nin zaman zaman dile getirdiği “devlet kuran parti” sıfatı kendi muhaliflerince de itiraz görmemiştir. Dönemi bu gözlükle okuma şekli bünyesinde sorunlar ihtiva eder. Öncelikle söylemek gerekir ki ne devletin kendisi ne de o dönem uygulanan politikalar “bir siyasal parti olarak CHP” ’nin ürünü değildir. “Aksine bizzat CHP'nin kendisi erken Cumhuriyet politikalarının ürünüdür: Tabiri caizse Halkevleri ya da Köy Enstitüleri ne ise CHP de odur.”² Aksinin olabilmesi için, politika ve eylemlerin temelini teşkil eden kararların partinin içinde şekillenip karar vericilere yön vermesi gerekirdi. Fakat dönem ile ilgili okumalarda böyle bir “karar üretim sürecine” rastlanmamaktadır. Zaten “fırka” diye başlayıp “parti” olarak devam eden yapının böyle bir “karar üretme” ve ürettiği kararlar ile yöneticileri etkileyip yönlendirecek bir kapasitesi de bulunmamaktadır. Örneğin “1924 Haziran'ına kadar bir taşra örgütlenmesine yönelik herhangi bir hareket”³ olmadığı gibi 1931 yılına kadar da bir siyasal partinin mütemmim cüzü sayılabilecek kapsamlı bir parti programı mevcut değildir.⁴ Bu yüzden 1950 yılına kadar olan dönemi “CHP dönemi” olarak isimlendirmek yerine resmi bir durum olması hasebiyle de sık sık “Tek Parti dönemi” adıyla ifade etmeyi tercih edeceğiz.

Metin içinde kullanılan kavramlardan ve bu kavramlarla neyi göstermeye çalıştığımızı da izah etmek gerekmektedir. Çalışmanın ana konusunu oluşturan Kürt Sorunu oldukça sık kullanılan ve popüler bir kavramdır. Türkiye siyasetleri ile ilgili hemen her konuda sıklıkla kullanılmaktadır. Bu sözcük dizisi her kullanıldığında kullanana göre belirgin bir anlama işaret etmekteyse de kavramın gösterdiği şey muhatapları için farklı olmakta ve böylece gösteren (Kürt Sorunu) ile gösterilen arasındaki ilişki şeffaflığını yitirmektedir. Bauman'ın söylediği gibi “bütün moda sözcükler benzer bir kaderi paylaşır: Şeffaflaştırdıkları iddia ettikleri deneyimler ne kadar çok olursa, sözcüklerin kendisi o kadar çok bulanıklaşır.”⁵ Bu bulanıklıktan kaçınmak için Kürt Sorununa bir çerçeve çizmek gerekmektedir. Bizce Kürt Sorunu, “Türkiye'nin modernleşme sürecinin doğurduğu Kürtlere dair siyasi ve idari sorunların Kürtlere ait süreçlerle, yani Kürtlerin kendi kimlikleriyle ve tercihleriyle katıldıkları

² Kaynar, a.g.m, s. 26.

³ Ayşe Güneş Ayata, *CHP : (örgüt ve ideoloji)*, çev. Nüvit Tarhan, Belkıs Tarhan, 2. bs., İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2010, s.63.

⁴ Ayata,a.g.e., s.65.

⁵ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, çev. Abdullah Yılmaz, 6. b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016, ss. 7-8.

siyasal ve toplumsal araçlarla yönetilememesi”⁶ meselesidir. Çalışmada kullandığımız bir diğer kavram demeti de etnik kategori ve etnik grup mefhumudur. Etnik kategori kendisi dışında kalanlara göre farklı olarak tanımlanabilmesine karşın, öz kimliğine dair, yeteri kadar bilinç sahip olmayan toplulukları ifade etmektedir.⁷ Etnik grup ise etnik kategorilerin aksine farklılığına ve kendine dair öz bilince sahiptir. Somer’e göre etnik grubun mensupları kimliklerini doğrudan soy ile ilişkilendirir.⁸

Sosyal Bilimler için en önemli anlama aracı karşılaştırmadır. Az evvel girilen teşrih çabası da Demokrat Parti dönemi ve politikalarını anlamaya çalışırken bakılacak karşılaştırma dönem ve öznelerini tanımak açısından ehemmiyet teşkil eder. Demokrat Parti’nin CHP ile ilişkisi, Demokratların devletle ilişkisi ve ona bakışı Kürt meselesine dair inşa edilen politikaları incelerken bize verimli bir yol sunar. Örneğin Demokrat Parti’yi, Kürt meselesi ile ilgili, kendinden önceki dönem ile kıyaslarken müstakil bir parti olarak CHP’nin kurguladığı politikalarla değil bizatihi devlete mündemiç olmuş siyasetlerle ilgileneceğiz. Demokratların iktidara gelmesiyle devraldığı politikaların bir kısmını aynı şekilde devam ettirmesini açıklarken bu kavrayış kullanışlı olacaktır.

Yukarıda yapılan bütün bu izah önemlidir çünkü dönemi anlamak için her şeyi yerli yerine koymak gerekir. Bu çaba araştırılacak dönemi hakkaniyetle kavramayı da olumlu anlamda etkileyecektir. Çünkü “siyasi araştırmanın görevi, siyasi hayatın belli özelliklerini –yani, siyasi eylemi, ilişkileri, pratikleri ve kurumları- kuran anlamları kavramaktır.”⁹ Böyle yapılmadığı taktirde incelenen dönem, bu dönemin içinde yer alan ilişkiler ağı “olduğundan” farklı anlaşılacaktır. Tarihçi Marc Bloch “tarih saatçilik veya tahta oymacılığı değildir. O daha iyi bilmeye doğru bir çabadır; buna bağlı olarak da hareket halinde bir şeydir.”¹⁰ der. Bilgece söylenmiş bu söz, şüphesiz ki Sosyal Bilimleri oluşturan diğer dallar için de geçerlidir. Bu çalışmanın yazarı da çalıştığı dönemi yargılama veyahut objektif ölçütlerle anlatma çabasında değildir. Çalışmanın tek amacı vardır: Daha iyi anlamak.

⁶ Murat Somer, *Milada Dönüş: Ulus-Devletten Devlet-Ulusa Türk ve Kürt Meselesinin Üç İnkilemi*, 2. Baskı Koç Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 21.

⁷ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 41.

⁸ Somer, *a.g.e.*, s. 72.

⁹ Andrew Davison, *Türkiye’de Sekülerizm Ve Modernlik: Hermenötik Bir Yeniden Değerlendirme*, çev. Tuncay Birkan, 3. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.11.

¹⁰ Marc Bloch, *Tarihin Savunusu Ya Da Tarihçilik Mesleği*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2. bs., Ankara: Gece Yayınları, 1994, s.8.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. MİLLİYETÇİLİK TEORİLERİ

Tarihin akışına son iki yüzyıldır hangi fikir akımları damgasını vurmuştur diye düşünüp bir liste yapmaya girişseydik hiç şüphesiz milliyetçilik bu listenin ilk sıralarında yer alırdı. 19.yüzyıl imparatorluklarının dağılması ardından kurulan ulus devletlerin fikri ontolojisini sağlayan bu akım akademi havuzunda kendine ciddi yer bulmuş ve üstüne çokça yazılan bir konu haline gelmiştir. Dolayısıyla milliyetçilik teorilerini tararken gözden geçirilmesi gereken literatür bir hayli kabarıktır. Milletlerin temeli, bunların etnik kökenleri ve oluşum biçimleri tek bir teorinin açıklayabileceği biçimde soyutlaştırılmadığından ülkeye ve hatta o ülke içindeki yerelliklere göre dahi değişebilen çeşitli milliyetçilik çalışmaları bulmak mümkündür. Üstelik bu teorileri açıklarken kullanılan kavramlar da son derece fazladır. Özkırmımlı bu çeşitliliği “terim enflasyonu” olarak nitelemektedir.¹¹

Milliyetçilik teorilerini izah ederken çalışmanın kapsam ve kabullerine dayalı olarak belirli sınırlar çizmek gerekmektedir. Çünkü tüm teorileri izah etmek çalışmanın sınırlarını aşacağı gibi kapasitesine de aşacaktır. Biz burada çalışmanın içeriğine yön verebilecek, onun temel argümanlarına dayanak olabilecek ve literatürde sıkça yer alan temel teorileri açıklamaya çalışacağız. Bu noktada da teori çatıları arasında bir denge kurmaya gayret edeceğiz. Milliyetçilik teorilerine bakıldığında bugüne kadar ağırlıklı olarak bir birini takip etmiş üç temel yaklaşım bulunduğunu kabaca iddia edebiliriz. Bunları “ilkçi-primordialist yaklaşım”, “modernist yaklaşım” ve “etno-sembolist yaklaşım” olarak soyutlamak ve sıralamak mümkündür. Bu çalışma milletlerin kökenini salt etnik kökene bağlayan fikriyata uzak olduğundan primordialist tezlere fazla yer ayrılmayacak ve kısaca ne olduğuyla ilgili bir izah girişiminde bulunacağız. Modernist ve etno-sembolist yaklaşım içinse çalışmanın kapsam ve meramını göz önünde bulundurarak konuyu teşrih etmeye gayret edeceğiz.

¹¹ Umut Özkırmımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, 3. b., Ankara: Doğu Batı, 2009, s. 23.

1.1. İLKÇİ (PRİMORDİALİST) YAKLAŞIM

Milliyetçilik çalışmaları için eğer bir başlangıç noktası belirlemek istersek “ilkçi yaklaşım” diyebileceğimiz bakış açısını işaret etmek yanlış olmayacaktır. Milletlin ne olduğunu anlamaya yönelik çabalarda ilkçi yaklaşım hatırı sayılır bir yer tutar. Primordialistlerin temel yaklaşımı milletlerin hali hazırda var olan sosyal yapılar olduğu yönündedir. Modernistler gibi milletlerin birer inşa ürünü olduğunu söylemezler. Bu bakımdan primordialistlerin çalışmalarının merkezinde etnik bağlar ve öğeler önemli yer tutar.

Son derece genel olarak girilen bu izahın yanına primordialistler arasındaki ayrımları da koymak gerekmektedir. Her ne kadar ilkçiler milletleri halihazırda var olan bir grup olarak görmekteyse de bu grubu anlama ve açıklama biçimleri de kendi içlerinde farklılıklar içermektedir. Yani ilkçi yaklaşım kategorisi tek bir açıklama kümesini ifade etmemektedir. İlkçilerin bir kısmına göre, ağırlıklı olarak etnik açıdan ele alınan, millet kültürel öğelere dair inanç bağlarına bir kısmına göre ise genetik benzerlikler üstünde temellenir.¹² Pierre van den Berghe milleti genetik benzerlik temelinde açıklayan ve onu biyolojik bir tarihsel kategori olarak gören yaklaşımın önemli temsilcilerinden biriyken, onun aksine Edward Shils ve Clifford Geertz milleti var olduğuna inanılan kültürel öğelere dayanak açıklayan okulun öne çıkan iki ismidir.¹³ “İlkçi yaklaşımı savunan tüm araştırmaları birleştiren nokta, etnik kimlerin ve onu oluşturan din, dil, kan bağı gibi nesnel öğelerin ‘verili’ (given) olduğu ve nesilden nesle fazla değişikliğe uğramadan aktarıldığı düşüncesidir.”¹⁴

1.2. MODERNİST YAKLAŞIM

Milletleri ve onun ne olduğunu anlamaya dair önemli çabalardan biri olan modernist yaklaşım bir önceki başlıkta açıklamaya çalıştığımız primordializmden önemli ölçüde ayrılmakta ve milletlerin kökenine dair radikal teoriler ortaya atmaktadır.

¹² Duncan Bell, “Mythscapes: memory, mythology, and national identity”, *British Journal of Sociology*, C. 54, S. 1 (2003), s. 67.

¹³ Ufuk Şimşek, “Milliyetçilikler ve Milletlin Oluşumu Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 13, S. 2 (2009), s. 82.

¹⁴ Senem Sönmez Selçuk, “Milliyetçilik Üzerine: Bir Literatür Taraması”, *Journal of Yasar University*, C. 23, S. 6 (2011), s. 3857.

Bugün milliyetçilik literatürünü oluşturan çok önemli eserler modernist yaklaşım ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Modernist yaklaşımın temelinde adından da anlaşılacağı gibi “modern olana” dayandırılan bir anlayış yatar. Modern olan modernleşme süreçler sonucunda ortaya çıkmış yapıların bir yekûnü olarak görülebilir. Kapitalist sistemin ortaya çıkması ve yaygınlaşması, feodal sistemin tasfiyesi, sekülerleşme, kentleşme ve buna benzer siyasi ekonomik değişimleri modernleşme olarak tanımlarsak “millet” denilen sosyal kategoriler de bu yaklaşıma göre birer modernleşme ürünü olarak görülmektedir. Yani modernist yaklaşım, primordialistlerin aksine, milletlerin verili bir sosyal yapı olarak değil yakın tarihlerin birer ürünü olarak görmektedir. Dolayısıyla milletler doğal ve ezeli değil inşa edilmiş-yapay birer sosyal organizasyon olarak tanımlanırken “tarihin her döneminde yaşamış bir millet” anlatısı da yapı sökülümüne uğratılmıştır. Böylece modernistler milliyetçilik çalışmalarının temel arayışlarından birini ifade eden “milliyetçilikler mi milletleri yaratmıştır yoksa milletler mi milliyetçilikleri” sorusuna da milletleri inşa edenin milliyetçilik düşüncesi olduğu cevabını vermişlerdir. Bu cevap dışında da modernistlerin üzerinde mutabık olduğu bir ortak payda bulmak oldukça zordur.¹⁵ Bu yüzden modernist yaklaşımın modernistler üzerinden incelenmesi literatürde sıklıkla karşımıza çıkar. Diğer bir inceleme imkânı da modernist yaklaşımın dönüşüm konusundaki odak noktalarına bakmakta yatar. Örneğin Breuilly milliyetçilikle ilgili bir makalesinde modernist yaklaşımı “milliyetçi fikir ve bilişsel dönüşüm”, “toplumsal dönüşüm” ve “milliyetçilik ve politik modernleşme” olarak üç kategoride incelemiştir.¹⁶ Biz de benzer bir kategorik ayrıma giderek teorinin önde gelen isimleri üzerinden açıklama yapmaya çalışacağız.

1.2.1. İKTİSADİ TEMELDE İZAH

Milletleri yaratan milliyetçiliktir önermesini kabul eden modernistlerin bu kavşaktan sonra yollarının ayrıldığını belirtmiştir. Ayrılığın önemli bir nedeni milletleri inşa eden milliyetçilikleri açıklamadaki farklılıkta yatmaktadır. Bu konudaki izahlardan biri iktisadi gerekçelere dayandırılarak yapılandır. Kapitalist sistemin yaygınlaşmasıyla

¹⁵ Özkırımlı, *a.g.e.*, s. 106.

¹⁶ John Breuilly, “Approaches to Nationalism”, *Mapping the Nation*, ed. Gopal Balakrishnan, London: Verso, 1999, ss. 146–74.

gerçekleşen büyük ekonomik dönüşüm ve ortaya çıkardığı sonuçlar milliyetçiliğin birer gerekçesi olarak görülmüştür.

Ekonomik izahı temel alan en önemli isimlerden biri Marksist Tom Nairn'dir. Marksizmin toplumu ve siyaseti anlamada kullandığı sınıf kategorisi ve evrensellik iddiasından dolayı milliyetçi düşünceye olan soğuk bağı malumsa da 1970'li yıllarda gelişen siyasi hareketler Marksistlerin milliyetçi hareket ile yakınlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Nairn de bu dönemi yaşayan İskoç ve Marksist bir entelektüel olarak milliyetçiliği açıklarken kendi perspektifinden bir açıklama ortaya koymuştur. Nairne göre milliyetçilik kapitalist iktisadi sistemin hızla büyüyüp dünyayı sarmalaması sonucunun tarihi ve toplumsal bir bedelidir.¹⁷ Kapitalist iktisadi sistemin eşitsiz gelişimi ve bunun sonucunda oluşan ekonomik dengesizlikler milliyetçiliğin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Ona göre milliyetçilik az gelişmiş toplumların politik bir tepkisidir.¹⁸ Milliyetçiliği bir noktada çatışma alanı görmektedir. Kapitalist merkez ülkelerle az gelişmiş çevre ülkeler arasındaki çatışmanın politik alan ve aracını milliyetçilik olarak okumak Nairn'in kuramını anti-empyralist bir noktaya taşır. Antoine Roger de milliyetçilik kuramlarını sınıflandırdığı bir şemada Nairn'in teorisini tahakküm ilkesine dayalı olarak yapılan Marksist bir açıklama olarak görmektedir.¹⁹ Bu tahakküm ilişkisini merkezin çevre üstündeki tahakkümü olarak anlamak gerekir. Milliyetçilik bu tahakkümü karşı bir itiraz niteliğindedir.

İktisadi temelde milliyetçiliğin oluşumunu açıklamaya yönelik önemli bir diğer isim Michael Hechter'dir. Hechter, *İnternal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Develpment* isimli çalışmasında "dahili sömürgecilik" kuramını geliştirir. Bu kuramın kendini seçtiği kurucu-dışarı ise Hechter'in "yayılma (diffision) kuramı" olarak isimlendirdiği savlardır.²⁰ Yayılma kuramının, merkez-çevre arasında tam bir kopukluğun ve dengesizliğin olduğu sanayileşme öncesi, merkez ve çevre bölge arasında etkileşimin ve benzeşmenin yaşandığı sanayileşmenin başladığı dönem ve bunların nihayete erip refahın merkez-çevre arasında eşitlendiği ve kültürel farklılıkların

¹⁷ Sönmez Selçuk, "Milliyetçilik Üzerine: Bir Literatür Taraması", s. 3858.

¹⁸ John Breuilly, *Nationalism and the State*, 2. b., Manchester: Manchester University Press, 1993, s. 412.

¹⁹ Antoine Roger, *Milliyetçilik Kuramları*, İstanbul: Versus, 2008, s. 7.

²⁰ Michael Hechter, *Internal Colonialism: The Celtic Fringe In British National Development 1536-1966*, Berkeley: University of California Press, 1975, s. 6.

sosyal bakımdan anlamlı olmadığı üç dönemi vardır.²¹ Sıklıkla kullanılan bu kuramı iyimser ve bugünün dünyasına uymayan bir model olarak gören Hechter “dahili sömürgecilik” kuramını önerir.²² Buna göre merkez-çevre ilişkisi yayılmacı kuramın belirttiği gibi bir eşitleme sonucu doğurmayacaktır. Dahili sömürge kuramı sanayileşmenin, istisnai durumlar hariç, ulusal bir kalkınmayı getireceğini iddia etmez.²³ Tam aksine, merkezin çevreyle ilişkisi, onun çevreyi politik olarak hegemonya altına alması ve maddi yönden sömürmesini getirecektir.²⁴ Ortaya çıkan iktisadi dengesizlik neticesinde çevre merkeze bağımlı hale gelmekte, merkezin refahı çevreyi geride bırakmakta ve bu refah içinde ortaya çıkan toplumsal görev ve statüler az gelişmiş bölgedeki grubun kabul edilmeyeceği bir şekilde bürünecektir.²⁵ Hechter iki farklı grup içinde etnik kimliklerin bölünmesine yol açan bu durumu “kültürel iş bölümü” olarak kavramsallaştırmaktadır.²⁶ Kültürel iş bölümü bireylerin grup kimliklerini pekiştiren bir yarıma olarak etnik aidiyetlerin daha da öne çıkmasına sebebiyet vermektedir.²⁷ Tüm bu yarıma ve grup kimliğinin homojenleşmesi neticesinde de o kimliğe ait bir bilinç ortaya çıkmaktadır. İşte “millet olma bilinci”, Hechter’e göre, bu sürecin bir uzantısıdır.

1.2.2. ARAÇ OLARAK MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçiliği elitlerin bir aracı olarak gören izah, modernist yaklaşım ana çatısı altında, millet ve milliyetçiliği seçkinler elinde kullanılan ve belli özellikleri icat edilen bir enstrüman olarak gören açıklamaların genelini tarif etmektedir. Milliyetçiliği belirli siyasi projelere ulaşmak için kullanılan ve yer yer icat edilen birer politik araç olarak gören açıklamalara baktığımızda karşımıza iki önemli isim çıkar. Bunlardan ilki Güney Asya konusunda çalışan Amerikalı akademisyen Paul R. Brass’dır. Brass, *Ethnicity and Nationalism* isimli çalışmasında, özetle, milliyetçilik ve etnikliğe dair çalışmaların siyasi elitlerce teşvik edildiğini, bu çalışmaların ve etnik gruplara ait sembollere yeni değerler ve anlamlar yüklediğini ve tüm bunların da yine siyasi elitlerce grupları

²¹ Hechter, *Internal Colonialism: The Celtic Fringe In British National Development 1536-1966*, ss. 7–8.

²² a.g.e., s. 8.

²³ a.g.e., s.9

²⁴ a.yer

²⁵ Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, s. 125.

²⁶ Hechter, a.g.e., s.9

²⁷ Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, s. 125.

mobilize etmek, çıkarlarını korumak ve diğer gruplarla rekabet edebilmek için kullanıldığını söylemektedir.²⁸ Yani Brass'a göre milliyetçilik elitlerin elindeki politik bir araçtır. Dolayısıyla grupların özünden gelen ve primordialistlerin iddia ettiği gibi tarih öncesi birer niteliğe haiz değildir.

Bu başlık altında görüşlerine yer vereceğimiz diğer önemli isim ise ünlü tarihçi Eric Hobsbawm'dır. Milliyetçilik literatürüne *Geleneğin İcadı ve Milletler ve Milliyetçilik* çalışmalarıyla katkı sunan Hobsbawm milletin ve ona ait geleneklerin yeni olma halini vurgular. Ona göre “modern milletin ve onunla bağlantılı her şeyin temel karakteristiği, modernliğidir”.²⁹ Millet ve onu inşa eden milliyetçiliğin en önemli malzemelerinden biri de tarihi olduğu düşünülen pratik ve geleneklerdir. Hobsbawm, köklü ve tarihi gibi görünen birçok geleneğin aslında sanıldığı kadar eski olmadığı ve hatta bunların icat edilmiş olduklarını iddia etmektedir.³⁰ “İcat edilmiş gelenekler”, görece yeni bir tarihsel yenilik olan ‘ulus’la, onunla ilintili milliyetçilik, ulus-devlet, ulusal semboller ve tarihler, vb. fenomenlerle yakından alakalıdır.”³¹ Bu bakımdan milliyetçilikler geçmiş de icat ederek³² milleti bu geçmiş üzerine inşa etmiştir. Bu betimsel savları ortaya atan Hobsbawm bir adım daha ileri gider ve tüm bu üretim ve inşa sürecinin aslında sosyal bütünlüğü sağlamak için kullanılan bir araç³³, milletleri de grupları tek bir kimlik/yapı altında simgeleyen birimler kurmak suretiyle halkı denetim altında tutmanın yollarından biri olarak ifade eder.³⁴ Daha farklı bir ifadeyle milletler, “geniş halk kitlelerinin siyasete katılmasının eski düzeni yıkacağından korkan sınıfların icat ettiği gelenekler”di.³⁵ Özellikle 19.yüzyılda gerçekleşen sosyal değişim ve hareketlenmeler bu denetimin gerekliliğini ortaya çıkarmış ve devletlerin kendini meşrulaştırması için de yeni bir araç olarak milliyetçilik ve milletlerin kullanımını bir bakıma zorunlu kılmıştır. Milliyetçilik, elbette, salt bir elit aracı da değildir. O, aynı zamanda, orta sınıflar için siyasi bir programı ikame ediyor ve kitleleri etkisi altına

²⁸ Paul R. Brass, *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*, New Delhi: Sage Publications, 1991, s.75.

²⁹ Eric J. Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, çev. Osman Akınhay, 2. b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 29.

³⁰ Eric J. Hobsbawm, “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, *Geleneğin İcadı*, ed. Eric J. Hobsbawm, Terence Ranger, çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006, s. 1.

³¹ a.g.e., s. 17

³² Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, s. 9.

³³ Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, 2. b., İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2008, s. 69.

³⁴ Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, s. 149.

³⁵ a.g.e., s. 152.

alabiliyordu.³⁶ Tüm bunlar sonucunda geçmiş ve bugün arasında bağlantı sağlanıyor, düzen değişikliği elitlerin kontrolünde ve halkın düzene radikal bir tepki vermemesiyle sonuçlanabiliyordu.

1.2.3. KÜLTÜR ODAKLI İZAHLAR

Modernistleri belirli alt kategoriler altına incelemeye çalışmak işimizi kolaylaştırır da milliyetçiliği ve milleti kültürel bir temelde açıklayan yaklaşımlar kendi içinde, diğer alt kategorilere göre, daha az ortak nokta içermektedir. Hatta tek ortak noktanın kültür mefhumuna odaklanması olduğu bile söylenebilir.

Bu alt başlık altında izah etmemiz gereken ilk isim milliyetçilik çalışmalarına tam anlamıyla damga vurmuş olan Ernest Gellner'dir. Bugün milliyetçilik konusuyla ilgili, Gellner sonrası, hangi çalışmaya bakılırsa bakılırsın, dolaylı veya dolaysız, bir şekilde Gellner'den bir şeylerin ilgili çalışmada yer aldığı görülebilmektedir. Gellner'in milliyetçilik literatürüne böyle damga vurmasını sağlayan en temel faktör milliyetçiliği açıklamak için genel bir kuram geliştirme konusunda gösterdiği gayret ve ayrıntılı çalışmalarıdır. Gellner de tüm modernistler gibi milletleri meydana getirenin milliyetçilikler olduğunu söyler.³⁷ Ona göre milliyetçiliği doğal bir şeymiş gibi varsaymak, lehinde veya aleyhinde olanlar tarafından, yapılan önemli bir hatadır.³⁸ Ayrıca milliyetçiliği doğrudan Avrupalı düşünürlerin halka gark ettiği bir akım olarak görme şeklini de eleştirir ve Hobsbawn gibi milliyetçiliğin kullandığı kültürel argümanların birer tarihi icat olduğunun altını çizer.³⁹ Milliyetçiliği ise şöyle ifade eder:

“Ulusculuk aslında önceleri halkın çoğunluğunun ve bazı durumlarda da tümünün hayatına alt kültürlerin hakim olduğu bir toplumda genel anlamda bir üst kültürün zorla dayatılmasıdır. Yani okulda okuyarak elde edilen, akademik dünyanın denetlediği, mümkün olduğunda açık bir bürokratik ve teknolojik iletişimin gereksinimlerine göre inceden inceye düzenlenmiş bir dilin genel topluma yayılmasından söz ediyoruz. Ulusçuluk daha önceleri yerel düzeyde küçük gruplar tarafından kendilerine özgü bir biçimde yeniden üretilen folk kültürlerle dayalı yerel grupların karmaşık yapısı yerine herşeyden önce yukarıda sözü edilen bu tür bir ortak kültürün bir arada tuttuğu, birbirlerinin

³⁶ Hobsbawn, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, s. 150.

³⁷ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı Behar, Göksu Göksu Özdoğan, İstanbul: İnsan Yayınları, 1992, s. 150.

³⁸ Ernest Gellner, *Thought and Change*, Londra: The University of Chicago Press, 1964, s. 150.

³⁹ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s.105-106

yerini alabilecek atamize bireylerin oluşturduğu anonim, kişisel olmayan bir toplumun kurulmasıdır. Bütün olup biten de gerçekten budur”⁴⁰

Gellner’in milliyetçilik tanımı aslında onun bu meseleye bakışını son derece açık şekilde ifade etmektedir. Görüldüğü üzere Gellner’in milleti kuran milliyetçilik teorisinin odak noktası alt kültürleri aşan bir üst kültürün tüm topluma yayılıp homojen bir yapı oluşturmasıdır. Ancak bunun arka planı nereye dayanmaktadır? Gellner bu kültürel dönüşümü ve gerekliliği endüstriyel-modern topluma dönüşüm üzerinden açıklamaktadır. Ona göre milletler sanayi toplumuna dönüşümün zorunlu bir sonucudur.⁴¹ Endüstriyel toplumun gerektirdiği uzmanlaşma ve sistemin kendini yeniden üretmesi için gereken nitelikler (Okuma yazma eğitimi ve bunun standartlaşmış bir dil-kültür üzerinden olması gerektiği gibi.) bir şekliyle homojenliği zorunlu hale getirmiştir. Gellner’in “nesnel kaçınılmaz bir zorunluluğun dayattığı bir türdeşlik, sonunda ulusçuluk olarak belirir.” demesi tam olarak bu nedenledir.⁴² Bireyler de sanayi toplumunun getirdiği bu nesnel zorunlu hal üzerinden (alt) kültürlerinden uzaklaşmak durumunda kalmışlardır. Uzaklaşılacak alt kültürlerden yüksek kültüre geçişle birlikte edinilen yeni ortak kültürel değerler, kültürden ziyade, birer kimliğe dönüşmüştür. Bu elbette bireysel bir kimlik ediniminin ötesinde bir sürece işaret etmektedir. Gellner bu süreci “bütün dünyada giderek hız kazanan bir süreç olan yaygın üst kültürlerin, yani standartlaşmış, okuryazarlığa ve eğitime dayanan iletişim sistemlerinin kurulması çağdaş varsayımları çok ciddiye alan herkese ulusal kimliğin ortak kültürle tanımlanabileceği hissini vermiştir.”⁴³ diyerek ifade etmektedir.

Gellner, yukarıda temellerini izah ettiğimiz kuramına ek olarak milliyetçiliğin gelişme sürecini aşamalı bir şekilde açıklayan beş safha ortaya koymaya çalışmıştır. Safhalar kısaca şöyledir:⁴⁴

- 1- **Başlangıç-Temel Safha:** Etnisitenin henüz belli olmadığı ve etnisiteyle siyasi meşruiyet arasında da herhangi bir bağın olmadığı dönem.
- 2- **Milliyetçi İrredantizm:** Politik yapı ve sınırların bir önceki safhadaki şekliyle devam etse de etnisitenin politik bir ilke olarak işlemeye başladığı

⁴⁰ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s.107

⁴¹ Erözden, a.g.e., s.67

⁴² Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s.80

⁴³ a.g.e., s.104

⁴⁴ Ernest Gellner, “The Coming of Nationalism and Its Interpretation: The Myths of Nation and Class”, *Mapping the Nation*, ed. Gopal Balakrishnan, London: Verso, 1999, ss. 111–12.

dönemdir. Gellner bunu “milliyetçilik” olarak da ifade eder. Bu dönemde sınırlar ve politikalar milliyetçi kışkırtmanın baskısı altındadır.

- 3- **Milliyetçi İredantizmin Zaferi:** Bu safhada imparatorluklar ve onların geleneksel hanedanlık sistemleri çökmektedir. Daha küçük devletlerin kurulduğu bu aşamada ilgili etnik grup kaderindeki yazgıyı yerine getirmiştir. Ancak geçmişteki sorunların benzerini bu yeni devletler de bünyesinde taşımaktadır. Özellikle azınlıklar bunlardan biridir.
- 4- **Nact und Nebel:** Almanca olan bu terim İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazilerin savaş şartlarını bahane ederek çeşitli gruplara karşı yürüttüğü acımasız saldırıları ifade etmektedir. Gellner bu terimle nüfusun katliamlarla homojenleştirilme safhasını tanımlar.
- 5- **Doym:** Milliyetçiliğin gerektirdiği tatmin duygusu bu aşamada sağlanmış durumdadır. Kültürel homojenleşme ve refahı yaygınlaştırılması sağlanmıştır. Milliyetçilik tamamen yok olmasa da radikal milliyetçi istemlerde azalma vardır.

Yazarın sanayi toplumuna dönüşüm üstünden kültürel dönüşüme odaklandığı kuramı genel hatlarıyla böyledir. Milliyetçilik ve milletler konusunda kültür konusuna odaklanan diğer bir isim ise yine milliyetçilik literatürünün önemli isimlerinden olan Benedict Anderson’dur. Anderson ünlü Hayali Cemaatler çalışmasında milliyetçiliğin kökenleri ve yayılmasına dair çeşitli önermelerde bulunur. Kendisi de çalışmasının amacını milliyetçiliğe dair doyurucu bir açıklamaya varabilmek için nihai olmayan öneriler sunmak olarak belirtmiştir.⁴⁵

Anderson’un meseleyi izah etmek için kullandığı temel stratejilerden biri üstünde çalıştığı kavramı teşrih etmeye girişmesidir. Ona göre “olgular açık olmakla birlikte nasıl açıklanacakları uzun zamandır süren bir tartışmanın konusu olmuştur.” tur.⁴⁶ Anderson milliyetçiliği bir ideoloji sınıflandırmasından çıkarıp bir ilişkiler ağı olan akrabalık gibi toplulukların sınıflandırıldığı kategoriye koyar ve şu tanımı yapar: “Ulus hayal edilmiş bir topluluktur.”⁴⁷ “Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey

⁴⁵ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, 9. b., İstanbul: Metis Yayınları, 2017, s. 18.

⁴⁶ a.g.e., s.17

⁴⁷ a.g.e., s.20

işitmeyecek ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam edecektir.”⁴⁸ Ancak bu hayal Gellner’in düşündüğü şekil olan “uydurma” ve “sahte”liğe denk düşmemektedir. Anderson’a göre Gellner’in hayal mefhumunu sahtelikle denk düşünmesi milletlerle karşılaştırılabilecek “hakiki toplulukların” olduğunu varsaymak anlamına geliyordu.⁴⁹

Anderson milliyetçiliğin ve milletlerin oluşum sürecinin, bu yapılar oluşmadan evvel var olan, dini cemaat ve hanedanlık gibi kültürel yapılarla bağlantılı olarak incelenmesini önermektedir.⁵⁰ Ona göre büyük dini yapılar, Ortaçağ sonlarına doğru coğrafi keşiflerin insanların ufkunu genişletmesi⁵¹ ve din adına epistemik cemaatin kurucu unsuru olan ve öğretilen tek dilin, Latince’nin, tekel gücünü kaybederek yerel dillerin yükselmesiyle güç kaybetmiştir.⁵² Bunların yanında monarşilerin 17.yüzyıl itibariyle meşruluk ve güçlerini kaybetmesiyle yeni yerel meşruluk imkanları doğmaya başlamıştır. Bu iki kültürel değişim milliyetçilik-millet gibi yeni kültür yapılarının doğmasını ortam hazırlamıştır ancak Anderson bu noktada konuya müdahale eder ve şöyle der: “Ne var ki ulus olarak tasarlanan cemaatlerin, basit bir şekilde dinsel cemaatlerin ve hanedanlık mülklerinin içinden çıkararak onların yerini aldığını düşünmek dar görüşlülük olur.”⁵³ Bu dönemde daha büyük bir değişim gerçekleşerek zaman algısı ve anlamlandırması radikal bir biçimde değişmiştir. Değişimin referans noktası Ortaçağ döneminin zaman tasavvurudur. Ortaçağ insanı, cemaati veya toplulukları zamanı “eşzamanlı” olarak algılamaktaydı. Eşzamanlılık kavramıyla kast edilen şeyi, zamanı, geçmiş ve geleceğin aynı moment içinde yaşandığı bir hal olarak anlamak mümkündür.⁵⁴ Anderson’un tespitine göre modern dönemde zamanın, temelde, geçmiş ve gelecek olarak tasnif edilmesi ve bizim böyle algılamamız, Ortaçağ zihniyetine tamamen yabancı olan bir kavrayıştır.⁵⁵ Bahsettiğimiz zaman algısının değişmesiyle birlikte “homojen/türdeş zaman” tasavvuru ortaya çıkmış ve bunun zihinlere yerleşmesiyle birlikte ölçülebilen, tasnif edilebilen özel bir algı oluşmuştur.⁵⁶

⁴⁸ a.yer

⁴⁹ a.g.e., s.21

⁵⁰ a.g.e., s.26

⁵¹ a.g.e., s.30

⁵² a.g.e., s.32

⁵³ a.g.e., s.37

⁵⁴ a.g.e., s.39

⁵⁵ a.g.e., s.38

⁵⁶ a.g.e., s.39

Milliyetçiliklerin en büyük iddialarından birinin geçmişten geleceğe ilerleyen millet fikri olduğu düşünülürse zaman tasavvurunun bu biçimde dönüşmesinin önemi daha iyi anlaşılır. Kapitalist sistemin bu dönemdeki dönüşümü ve yayıncılık sektörünün gelişmesine de Anderson özel bir önem atfeder. Zaman algısının değişmesi ve yayıncılık sektöründeki muazzam gelişmeler insanların daha fazla yayıncıya muhatap olmasını beraberinde getirmiş ve aynı anda aynı haberleri okuyan ve aynı bilgi-haber kümesi içinde yaşayan insanların olduğu fikrine zemin hazırlamıştır. “Hayali bir cemaatin dünyevi, tarihsel bir saate bağlanmış bir biçimi için daha iyi bir örnek nasıl bulunabilir?”⁵⁷ Bu noktadan sonra Anderson, rotasını milliyetçilik örneklerine çevirir ve kıta bazında gelişimleri incelemeye koyulur. Birçok ayrıntı ve özel husus üzerinde duran Anderson’un tüm örneklerini izah etmeye imkân yok ancak bahsettiği örnekleri kısaca açıklamak yeterli olacaktır.

Benedict Anderson’a göre millet olma tahayyülü Avrupa’nın birçok noktasından önce Amerika kıtasında, criollo⁵⁸ topluluklarda başlamıştır.⁵⁹ Bunun önemli nedenlerinden biri zaman içinde Amerika’da kurulan sömürge idaresinin çeşitli sebeplerle Avrupa’daki manda idaresinden farklılaşp kendi öz varlığının farkına varması ve bölgenin bir “anayurda” dönüşmesidir.⁶⁰ Diğer bir neden ise sömürge yaşayan criollo’ların merkez devletten dışlanması ile sömürge idaresinde, bu gruptan olan memurların criollo kimlikleriyle özdeşleşmeleri ve Avrupa kimliğiyle bir karşıtlık oluşmasıdır.⁶¹ Anderson bu iki faktörün yanında taşradaki criollo yayıncıların faaliyetlerine de tarihsel bir rol atfeder.⁶²

İkinci inceleme bölgesi Avrupa kıtasıdır. Avrupa’da görülen milliyetçiliği dil üzerinden gelişen ve resmi milliyetçilik üzerinden gelişen olmak üzere ikiye ayırır.⁶³ Dil temelli model, kısaca, kapitalist yayıncılığın gelişmesi, okuryazarlık oranının artması ve halk dillerinin -Latince gibi kutsal sayılan dil grubu dışında kalanlardan bahsediyoruz.- güç kazanmasına paralel olarak destek edinmek isteyenlerin bu halk dillerine

⁵⁷ a.g.e., s.50

⁵⁸ Avrupalı olmakla birlikte Amerika kıtasında doğanlara verilen isim.

⁵⁹ a.g.e., s.66

⁶⁰ a.g.e., s.69

⁶¹ a.g.e., s.74-75

⁶² a.g.e., s.82

⁶³ a.g.e., s.83-99

başvurmasını işaret etmektedir.⁶⁴ Bu gelişmeler zincirleme bir şekilde yaşanarak bir birini beslemiş ve ortak bir millet tahayyülünü ortaya çıkarmıştır. Resmi milliyetçilik modeli ise 19.yüzyılda artık kuvvetlenmiş milliyetçilik akımları neticesinde çok uluslu imparatorluk siyasi merkezlerinin, meşruluklarını sağlayabilmeleri adına, “ulusun dar ve kısa derisini imparatorluğun dev bedenini kapsayan şekilde germenin bir yolu”dur.⁶⁵ Bu özdeşleşme ile hanedanlar kendilerini bir millet ile özdeşleştirerek “resmi milliyetçilik” denilen modelin kuruculuğu yapmışlardır. Bu noktada Osman İmparatorluğu örneği de verilebilir. Özellikle 19.yüzyıla kadar herhangi bir milliyete atıf yapmayan İmparatorluk, uhdesinde tuttuğu anasının milliyetçi tepkilerine karşısında adım adım Türk milliyetini edinme yoluna, bilinçli veya bilinçsiz, gitmek durumunda kalmıştır.

Anderson’un üçüncü incelemesi Afrika ve Asya bölgesindeki milliyetçiliklere odaklanmaktadır. Bilindiği üzere bahsettiğimiz bölgeler yakın zamanların sömürge alanları olarak Avrupa devletlerinin hegemonyası altında yaşamaktaydı. Anderson, Afrika ve Asya bölgesinde 20.yüzyılda kendini göstermiş milliyetçi hareketleri küresel emperyalizme karşı bir tepki olarak görür ve bu hareketi “milliyetçiliğin son dalgası” olarak niteler.⁶⁶ Bu milliyetçi hareketin oluşumunda sömüren devletin uyguladığı eğitim politikaları sonucu İmparatorluktan dışlanan ve kendi ana yurduna gönderilip farklılığının öz bilincine varan entelijensiyaların rolü büyüktür. Anderson, bu iki dilli elitlerin, Amerika ve Avrupa tipi millet ve milliyetçilik akımlarıyla tanıştığını ve bunları eklektik bir biçimde kopya ederek hayal ettikleri milleti şekillendirmeye çalıştıklarını ve bunların sömürge de görülen milliyetçi hareketlerin ilk sözcüleri olduğunu ifade eder.⁶⁷

1.3. ETNO-SEMBOLİK YAKLAŞIM

Bu başlığa gelinceye kadar milletlerin ve milliyetçiliğin anatomisini açıklayan iki temel yaklaşımı açıklamaya çalıştık. Bunlardan birincisi milletin ne olduğunu tamamen etnik bağlar temelinde açıklayan ilkçi yaklaşımdı. İkincisi ise etnik bağ mefhumunu aşarak teoriyi tersine çeviren ve “milletler yaratan milliyetçiliktir” deyişiyle bilinen modernistlerdir. Modernistleri çalışmanın kapsamı ve konusuyla ilişkisi

⁶⁴ a.g.e., s.96

⁶⁵ a.g.e., s.102

⁶⁶ a.g.e., s.157

⁶⁷ a.g.e., s.158

dolayısıyla ayrıntılı açıklarken dikkate çarpan en temel mesele etnisiteye hiçbir şekilde gönderme yapmamasıdır. Milletlerin birer inşa ürünü olduğu ve otantik bir karakteri olmadığını söyleyen modernistlerin etnik bağları radikal bir şekilde gözden çıkarmaları milliyetçilik konusuna, etnik bağları hesaba katarak, yeni bir açılım yapma imkanını ortaya çıkartmıştır. Bu, milliyetçilik teorilerindeki üçüncü yol olarak adlandırabileceğimiz etno-sembolik yaklaşımdır. Özkırımlı etno-sembolistleri, modernist yaklaşımın milliyetçilik konusundaki hegemonyasına bir tepki olarak ortaya çıktığını söyler.⁶⁸

Literatürde etno-sembolist olarak bilinen iki isim John Armstrong ve Anthony D. Smith'dir. Bizim bu başlık altında görüşlerine yer vereceğimiz yegâne isim ise konunun en güçlü ismi Anthony D. Smith olacaktır. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi etno-sembolist olarak sıfatlanan John A. Armstrong'un *Nations before Nationalism* isimli çalışmasını 1982'de yani modernist yaklaşımın güçlü isimleri olan Gellner ve Anderson'dan önce yayımlamasıdır. Hem Gellner hem de Anderson eserlerini 1983 yılında yayımlamıştır. Bu noktada Armstrong'un modernist yaklaşımı eleştiren bir yeni yol açtığını söylemek kronolojik olarak mümkün değildir. İkinci sebep ise Armstrong'un etnik kimliklere yoğunlaştığı eserindeki⁶⁹ fikirlerini belli ölçülerde değiştirmesidir.⁷⁰ Armstrong 1995 yılında yayımlanan bir makalesinde ulusal kimliğin de insana ait diğer kimlikler gibi icat edildiği konusunda Hobsbawm ve Benedict Anderson ile aynı fikirde olduğunu söyler.⁷¹ Bu fikri değişim çizgisinin modernist paradigmaya dönmesi Armstrong'u, bizce, etno-sembolist bir isim olarak nitelendirme imkânını ortadan kaldırmaktadır. Bu bakımdan, çalışmanın kapsamını da düşünerek, sadece Smith'in görüşlerini açıklayacağız. Kaldı ki etnik bağların sürekliliği konusunda Smith'in düşünceleri Armstrong'u da kapsayacaktır.

⁶⁸ Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, s. 208.

⁶⁹ John A. Armstrong, *Nations before Nationalism*, Chapel Hill: The University of North Caroline Press, 1982, s. 3.

⁷⁰ Özkırımlı, *a.g.e.*, s. 212.

⁷¹ John Armstrong, "Towards a Theory of Nationalism: Consensus and Dissensus", *Notions of Nationalism*, ed. Sukumar Perival, Budapeşte: Central European University Press, 1995, s. 36.

1.3.1. MİLLETLER VE ETNİK KÖKENLERİ

Anhony Smith, milliyetçilik çalışmalarında etno-sembolik yaklaşımla özdeşleşmiş en önemli isimlerden biridir. Öncelikle onun etno-sembolik yaklaşımdan ne anladığını ifade etmek doğru olacaktır. Smith'e göre etno-sembolik yaklaşım bir teori önermez ancak milleti ve milliyetçiliği anlamak için, modernistlerden, farklı bir yaklaşım ve kavramsal çerçeve sağlar.⁷² Modernistlerin iktisadi ve siyasi konuları öne çıkarmalarının aksine etno-sembolistler kolektif eylemlere ve ideolojileri motive eden sembolik ve öznel kaynakları öne çıkarırlar.⁷³ Gelenekler, mitler, değerler ve hatıralar bu sembolik kaynakları oluşturan önemli unsurlardır. Bunların yanında asıl önemli konu ise "etnik" mefhumudur. Smith bu konuda modernist yaklaşımın önemli mensuplarından Gellner, Hobsbawm ve Anderson gibi isimlerin etnisite konusundaki ihmallerini belirtir ve modernist yaklaşımın bu sorunun farkında olmadığını söyler.⁷⁴ Halbuki etnik mefhumu neredeyse her meselesin içinde vardır ve bu bakımdan millet ve milliyetçilik tarihsel sosyolojisinin tam merkezinde olmak zorundadır.⁷⁵ Smith'e göre etno-sembolistler, modernistlerle milletin değişken ve tarihin belirli dönemlerinde olan sosyolojik bir topluluk olduğu fikrinde hemfikirken onun yapısı ve bu oluşumda etnisitenin rolü konusunda ayrılmaktadırlar.⁷⁶ Elbette etnisiteye verilen önem, etno-sembolistlerin primordialistlerle aynı fikirde olduğunu düşündürmemeleridir. İlkiler milleti doğrudan etnik bağlar temelinde açıklarlar ve bu etnik bağları mutlak birer veri olarak görürler. Onlara göre milletler zaten vardır ve sadece zamanı gelince ortaya çıkmıştır, uyanmıştır.⁷⁷ Etno-sembolik yaklaşım ise etnisitenin varlığını kabul ederken bunun ilişkisel yapısını göz önünde bulundurur ve bu bağların yanında gelenek ve değerler gibi değişken kültür unsurlarını hesaba katar. Ayrıca milletlerin ezeli ve ebedi olduğu anlayışına katılmaz ancak onları modernist yaklaşımın yaptığı gibi temelden bir kurgu gibi de görmez.

Etno-sembolik yaklaşıma dair bu açıklamalardan sonra Smith'in çalışmalarını hangi çerçevede yaptığını bakmakta fayda var. Milliyetçilikle ilgili çokça çalışması

⁷² Anthony D. Smith, *Etno-Symbolism and Nationalism: A cultural approach*, Abingdon: Routledge, 2009, s. 13.

⁷³ a.g.e., s.16

⁷⁴ a.g.e., s.17

⁷⁵ a.g.e., s.18

⁷⁶ a.g.e., s.21

⁷⁷ Smith, *Milli Kimlik*, s. 76.

olan Smith'in çalışmalarının temel kurgusu milletim kim olduğu ve etnikliğin milletlerin oluşumundaki rolü ile milliyetçiliklerin incelemesi şeklinde teşekkül etmiştir. Dolayısıyla bizde onun çalışmalarını izah etmeye gayret ederken bunları temel olarak ilerlemenin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Smith, milletin kim olduğu sorarken aslında milletin etnik kökenlerini aramaktadır.⁷⁸ Bu cevabı ararken de “etnik topluluk ve ona ait sembolizmi” ifade eden Fransızca menşei “ethnie” (etni) kavramından faydalanır. Etninin, kolektif bir özel ad, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihi anılar, ortak kültürü farklı kılan unsurlar, özel bir yurt bağı ve nüfusun önemli bir bölümü arasında dayanışma duygunun olması gibi altı ana özelliği vardır.⁷⁹ Sayılan bu unsurlara bakıldığında etninin zaman zaman anlaşıldığı gibi objektif ve biyolojik bir ırk topluluğuna gönderme yapmadığı açıktır. İlişkisel ve sembollere dayalı geliştirilen inançlar etninin özelliklerini belirleyen temel unsurlar olarak görülmektedir. Bu bakımdan etnilerin de “oluşumundan” söz etmek mümkündür. Peki etniler nasıl oluşur? Smith, etninin biçimlenmesinde “birleşme ve bölünme” olmak üzere iki biçim olduğunu belirtir.⁸⁰ Tarihteki toplulukların, şehir devletlerinin birleşmesi ve bu birleşme neticesinde, zamanın etkisiyle, ortak bir soy mitinin oluşmasıyla yeni bir etni oluşabilir veya bir gruptan bir başka grubun ayrılması ile grubun, daha evvel saydığımız etninin altı ana özelliğini, başka isimlerle edinmesi bölünme yöntemiyle yeni bir etninin oluştuğunu bize gösterebilir.

Dünden bugüne etnilerin kalıcı olmasını sağlayan çeşitli mekanizmalar mevcuttur. Din reformu, halk katılımı, kültürel alış veriş ve etnik grupların tarihteki seçilmiş rollerine dair efsaneler kalıcılığı sağlayan araçlardandır.⁸¹ Ancak bu mekanizmaların yanında bazı etnik grupların manevi değerleri ve haklarını koruyup yaşatabilen elitlerinin varlığı onların etni özelliklerini teminat altına almış ve kalıcılığını arttırmıştır.⁸² Smith böyle oluşumları “etnik çekirdek” olarak nitelendirmektedir.⁸³ Etnik çekirdek olarak nitelenen grupların değerleri bakımından daha sıkı ve organize bir grup olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İşte milletlerin oluşumunda da bahsedilen bu etnik çekirdekler önemli bir rol oynamaktadır. Birçok millet etnik çekirdek olarak

⁷⁸ Smith, *Milli Kimlik*, s. 39.

⁷⁹ a.g.e., s.42.

⁸⁰ a.g.e., s.46.

⁸¹ a.g.e., s.67.

⁸² a.g.e., s.68.

⁸³ a.g.e., s.69.

nitelendirilen egemen etni etrafında şekillenmektedir. Smith bu etnik çekirdek nitelikli grubun öne çıkması konusunda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milliyetçi dalgaları örnek gösterir ve önceleri bir Türk homojenitesi olmamasına rağmen Balkanlardaki grupların ve Ermenilerin milliyetçi hareketi ile arka plandaki çekirdek Türk (etni) unsurunun ön plana çıktığını söyler.⁸⁴ Dolayısıyla modern millet ile etni arasında bir süreklilik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak buna rağmen hemen tüm uluslar kendi kimliklerinin arkasında tarihi bir etni arama eğilimindedir. Smith, bunu üç farklı nedene bağlı açıklar:

- 1- İlk milletlerin etnik çekirdek temelli olması ve güçlü yapılarıyla diğer milletlere örnek olması,
- 2- Modernlik öncesi etnilerin modern dönem topluluklarına oturtulmasının kolaylığı,
- 3- Ulusun güçlü bir etnik geçmişi olmasa bile onun varlığı ve birliğini sürdürmek ve sağlamak adına etnik geçmişe ait tarih icat etmenin önemli bir iş haline gelmesi.⁸⁵

Görüldüğü gibi Smith'in anlayışında etni meselesi millet oluşumunda kesinlikle önemli bir yer tutar. O, etnik kimliğin gücüyle bu etnik kimliğe dayalı olarak bir milletin doğma ihtimali arasındaki imkân ve ihtimalini pozitif olarak yorumlar.⁸⁶ Ancak bu elbette zorunlu bir ilişki değildir. Etni unsuru bir milletin oluşum sürecinde önemli bir rol üstleniyorsa da etnik geçmişi olmayan milletler de vardır. Amerika kıtasındaki milletler bu anlamda örnek olarak verilebilirler. Farklı etnik unsurların bir araya gelmesiyle oluşmuş olan ve etni referansı son derece zayıf olan bu milletlerin kuruluşu nasıl açıklanabilir? Smith bu bölge için Anderson gibi criollo'ları öne çıkarır ve ulus inşa sürecini bunların yüklendiğini söyler.⁸⁷

Bu noktadan sonra milletlerin nasıl doğduğu sorusuna geçebiliriz. Ancak bu sorunun yanıtını ortaya koymadan önce daha önemli bir soruyla karşı karşıya kalmaktayız? Millet nedir? Nasıl tanımlanabilir? İdeal, evrensel ve tüm zamanlara hitap eden bir millet tanımı bulmak mümkün mü? Smith, mefhumun karmaşıklığını ve

⁸⁴ Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2002, s. 117.

⁸⁵ Smith, *Milli Kimlik*, s. 73.

⁸⁶ a.g.e., s.117-118.

⁸⁷ a.g.e., s.71.

soyutluğunu da göz önünde tutarak, bir millet tanımı yapar. Ona göre millet, “tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleğı, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunu”⁸⁸ ifade etmektedir. Görüldüğü üzere milletin böyle tanımlanmasıyla birçok faktör bir araya gelmektedir. Zaten Smith’in kendisi de milli kimliğin çok boyutluluğuna gönderme yapar ve onun tek bir unursa indirgenemeyeceğini söyler.⁸⁹ Yazar ayrıca modernistlerin milleti salt bir modern ürün olarak görmesini eleştirir ve milletin batılı tanımını kısıtlı ve dayatmacı bulur, eğer sadece batılı tanımını kullanacaksak eski çağlarda yaşamış Sümer kent devletleri veya İsveç kanton milletleri örneklerini nasıl tanımlayacağız şeklindeki eleştirel haklı soruyu modernist paradigmaya yöneltir.⁹⁰

Milletlerin oluşum mekanizmalarında da “yatay-aristokratik etniler”, “dikey-demotik etniler” ve “tamamlanmamış-göçmen etniler” etrafında şekillenen üç tip rota ortaya konmaktadır.⁹¹ Yatay etniler ağırlıklı olarak toplumun din adamı, aristokrat ve yüksek bürokratlar gibi elitlerinden meydana gelen, toplumsal derinliğı olmayan grupları ifade ederken dikey etniler, yatay etnilerin aksine, daha yoğun ve toplumsal derinliğı olan, farklı grupları müşterek bir hars etrafında toplayan ve daha dışlayıcı grupları ifade etmektedir.⁹² Göçmen etniler ise çeşitli sebeplerle Amerika, Kanada ve Avustralya gibi kolonilere giden ve burada asıl etnisitelerini bırakıp yeni bir millet oluşumuna kaynaklık etmiş grubu ifade etmektedir.⁹³ Bu tip etnik kökleri zayıf milletlerin oluşum sürecinin criollo üzerinden açıklandığı konusuna daha önce değinmiştik. Yatay etnilerin ise etrafında oluşan milletlerin oluşum sürecini bürokratik mekanizmalarla açıklayan Smith’e göre İngiltere, Fransa ve hatta bir ölçüde Rusya’da yatay etni grubu devletin bürokratik aygıtları vasıtasıyla yatay etni kültürünü kendi dışındaki gruplara yaymış ve onları kendine dahil etmeyi başarmıştır.⁹⁴ Bu bürokratik dahil etme mekanizması sayesinde aristokratik etni bir millete evrilmiştir. Dikey etnilerin bir millete dönüşmesi ise biraz daha karmaşık süreçler içermektedir. Bu dönüşüm de yerli entelijensiya demotik etniyi harekete geçirmek için, onlara ait yerel

⁸⁸ Smith, *Milli Kimlik*, s. 32.

⁸⁹ a.yer.

⁹⁰ a.g.e., s.77.

⁹¹ Anthony D. Smith, *The Nation in History Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*, Cambridge: Polity Press, 2000, s. 123.

⁹² Smith, *Milli Kimlik*, s. 90.

⁹³ Smith, *The Nation in History*, s. 123.

⁹⁴ Smith, *Milli Kimlik*, s. 93.

kültürü bir anlamda yeniden keşfeder ve bunu bir millet yaratmak adına kullanır.⁹⁵ Bu elbette devrimsel bir döneme işaret eder ve Smith bu dönemin beş aşamalı bir süreç olarak ayırır. Buna göre ilk olarak pasif hale bulunan demotik etni politik hedefe yönelik hareke geçirilir, ikincisi demotik etniye bir toprak/yurt sağlanır, üçüncüsü yurdunu bulmuş topluluk için ortak bir iktisadi piyasa inşa edilir, dördüncüsü millet inşası için topluluğun kitlesel olarak mitler ve etni değerleri temelinde eğitilmesi ve son olarak beşincisi ise politik ve sivil haklar sağlayarak etni topluluğu mensuplarını yurttaş haline getirilmektedir.⁹⁶

Smith'in analiz ettiği diğer bir konuda milliyetçilik mefhumudur. Çünkü milletlerin oluşum süreci bütünüyle maziden gelen yapı ve süreçlerle açıklanamaz.⁹⁷ Milliyetçilik, millet inşa etmek adına o halka bir kimlik, birlik ve özerklik sağlamak için o millete ait olduğuna inan kimselerin ideolojik hareketi olarak tanımlanabilir.⁹⁸ Smith milliyetçiliği salt bir ideolojik mesele olarak görmez, milliyetçiliğin soyutluğunu somutlaştırmamıza ve görünür hale getirmemize yarayan ulusal sembolleri de önemser.⁹⁹ Bu sembollerin – sloganlar ve seremoniler gibi sembollerin- görünürlüğü sayesinde de hitap edilen kitlelerin duygularına yerleşirler.¹⁰⁰ Milliyetçiliğin ideolojinin ilkelerini Smith şöyle özetlemektedir:

- 1- Dünya, her biri kendi karakteri, tarihi ve kaderine sahip milletlere bölünmüştür,
- 2- Siyasi iktidar sadece milletindir ve millete duyulan sadakat tüm diğer bağlılıkların üstündedir,
- 3- İnsanoğlu özgür olmak için bir ulusla özdeşleşmelidir,
- 4- Dünya barışı ve adaleti yalnızca özgür milletlerin üzerine inşa edilebilir.¹⁰¹

Maddelerden anlaşılacağı üzere devlete özel bir atıf yoktur çünkü milliyetçilik devletin değil milletin ideolojisidir.¹⁰² Her ne kadar özgür milletlerin kültürlerini geliştirmek ve korumak için genelde bir devlete ihtiyaçları olsa da İskoçya, Québec ve

⁹⁵ Smith, *The Nation in History*, s. 124.

⁹⁶ Smith, *Milli Kimlik*, s. 107.

⁹⁷ Smith, *The Nation in History*, s. 124.

⁹⁸ Smith, *Etno-Symbolism and Nationalism: A cultural approach*, s. 61.

⁹⁹ Smith, *The Nation in History*, s. 125.

¹⁰⁰ Smith, *Milli Kimlik*, s. 120.

¹⁰¹ Smith, *The Nation in History*, s. 125.

¹⁰² Smith, *Etno-Symbolism and Nationalism: A cultural approach*, s. 61

Katalan bölgesi devletin, millet için, mutlak bir gereklilik olmadığını ortaya koyan ve bu iddiayı doğrulayan örneklerdir.¹⁰³

Smith milliyetçiliğin ne olduğuna dair bahsettiğimiz girişiminden sonra milliyetçilik tipolojilerine geçer ve onu tasnif etmeye çalışır. Bu noktada Hans Kohn'un ünlü "organik" ve "gönüllü" milliyetçilik ayrımına başvurur. Gönüllü milliyetçilik veya milliyetçilik ilişkisel hali Batı coğrafyasında yaygınken, ki burada Fransa, İngiltere ve Amerika gibi ülkeler kast edilmektedir ve milliyetçiliğin Batı tipi olarak literatüre girmiştir.¹⁰⁴ Organik milliyetçilik ise Doğu tipi olarak ifade edilmektedir ve Avrupa'nın doğusu, Rusya, Orta Doğu ve Asya kıtasının bir çok yerinde görülür.¹⁰⁵ Bunlar arasında bir çok fark olduğunu belirten Smith temel zıtlaşmanın bireylerin toplumla olan ilişkisinde yattığını söyler.¹⁰⁶ Kohn'un ayrımı bizlere milletin hangi kodlarla tanımladığına götürmektedir. Bireyle millet arasındaki ilişkinin niteliği formel bağlara, yasalara ve sübjektif kimlik aidiyetine dayanırsa gönüllü milliyetçilik anlayışının olduğunu varsayabiliriz. Bunun aksine, bir millete ait olma salt objektif kimlik aidiyetine, doğuma ve salt ortak köken varlığına dayandırılıyorsa o noktada organik milliyetçiliğin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Smith bu ayrımın genelleyici vasfını eleştirir ve öznel örneklerin uymadığını vurgular ancak gene de işlevsel bulur.¹⁰⁷ Kendi ayrımına dayanan teritoryal milliyetçiliklerin gönüllü, etnik milliyetçiliklerin ise organik milliyetçilik tipolojisine uygun düştüğünü savunan Smith milliyetçilikleri Tablo 1'deki gibi sınıflandırmıştır. Smith bu sınıflandırmanın tam ve doğru olduğunu iddia etmediği gibi faşist ve ırkçı milliyetçilikler gibi türlerin yer almadığını kabul eder.¹⁰⁸ Ancak ortaya konan sınıflandırma karşılaştırma yapma ve nihayetinde milliyetçiliği ve onun millet için etkilerini anlamamızı şüphesiz ki kolaylaştırmaktadır.

Anthony D. Smith görüldüğü üzere hem primordialistleri hem de modernistleri ortak bir noktadan sentezleyip yeni bir teze ulaşmış ve milliyetçilik literatürünün son derece üretken yazarlarından biri olmuştur. Bu manada çalışmanın önemli bir teorik altyapı sağlayıcısı konumundaki Smith'in düşünceleri diğer bölümlerin içinde mündemiçtir.

¹⁰³ a.yer

¹⁰⁴ Smith, *The Nation in History Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*, s. 24.

¹⁰⁵ a.yer

¹⁰⁶ a.yer

¹⁰⁷ Smith, *Milli Kimlik*, s. 133.

¹⁰⁸ a.g.e., s.134.

Tablo 1
Smith'in Temel Milliyetçilik Tipolojileri¹⁰⁹

	Teritoryal Milliyetçilikler	Etnik Milliyetçilikler
Bağımsızlıktan Önce	<u>Anti-sömürge milliyetçilikleri</u> olan bu akımlar öncelikle yabancı idareden kurtulmaya ve sömürge devleti yerine yeni bir milli devlet inşa etmeye çalışırlar.	<u>Ayrılkçı milliyetçilik</u> olarak nitelenen bu hareketler hali hazırda içinde bulunduğu siyasi yapıdan etnik/soy gerekçesiyle ayrılmaya ve yeni bir etno-millet kurmaya çalışırlar.
Bağımsızlıktan Sonra	<u>Bütünleştirici milliyetçilik</u> olarak nitelenen bu hareketler etnik bakımdan heterojen olan topluluğu yeniden örgütleyerek bir millet inşa eden hareketlerdir.	<u>İrredentist ve pan-milliyetçi</u> olarak nitelenen bu hareketler etno-milletin sınırları dışında yaşayan soydaşlarının bulunduğu toprakları ilhak etmeyi amaçlayan ve benzer etno-milletlerle birleşerek daha büyük bir etnik merkezli devlet kurmak isteyen özellikler taşır.

¹⁰⁹ Smith, *Milli Kimlik*, s. 133-134'te yer alan bilgilerle oluşturulmuştur.

2. PATİKA BAĞIMLILIĞI YAKLAŞIMI

Patika bağımlılığı, devlet politikasındaki değişimi ve devamlılığı açıklamaya gayret ederken bize arka planda rehberlik edecek önemli kavramlardan biridir. Ekonomiden işletme bilimine kadar birçok alanda kullanılan patika bağımlılığıyla ilgili çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Ancak kavramın net olarak tanımlanmamasından dolayı kendi gibi popüler kavramların belirsizleşme akıbetiyle karşılaşmaktan kaçınmamıştır. Bir tanıma göre patika bağımlılığı geçmişte meydana gelen olayların daha sonraki bir zaman diliminde meydana gelecek olayların olası sonuçlarını etkileyebileceğini ifade etmektedir.¹¹⁰ Bu tanımın odak noktası “geçmişte meydana gelenler” olduğu için kavramı açıklamada yeteri kadar yardımcı olmamakla eleştirilmektedir.¹¹¹ Levi’ye göre ise patika bağımlılığı sadece tarihsel meseleleri işaret eden bir şekilde tanımlanamaz.¹¹² Ona göre mezkur kavram, bir ülke ya da bölgenin bir yola girdikten sonra, yani bir politikayı tercih ettikten sonra, o yoldan geri dönmenin maliyetinin çok yüksek olduğu anlamına gelmektedir.¹¹³ Peki eğer böyleyse ülkelerin hiç mi seçim şansı yoktur? Levi, zaman içinde farklı seçim imkanlarının olabileceğini fakat başlangıçtaki tercih sonucu oluşan kurumsal düzenlemelerin güçlenmesiyle ilk tercihin tersine yol alınmasının zorlaştığını ifade eder.¹¹⁴ Yani mesele sadece geçmişteki yapılmış tercihlerin daha sonraki bir zaman dilimini etkilemesi değil aynı anda geçmişteki tercihlerin kendine ait bir yol inşa ettiği ve bu inşa edilen yolun da oradan çıkmayı oldukça zorlaştırdığı konusudur. Dolayısıyla patika bağımlılığı, ülkelerin yaptığı tercihler neticesinde ortaya çıkan durumun devamlılığını hem bu tercihin inşa etmiş olduğu kurumsal düzenlemeler üzerinden hem de geri dönüşün, kurumsal düzenlemelerin engellemelerinin de etkisiyle, maliyeti yüksek bir hale gelmesi üzerinden açıklamaktadır.

Kendi kendini güçlendiren tercihleri ve devamlılığı izah eden patika bağımlılığını açıklarken tercihlerin yapıldığı “zaman” son derece önemli bir döneme

¹¹⁰ William H. Sewell, “Three Temporalities: Toward an Eventful Sociology”, *The Historic Turn in the Human Sciences*, ed. Terrance J. McDonald, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996, ss. 262–63.

¹¹¹ Paul Pierson, “Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics”, *The American Political Science Review*, C. 94, S. 2 (2000), s. 252.

¹¹² Margaret Levi, “A Model, a Method, and a Map: Rational Choice in Comparative and Historical Analysis”, *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure*, ed. Mark I. Lichbach, S. Zuckerman, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 28.

¹¹³ a.yer

¹¹⁴ a.yer

işaret etmektedir. İngilizcede “critical juncture” olarak kavramsallaştırılan, Türkçeye de “kırılma anı” olarak tercüme edebileceğimiz mezkûr kavram iki veya daha fazla alternatif arasından belirli bir seçeneğin seçildiği anı veya dönemi işaret etmektedir.¹¹⁵ Yapılan bu seçim kurumsal ve yapısal modeller üreteceği için oldukça önemli sonuçlara sebebiyet vermektedir.¹¹⁶ Dolayısıyla önemi, bu sebebiyetlere dayanak noktası olan, kararın verildiği an olmasından ileri gelmektedir. Siyasi bir yapı olarak devletler devamlı çeşitli kararlar verirler ve elbette bu kararların verildiği zamanların tümünü kırılma anı olarak nitelenmek mümkün değildir. Kararın alındığı zaman diliminin analiz bakımından kırılma anı olarak nitelendirilebilmesi için, ilgili zaman diliminde o birimin, geri dönüşü çok zor ve çok maliyetli bir karar alıp tercih yapmış olması gerekmektedir.¹¹⁷ Bir bakıma şöyle de ifade edilebilir; kırılma anı öncesi, yani karar alınıp bir politika benimsenmeden önce, birçok sonuç mümkünken kırılma anı noktasında yapılan tercihle birlikte kurumsal yapılar oluşacak ve bunların da etkisiyle mümkün olan sonuç sayısı son derece azalacaktır.¹¹⁸ Örneğin Osmanlı İmparatorluğu için Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ilanı gibi anlar siyasi analiz için kırılma anı olarak nitelendirilebilir. Bu fermanların açıklanmasını sağlayan kararlar ile birlikte yeni kurumsal ve idari yapılar oluşmuş ve bu yapılar kendinden önceki döneme dönüşü zorlaştırıp nihayetinde imkânsız hale getirmiştir. Hatta bu yapıların inşa ettiği patika kendi devamlılığı içinde ve bugün süreklilik içinde okuduğumuz “anayasal rejime geçiş” sürecini de yaratmıştır. 1876 Anayasası ilanı konusunun Tanzimat Fermanı gibi eski kararlardan başlanarak açıklanmasındaki mantığı böyle anlamak patika bağımlılığını görmeyi kolaylaştıracaktır.

Şekil 1’de yer verdiğimiz diyagram patika bağımlılığı yaklaşımının yapısal analizine dair, Mahoney’in geliştirdiği, açıklayıcı bir akış sunmaktadır. Beş temel aşamaya ayrılan süreç İlk Durum, Kırılma Anı, Kurumsal Devamlılık, Tepki Silsilesi ve Sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Genel bir şablon olmakla birlikte çalışmamızı büyük oranda yakaladığımızı düşündüğümüz bu yapısal modelin önemli olduğunu düşünmekteyiz.

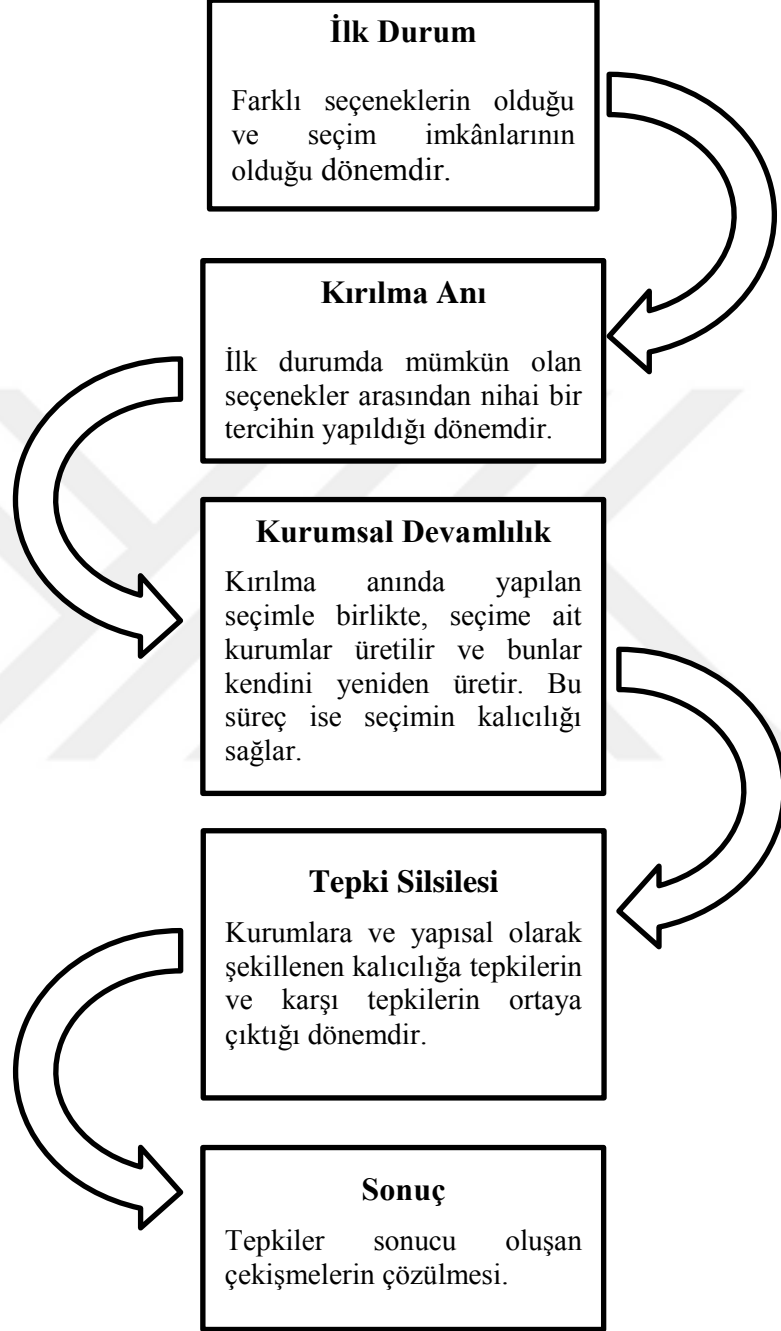
¹¹⁵ James Mahoney, *The Legacies of Liberalism: Path Dependence and Political Regimes in Central America*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2001, s. 6.

¹¹⁶ a.yer

¹¹⁷ a.g.e., s.7.

¹¹⁸ a.yer

Şekil 1
Patika Bağımlılığı Yaklaşımının Yapısal Analizi¹¹⁹

¹¹⁹ Mahoney, a.g.e., s.5

3. DEVLETİN KİMLİK POLİTİKALARINDAKİ DEĞİŞİMİ AÇIKLAMAK

20. yüzyılın millet dediğimiz yapılar tarafından şekillendirildiğini iddia edersek gerçeklerle bağını koparmış bir söz etmemiş oluruz. Özellikle I. Dünya Savaşı sonrası oluşan siyasi şartların neticesinde tam anlamıyla ulus devlet çağına girilmiştir. Ancak bu durum her coğrafyada sağlıklı bir ulus devlet olduğunu anlamına gelmemektedir. Konumuz açısından bakacak olursak, Türkiye coğrafyası savaş ertesinde gerek devlet yapısı gerekse millet organizasyonu bakımından tam anlamıyla çökmüş vaziyetteydi. Sorunlar bununla da sınırlı değildir. Özellikle imparatorluk ardılı devletler homojenleşme “sorunuyla” da karşı karşıyaydı. Bunun Türkiye için anlamı, topraklarında bir birinden kopuk etnik grup ve kategorilerin bulunmasıdır. Bu şart ve “sorunlar” altında yine her devlet gibi, Türkiye Cumhuriyeti de, bir millet ve kimlik politikası belirlemiştir.

Çalışmanın millet ve milliyetçilik teorilerini izah ettiğimiz bölümünde birçok açıklamanın peşinden koşuldu. Milliyetçilik teorilerinde milletin ne olduğu, onun etnik kökenleri, kurgusu veya gerçekliği, premodernliği veya modernliği üzerine çokça teşrih girişimi olmasına rağmen devletlerin kimlik politikalarının değişim ve nedenleri üzerinde duran güçlü bir açıklamaya rastlanmamaktadır. Milliyetçiliğin elitlerce kullanılması veya A. Smith’in milliyetçilikleri sınıflandırarak yaptığı tespitler milletin temellerini açıklasada sonraki aşamalarda ortaya çıkan kimlik politikası gibi uygulamaların devamlılığını veya değişimini açıklamaktan uzak kalmaktadır. Bir devlet kimlik politikasını hangi aşamada değiştirir? Bu aşamada hangi koşullar vardır? Bu tip sorunların cevaplarını genel bir teorik çerçevede açıklayan milliyetçilik çalışmalarının “büyük bir ismi” bulunmamaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz teorik yetersizlik nedeniyle farklı bir açıklamaya başvurmak gerekmektedir. Biz, Şener Aktürk’ün 2013 yılında Joseph Rothschild “En İyi Milliyetçilik ve Etnik Çalışmalar Ödülü” alan “Almanya, Rusya ve Türkiye’de Etnisite Rejimleri ve Milliyet” isimli çalışmasında ortaya koyduğu “etnisite rejimleri” ve bu rejimlerin değişimini açıklamak için inşa ettiği teoriye başvuracağız. Ancak bu teorik açıklamanın da belli noktalarda eksikleri bulunmaktadır. Yeri geldiğinde birkaç ekleme yapılacak ve çalışma bağlamında genişletilecektir.

3.1. ETNİSİTE REJİMLERİ VE DEĞİŞİM

A. Smith'in oluşturduğu milliyetçilik tipolojilerinin temel eksenlerinden ikisinin teritoryal ve etnik olduğu (bkz. Tablo 1) ve bunların da bir noktada Kohn'un organik ve gönüllü milliyetçilik anlayışından esinlendiğini açıklamıştık. Ancak bir ulus devletin, kendi egemenliği altında yaşayan millet ve bunun bireyleri ile olan ilişkisini ve bu ilişkinin değişim dinamiğini, bu iki tipoloji açıklamada yetersiz kalmaktadır. Yetersizdir çünkü Smith'in inşa ettiği tipolojisi vasıtasıyla yapılabilecek tek şey var olan durumu açıklamak olacaktır. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti, 1923 yılı itibariyle hukuken teşekkül ettikten sonra, Tablo 1'de yer alan hangi tipolojiye oturmaktadır? Burada basit bir şekilde "bütünleştirici milliyetçilik" seçeneğini seçmek olasıdır. Ancak bu genel etiket içeriği net olarak açıklamadığı gibi devlet ve onun egemenliği altında yaşayan bireyler arasındaki ilişkiye yani vatandaşlığa bakmamaktadır. Tipolojinin hukuki içerik eksikliğiyle malul olması, devletin kimlik ve vatandaşlık politikalarındaki değişimi ve devamlılığı anlamada herhangi bir ipucu sunamamasına neden olur. Bu noktadan sonra Aktürk'ün inşa ettiği teoriye başvurmak gerekmektedir.

Şener Aktürk'ün teorisinin ne Gellner ne de A. Smith gibi milletin kökenlerini açıklama iddiası bulunmamaktadır. O, devlet ve devletin hukuki üyeleri olan vatandaşlara yönelik kimlik politikalarını açıklamaya ve bunlarda meydana gelen değişimin dinamiğini anlamaya odaklanmaktadır. "Etnisite rejimleri" işte bu dinamiği ve değişimi anlamak için karşılaştırma kategorileri sağlayan önemli bir tipolojidir. "Etnisite rejimleri, devletlerin etnisite ile ilgili politika ve kurumlarından meydana gelen bir kümelenmeyi ifade eder."¹²⁰ Aktürk bir başka çalışmasında ise etnisite rejimini devletin kendi egemenliği altında yaşayan etnik unsurların politik ve kültürel hakları ile bunların ifadesine dair koyduğu kurallar olarak tanımlar.¹²¹ Üyelik ve ifade çerçevesinde oluşturulan etnisite rejimleri üç farklı tipten oluşmaktadır. Bunlar "Tek Etnili", "Çok Etnili" ve "Anti-Etnik" rejimlerdir.¹²²

Tek etnili rejim milleti tek bir etnik kategoriye bağlayan, vatandaşlığı sadece soy/kan şartına bağlı olarak veren ve segregasyon politikaları uygulayan bir sistemi

¹²⁰ Şener Aktürk, *Almanya, Rusya ve Türkiye'de Etnisite Rejimleri ve Milliyet*, çev. Volkan Eke, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 7.

¹²¹ Şener Aktürk, *Türkiye'nin Kimlikleri: Din, dil, etnisite, devlet ve medeniyet*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013, s. 156.

¹²² Aktürk, *Almanya, Rusya ve Türkiye'de Etnisite Rejimleri ve Milliyet*, s. 7.

ifade etmektedir.¹²³ Bu modelin ideal örneği Almanya'dır. Almanya 1913 yılında değiştirdiği vatandaşlık kanunu ile vatandaşlığı kan bağı ilkesine yani etnik olarak Alman olmaya bağlamış¹²⁴ ve tek etnili rejimin İkinci Dünya Savaşı sonrasında bile temsilcisi olmuştur. Tek etnili rejim karşısında ise çok etnili model yer almaktadır. Çok etnili modele göre ise devlet etnik grupları resmen tanır, bunların ifadesini kurumsal olarak destekler ve teşvik eder.¹²⁵ Bu modelin en büyük temsilcisi 1917 Bolşevik Devrimi akabinde kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'dir. Sovyetler Birliği yüzün üzerinde etnik grubu resmen tanımış ve idari teşkilatlanmasını da bu etnik grupların üzerine kurmuştur. Bu konudaki en somut örnek 1934 yılı itibariyle Sovyetler Birliği vatandaşlarının etnik köken kaydının tutulduğu, ülke içinde kullanılan, pasaportlara sahip olmasıdır.¹²⁶ Üçüncü etnisite rejimi ise anti-etnik rejimdir. Anti etnik rejimler farklı etnik kökenden gelen kişileri vatandaşlığa kabul eden fakat bunların kimliklerinin kamusal alanda ifadesine izin vermeyen ve asimilasyon aracını kullanan devletlerin kimlik politikalarını tarif etmektedir.¹²⁷ Fransız Devrimi ile birlikte ortaya çıkan Cumhuriyetçi yurttaşlık yani teritoryal esaslı milliyet ve vatandaşlık politikası ile Fransa, anti etnik rejimin önemli bir temsilcisidir. Bu aynı zamanda asimilasyoncu model olarak da tanımlanmaktadır. Fransa'da yaşayan tüm etnik kategoriler Fransız kimliğine asimile edilmiş ve bugün 18.yüzyılda yaşayan etnik kategorilerden eser kalmamıştır.

Etnisite rejimlerinin üç ana tipini tanımladıktan sonra detaylandırmakta fayda vardır. Az evvel belirtildiği gibi etnik rejimleri kategorize ederken üyelik ve ifade gibi iki temel referans noktası kullanılmaktadır. Bir etnik rejiminin hangi kategoriye ait olduğu da bu referans noktaları üzerinden çeşitli sorularla sınırlanmaktadır. Üyelik kavramı üzerinden bakıldığında sorular şunlardır: 1) Vatandaşlık sadece tek bir etnisiteyle mi sınırlıdır? 2) Etnik öncelikli göçmen kabulü var mı? 3)Etnik azınlıklar resmen kayıtlı mı?¹²⁸ Etnisite rejiminin "ifade" üzerinden sınırlanması ise şu sorular üzerinden yapılmaktadır: 1) Nüfus sayımı, anayasa ve önemli sayılabilecek resmi

¹²³ Aktürk, *Türkiye'nin Kimlikleri: Din, dil, etnisite, devlet ve medeniyet*, s. 157.

¹²⁴ Rogers Brubaker, *Citizenship And Nationhood In France And Germany*, 2. b., Cambridge: Harvard University Press, 1994, s. 114.

¹²⁵ Aktürk, *Almanya, Rusya ve Türkiye'de Etnisite Rejimleri ve Milliyet*, s. 7.

¹²⁶ Şener Aktürk, "Regimes of Ethnicity: Comparative Analysis of Germany, the Soviet Union/Post-Soviet Russia, and Turkey", *World Politics*, C. 63, S. 01 (2011), s. 116.

¹²⁷ Aktürk, *Almanya, Rusya ve Türkiye'de Etnisite Rejimleri ve Milliyet*, s. 7.

¹²⁸ Aktürk, "Regimes of Ethnicity: Comparative Analysis of Germany, the Soviet Union/Post-Soviet Russia, and Turkey", s. 121.

belgelerde birden fazla etnisite tanınıyor mu? 2) Etnik federalizm var mı? 3) Birden fazla resmi dil var mı? 4) Etnisiteye dayalı pozitif ayırım var mı?¹²⁹ Üyelik ve ifade gibi iki temel referans noktasının altında yer alan bu soruların cevapları, o rejimin hangi tipolojiye ait olduğunu belirlemektedir. Aktürk sınamayı Tablo 2’de aynen aktardığımız gibi yapmaktadır.

Tablo 2
Politikalar Çerçevesinde Etnik Rejim Tipleri ¹³⁰

<u>Etnisite Rejimleri</u>	<u>Tek Etnili</u>	<u>Çok Etnili</u>	<u>Anti Etnik</u>
Politikalar			
Vatandaşlıkta etnik öncelik var mı?	Evet	Hayır	Hayır
Etnik öncelikli göç var mı?	Evet	Hayır	Hayır
Anayasa ve kimliklerde birden fazla etnisite var mı?	Hayır	Evet	Hayır
Etnisiteye dayalı özerklik var mı?	Hayır	Evet	Hayır
Bir den fazla resmi dil var mı?	Hayır	Evet	Hayır
Etnisite temelli pozitif ayrımcılık var mı?	Hayır	Evet	Hayır

Tablodan görüleceği üzere her rejim tipini karşılayan politika kümeleri bulunmaktadır. Politika sütunu altında yer alan uygulamalar ve bunların olup olmadığı sorusuna verilen cevaplar neticesinde hangi etnik rejimin ne tip politika ve uygulama tiplerini ihtiva ettiğini anlamak kolaylaşmaktadır. Örneğin Sovyetler Birliği resmi olarak birden fazla etnik kimliği tanıyan, birden fazla resmi dile sahip, etnik kümelenmeye dayalı otonom bölgelerin kurulmasına müsaade eden ve yine bu temelde pozitif ayrımcılık politikaları uygulayan bir devlet olarak tam anlamıyla çok etnili rejim tipolojisine dahil olmaktadır. Bunlar elbette ideal tiplerdir ve bir noktaya kadar hipotetiktir. Ampirik sahada çeşitli bakımlardan sınamaları geçememesi olasıdır.

¹²⁹ a.yer

¹³⁰ Aktürk, *Almanya, Rusya ve Türkiye’de Etnisite Rejimleri ve Milliyet*, s. 13.

Aktürk'ün geliştirdiği değişim kuramının ilk ayağı devletlerin ifade ve üyelik politikalarına göre etnisite rejimleri adı altında tasnif edilmesiydi. Teorinin ikinci ayağı ise bahsettiğimiz üç etnisite rejiminin ve rejime ilişkin politikaların nasıl değiştiiğini açıklamaktır. Hangi koşullar altında devletlerin etnisite rejimleri devamlılık ve değişim göstermektedir? Aktürk bir devletin etnisite rejiminin değişimini üç farklı değişkenin varlığına dayalı olarak açıklar. Bunlardan ilki mevcut elitlerin uygulamalarından mağdur olan veya bunların temsilcilerini ifade eden “karşıt seçkin” grubunun varlığı, ikincisi hâlihazırda devletin uyguladığı kimlik politikalarına “alternatif bir söylem” ve üçüncüsü ise karşıt-seçkinlerin hegemonik bir şekilde siyasi iktidarı ele geçirmesidir.¹³¹ Karşıt seçkin, hali hazırda uygulanagelen etnik rejim tarafından bir şekilde dışlanmış ve buna bağlı sorunlar etrafında kümelenmiş grupların desteğini alan seçkinleri ifade etmektedir.¹³² Alternatif söylem, müesses nizamı değiştirmeye yönelik formüle edilmiş kapsamlı bir politik iddiadır. Aktürk'e göre bu söylem yeni millet tasavvurunu barındırmalıdır.¹³³ Politik hegemonya ise muhalifler karşısında orantısız bir gücün varlığını ifade etmektedir.¹³⁴ Yani karşıt seçkinlerin iktidarda olması yeterli değildir bu gücün muhaliflerine karşıt orantısız ve hegemonya yaratacak biçimde olması gerekmektedir.¹³⁵ Bahsettiğimiz üç değişkenin bir araya gelmesi etnisite rejiminin değişime kapı aralamaktadır.

Devletleri uyguladığı etnisite politikaları bakımından ifade ve üyelik temelinde tiplere ayıran ve bu tipolojiler arası geçicin hangi şartların bir araya gelmesiyle oluştuğunu açıklayan Aktürk'ün kuramı oldukça önemlidir. Aktürk, kuramını Almanya, Rusya ve Türkiye'yi inceleyerek uygulama düzeyine çıkarmıştır. Biz de Demokrat Parti döneminde Kürt Sorununa yönelik devlet politikalarını incelerken bu kuramdan yararlanacağız ancak birkaç noktada itiraz edecek ve ekleme yapmak durumunda kalacağız.

¹³¹ Aktürk, *Almanya, Rusya ve Türkiye'de Etnisite Rejimleri ve Milliyet*, ss. 27–28.

¹³² a.yer

¹³³ a.yer

¹³⁴ Aktürk, “Regimes of Ethnicity: Comparative Analysis of Germany, the Soviet Union/Post-Soviet Russia, and Turkey”, s. 134.

¹³⁵ a.yer

3.2. TÜRKİYE İÇİN YENİ EKSEN VE ETNİSİTE REJİMİ

Aktürk'ün etnisite tipolojisi ifade ve üyelik gibi iki eksen üzerinde şekillenmekteydi. Ancak bu teorik plana belli noktalarda itiraz etmek durumunda kalmaktayız. Kuramsal düzeyde bakıldığında konuyu anlamak ve açıklayabilmek için soyutlama yapmak mutlaka gerekmektedir. Etnisite tipolojilerinin üç farklı şekilde olması bu bakımdan anlaşılabilir. Fakat ampirik alanda, yüksek soyutlamalar, bazı detayları sınamama sorunu doğurabilmektedir. Bu yüzden biz, bahsettiğimiz etnisite rejimlerine ait kimlik politikası uygulamalarını (bkz Tablo 2) “birincil düzeyde kimlik politikaları” olarak isimlendireceğiz. Etnisite rejimlerini sınıflandırmada kullanılan üyelik ve ifade eksenine “uygulama” eksenine gibi yeni bir ölçüt ekleyeceğiz. Çalışmanın sınırları bağlamında, “uygulama” eksenine göre Aktürk'ün oluşturduğu tipolojideki rejimleri güçlü veya zayıf sıfatıyla niteleyeceğiz. Güçlü veya zayıf etnisite rejimlerindeki “uygulama” eksenli politikaları da “ikincil düzeyde kimlik politikaları” olarak adlandıracağız. Bu sınıflandırmayı yaparak ayrıntıları görmeyi ve detay gibi görünen ancak önemli olabilecek politika değişimlerini yakalamayı hedeflemekteyiz. Çalışmanın kapsamı dolayısıyla Türkiye'deki değişimi anlamak adına sadece anti etnik rejim için sına soruları oluşturulacak ve uygulama ekseninde güçlü ve zayıf etnik rejimleri kategorize edeceğiz.

Yine tez özelinde detaylandırmak faydalı olacaktır. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti devleti teşekkül ettiği tarihten sonra kimlik politikaları bakımından çeşitli evreler geçirmiştir. Aktürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni, değişim yönündeki talep ve girişimlerin olduğunu da söyleyerek, 2000'li yıllarda yaşanan reformlara kadar anti etnik rejim olarak tanımlamıştır. İfade ve hürriyet ekseninde anti etnik rejim tanımlaması doğruysa ve birincil düzeyde kimlik politikalarında radikal bir değişim yoksa da uygulama ekseninden bakıldığında çeşitli detaylar neticesinde “zayıf anti etnik” rejimlerinin olduğu dönemlerin olduğu görülmektedir. Örneğin 1925 Şeyh Said isyanı öncesi ve sonrasındaki etnisite rejimi tamamen aynı olarak değerlendirilemez. Birincil düzeyde yani anti etnik rejimin tanımlandığı üyelik ve ifade ekseninde aynı olsa bile uygulama ekseninde yani ikincil düzeyde aynı değildir. Örneğin 1925 yılı öncesinde Kürtçenin serbest biçimde konuşulmasının engellenmesi yönünde ikincil düzeyde bir karar yoktur. Halbuki 1925 sonrasında yasal olmasa bile yani birincil düzeyde olmasa bile gerek idari kararlarla gerek idari eylemlerle Kürtçenin kamusal

alanda konuşulmaması yönünde bir baskı olduğu açıktır. Bizim eklediğimiz uygulama eksenine göre 1925 öncesi Türkiye zayıf anti etnik rejim iken 1925 Şeyh Said isyanı sonrasında güçlü anti etnik rejimdir. Bizce bu önemli bir detaydır ve tipoloji sınamasına eklediğimiz “uygulama” eksenini ve “ikincil düzeyde kimlik politikaları” nitelemesiyle bu tip geçişleri yakalamak mümkündür.

Tablo 3

Uygulama Ekseninde Anti Etnik Rejim Tipleri

İkincil Düzeyde Uygulamalar	<u>Anti Etnik Rejim</u>	
	Güçlü	Zayıf
İdari kararlarla etnik kimliğin ifadesi engelleniyor mu?	Evet	Hayır
İdari kararlarla resmi dilden farklı dillerin kamusal alanda ifadesi engelleniyor mu?	Evet	Hayır
Etnik kimliğin ifadesi idari eylemlerle engelleniyor mu?	Evet	Hayır
Resmi dilden farklı dillerin kamusal alanda ifadesi idari eylemlerle engelleniyor mu?	Evet	Hayır

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA KÜRTLER VE KÜRT MESELESİ

1. OSMANLI'DA MİLLET, KİMLİKLER VE KÜRTLER

Tarihin kaydettiği büyük imparatorluklardan biri olan Osmanlı İmparatorluğu veyahut kendilerinin dile getirdiği biçimi ile Devlet-i Aliye, her İmparatorluk gibi etnik ve dini bakımdan son derece farklı aidiyetlere sahip bir insan topluluğuna hakimdi. Bu çeşitlilik, fetihlerin sayısı arttıkça daha da artmış ve 14. yüzyıla gelindiğinde İmparatorluğun bir ucundan bir ucuna ulaşmak kırk iki gün alır hale gelmiştir.¹³⁶ Bahse konu bu genişleme; güç, prestij ve maddi kazançların yanı sıra idare edilmesi gereken büyük bir insan topluluğunun sorumluluğunu da getirmiştir. Elbette bu sorumluluğun altından uzun yıllar kalkmak için kurumsal mekanizmalar gerekecek ve bu gerekliliğe göre bir idari sistem kurgulanacaktır.

Roma İmparatorluğu, kendinden sonraki tüm devlet ve yöneticileri için İmparatorlukların “ideal tipi” olarak görülmekteydi. Gerek idare ve hukuk sistemi gerekse hükmü altında olan topraklarda yaşayan geniş insan topluluklarını “barış halinde” bir arada tutabilmesi bu “ideal tipi” oluşturan önemli unsurlardandır. Roma yıkıldıktan sonra bile mirası yaşamış ve onun halefinin kim olduğu hem İmparatorlukların iç meselesi hem de birbirleri arasındaki meşruiyet ve güç ilişkisi bakımından belirleyici bir konu olarak uzun zaman tarih sahnesinde yer bulmuştur. Elbette Osmanlılar da bu mirası ele geçirme yönünde gayret sarf etmiş ve mirasın varisi olduğunu eylem ve söylemleriyle rakiplerine göstermiştir. Yapılan seferlerin coğrafi yönü, sultanların kendilerine yakıştırdıkları sıfatlar ve nihayet Doğu Roma'nın başkenti olan İstanbul'un fethi, Roma'nın halefi olma yönünde atılan “büyük stratejinin” önemli

¹³⁶ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, 10. bs., Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2016, s.42.

adımlarından sayılabilir. İstanbul'u ele geçirdikten sonra Sultan II. Mehmet'in (Fatih) çıkardığı fermada unvanlarına "Kayser-i Rum"u eklemesi tesadüf değildir.¹³⁷

Bahsettiğimiz bu Roma / dünya İmparatorluğu ideali, Osmanlıların farklı etnik ve dini grupları organize edebilmesinde örnek olmuştur. Çünkü "her dünya imparatorluğu, mevcut görüşlerin renkliliğine karşı belirli bir rölativizme, mahalli hususiyetler üzerinde kayıtsız bir hakimiyete ve aynı zamanda da merkezi manası olmayan şeylere karşı oportünist bir hoşgörüyü"¹³⁸ sahip olmalıdır. Osmanlılar da tıpkı Roma gibi kimlikler arasında hassas bir denge ve denetim kurmuştur. Fakat burada kimlikten kasıt "etnik kimlik" değil "dini kimlik"dir. Tarihi bakımdan bugün anladığımız biçimde bir "millet / ulus" olmadığı için bu kavramlar etrafında kurgulanmış bir jargon veyahut idari sistem mevcut değildir. Bu bakımdan Osmanlılar için "millet" dini grupları adlandırmak için kullanılan bir anlamı karşılamaktadır. Millet, İslam toplumu için farklı iken zimmi statüsü verilen gayrı Müslümler için farklı özellikler ihtiva eder. Örneğin İslam olanlar "Millet-i Hakime" iken bunun dışında kalan kitap ehli "Millet-i Mahkûm" olarak görülmektedir. Mahkûm millet olan gayrimüslimler ise kendi içinde tasnif edilmiş ve cemaatlere ayrılmıştır. İşte bu ehl-i zimme organizasyonun ismi Millet Sistemidir.

Millet sistemini farklı zimmi grup ve mezheplerin kompartımanlar halinde yaşadığı bir sistem olarak tanımlamak mümkündür. Osmanlılar hemen hemen 20.yüzyıla kadar hâkimiyeti altında tuttuğu gayrimüslim toplulukları din ve mezheplerine göre cemaatlere ayırmış ve vergiden askeri sisteme kadar tüm devlet idaresini buna göre kurmuştur. Örneğin Ermeniler 19.yüzyıla gelindiğinde Gregoryen, Katolik ve Protestan olmak üzere üç ayrı millettir.¹³⁹ Hepsinin kendi idarecisi, cemaat içi kuralları ve bu kurallara göre göre kazai ve idari işlem yapabilme özerkliği vardır. Cemaatlerin başına da onların yönetimini sağlayacak devlet tarafından oldukça kuvvetlendirilmiş din adamları atanmıştır. Öyle ki 19.yüzyılda meydana gelen Yunan isyanı ile ilgili New York Tribune gazetesine dış muhabirlik yapan Karl Marx, ayaklanmayla ilgili, "Türlere yapılacak asıl suçlama, Hristiyan din adamlarının

¹³⁷ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II Tagayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, 4. bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s.65.

¹³⁸ Carl Schmitt, *Tarih ve Siyaset Üzerine İki Deneme: Roma Katolikliği ve Politik Form Kara ve Deniz*, çev. Güntekin Yıldız, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2009, s.3.

¹³⁹ İlber Ortaylı, "Osmanlı Millet Sistemi ve Sosyal Boyutları", *Türkiye Günlüğü*, c. 77, Yaz (2004), s.146

ayrıcalıklarının kısıtlanması değil, tam tersine, yönetimleriyle kilisenin bu her şeyi kuşatan baskıcı vesayetinin, denetiminin ve müdahalesinin tüm toplumsal varlık alanını zapt etmesine izin vermesidir.” der.¹⁴⁰ Kapalı ve durağan bu yapı içinde grupların kimlik özelliklerini yeniden üretmesi ve sonraki nesillere aktarması kolaylıkla mümkündür. Bu açıdan kimliklerin devamlılığı müdahale olmadan süregelmiştir. Kymlicka bu organizasyonu “insancıl, grup farklılıklarına karşı hoşgörülü ve oldukça istikrarlı”¹⁴¹ gibi sıfatların yanı sıra “belki liberal olmayan dinsel hoşgörünün en gelişmiş modeli”¹⁴² diyerek de betimler.

Devlet-i Aliyye'nin, çok kabaca, tebaasından beklentisi vergi vermesi, askerlikle ilgili görevlerini yerine getirmesi ve itaat etmesidir. İtaat unsurunu özellikle vurgulamak gerekir. Çünkü tebaaya verilen birçok hak bu şarta bağlanmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in Bosna ruhbanlarına yönelik ünlü fermanı itaat beklentisine bir örnek olarak verilebilir. Sultan II.Mehmet 28 Mayıs 1478 tarihinde yayımladığı fermanla Bosna ruhbanlarının ibadetlerine karışılmaması ile muhitlerinde can ve mal güvenliklerine halel getirilmemesini emrederken, fermanın sonunda belirttiği gibi, bu güvenceleri itaat şartına bağlamıştır.¹⁴³ Zaten sadakatinden kuşku duyulanlar da başka bölgelere gönderilmiştir. Bu kuşku ve tehdit algısı elbette değişkendir. Bu bakımdan payitaht, zaman zaman, siyasi gelişmeler nispetinde, Hristiyan unsurları, rakipleri tarafından kışkırtılabilecek potansiyel bir tehdit olarak görmüştür. Örneğin Balkanlarda gerçekleşen fetihler sonrasında o bölgede yaşayan ve sorun çıkarma ihtimali olan önemli kişi ve gruplar uzaklaştırılmıştır.¹⁴⁴ Bu sürülen asiller daha sonra İmparatorluk aleyhine faaliyetlerde bulunarak Osmanlıların en dışlı rakibi Habsburglara bilgi de sızdırmıştır.¹⁴⁵ Bu sızıntılar önemlidir zira Habsburglar bazen Malta saldırısı gibi

¹⁴⁰ Karl Marx, *Gazete Yazıları*, çev. Süha Sertabioğlu, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008, s.49.

¹⁴¹ Will Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, s.240.

¹⁴² a.g.e., s.242.

¹⁴³ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, “Fatih Sultan Mehmed'in Bosna ruhbanlarının dini hayatlarını serbestçe sürdürmeleri hakkındaki fermanı”, 2014, <http://www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3195/fatih-sultan-mehmedin-bosna-ruhbanlarinin-dini-hayatlarini-serbestce-surdurmeleri-hakkindaki-fermani/>, (15.10.2017).

¹⁴⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, 15. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s.32.

¹⁴⁵ Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Casuları: 16. Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj ve Rüşvet Ağları*, İstanbul: Kronik Yayıncılık, 2017, s.223.

müstakbel saldırı noktalarına ait bilgilere erişebilmişlerdir¹⁴⁶ Yada bir başka örnek Bahr-ı Sefid'den verilebilir: Rodos adasına özgürce girebilen Hristiyanların adada gecelemlerine, güvenlik sebebiyle, izin verilmemiştir.¹⁴⁷ Fakat tüm bu eylemleri doğuran zihniyetin temelinde, 16.yüzyılda İber Yarım adasından Müslüman ve Yahudilerim sürülmesine dayanak teşkil eden tipte ontolojik bir tehdit algısı yoktur. Önemli olan ilgili yer veya konuda İmparatorluğun güvenliğini tehdit etmesidir.

Peki İslam toplumu bir millet midir veya İmparatorluk tarafından millet olarak tanınmakta mıdır? Her ne kadar “Şeyhülislam’ın Müslüman cemaatin başı olarak kabul edilmesi gibi bazı örgütsel özellikler milletlerin özelliklerine benzemekle birlikte, Müslümanlar resmen ayrı bir millet olarak tanınmıyordu.”¹⁴⁸ Mezhep bakımından ise Sünni-Hanefi yorum resmi olarak makbul görülmekte ve dinin heterodoks yorumları İmparatorluk merkezinde pek ılımlı karşılanmamaktaydı. Bu sorunun bir yanı itikat esaslı olduğu gibi bir yanı siyasi diğer yanı ise ekonomiktir. Payitaht, İran gibi İslam’ın Şii yorumunu rehber edinmiş rakip bir devlet tarafından kışkırtılabilecek Anadolu Türkmen Alevilerine potansiyel tehdit olarak bakmıştır. Bu tehdit algısı siyasi gelişmelere göre şiddetlenip hafiflemekle birlikte Cumhuriyete kadar intikal eden bir mezhep sorununu da bünyesinde yaşatmıştır. Sünni toplumun ise resmi söylemle uygun kimliği onların sosyal ve kültürel hayatlarını etkileyebilecek bir sorunla karşılaşmamalarına olanak tanımıştır. Bugün, dini kimlik bakımından hemen herhangi bir Sünni grubun, İmparatorluk dönemine ait, negatif toplumsal belleği olduğunu söylemek çok güçtür. Şüphesiz ki, çoğunlukla, Sünniliğin Şafi mezhebinden olan Kürtlerin de yukarıda bahsi geçen anlamda bir negatif belleğe sahip olduğunu söylenemez.

İmparatorluğun Kürtlerle kurumsal ilişkisi Yavuz Sultan Selim döneminde Safeviler üzerine yapılan seferlerle başlar. Safeviler, özellikle Anadolu Türkmen Alevileri üzerinde etkisi bulunan Şah İsmail ile Osmanlı İmparatorluğunun doğu sınırları için sürekli ve ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı. Kabaca Diyarbakır’dan İran’a kadar olan doğu bölgesi Safevi hâkimiyetindeydi ve bilindiği üzere bu bölgede ağırlıklı

¹⁴⁶ Emrah Safa Gürkan, *Espionage in the 16th century Mediterranean: Secret diplomacy, Mediterranean go-betweens and the Ottoman Habsburg rivalry*, Georgetown University, ProQuest Dissertations Publishing, Washington DC, 2012, <https://search.proquest.com/docview/1011658226?accountid=17219>, (25.10.2017), s.270.

¹⁴⁷ Gürkan, *Sultanın Casuları*, s.228.

¹⁴⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğu’da Millet, Milliyet ve Milliyetçilik*, çev. Recep Boztemur, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s.100.

olarak Kürt aşiretleri yer almaktadır. Şah İsmail ise aşiretlerin yerel otoritesini yok ederek bölgeyi merkezi yönetimin bir parçası olarak idare etmiştir.¹⁴⁹ Sultan Selim birincil derecede önemli gördüğü bu sorunu ortadan kaldırmak için Safeviler üzerine sefer düzenlemeye karar vererek doğu seferine çıkıp 1514 yılındaki Çaldıran savaşı ile rakibi Şah İsmail'i mağlup etmiştir. Osmanlılar lehine vuku bulmuş bu sonuç salt bir askeri zafer değil aynı zamanda diplomatik bir başarıdır. Çünkü Sultan Selim sefere çıkmadan evvel Kürt aşiretlerinin desteğini alabilmek için mahiyetindeki Kürt İdris Bitlis'i bölgeye yollamıştır. İttifak çabası sonucunda yirminin üzerinde aşiret reisi Osmanlılarla ittifak yaparak Sultan Selim'in zaferine katkıda bulunmuştur.¹⁵⁰ Bu zafer Doğu Anadolu'nun Osmanlı topraklarına katılması ve bu bölgede yaşayan Kürt topluluğunun Osmanlı hâkimiyetine girmesi anlamına da gelmekteydi.

Osmanlıların bölgede yaşayan Kürt aşiretiyle kurduğu bu ittifak ilişkisi kendi içinde “uyumlu asimetrik ortak modeli” olarak tarif edilebilir. “Uyumlu asimetrik ortak modeli” ile kast ettiğimiz karşılıklı çıkarları olan biri güçlü diğeri nispeten zayıf iki aktörün bu çıkarları besleyen müşterek değerlerin kolaylaştırıcı etkisi ile siyasal coğrafyada kurdukları uyumlu ortaklıktır. Modeli ampirik alana taşır ve çıkarlarla birlikte müşterek değerleri tespit etmek istersek karşımıza şu tablo çıkmaktadır: İlk olarak Osmanlılar, Kürt aşiret reisleri ile girdiği ittifak ilişkisi sayesinde doğuda hem sefer güvenliğini sağlamış hem de Safevileri nispeten daha kolay biçimde yenilgiye uğratmıştır. İkinci olarak bu mağlubiyet sayesinde Şah İsmail'in Anadolu Alevi nüfusunu etkileme potansiyeli de azalmıştır. Sürekli tehdit arz eden doğu sınırları Safevi İran'ı aleyhine genişlemiş ve Kürt aşiretlerinin desteğiyle sınır güvenliği daha düşük maliyetle ve daha emin bir şekilde sağlanabilir hale gelmiştir. Ayrıca Diyarbakır'ın fethi ile devlet ciddi bir gelir kaynağı elde ederken müstakbel seferler için kullanılacak bir askeri merkez de edinmiştir.¹⁵¹ Kürt beyleri içinse bu ittifak ilk olarak Safevilerin merkezi otoritesi altında kaybolan aşiret üzerindeki iktidarlarını geri kazandırmıştır. Yani bölgede yaşayan aşiret liderleri için tam bir iktidar restorasyonu gerçekleşmiştir .

¹⁴⁹ Hakan Özoğlu, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries*, Albany: State University of New York Press, 2004, s.47.

¹⁵⁰ a.g.e., s.48

¹⁵¹ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, 59. bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.139.

Çünkü Sultan Selim Safevilerin kendi yöneticilerini ataması gibi¹⁵² aşiretleri yönetmek için dışarıdan birini atamamış ve her ne kadar kendi sancak, beylerbeyliği gibi idari birimler kurulsada bölgeyi kendi içinde esnek ve oldukça özerk bir idari yapı vasıtası ile yönetmeye çalışmıştır. Hatta devlet ne bazı aşiretlerden¹⁵³ vergi istemiş ne aşiret reislerinin kendinden sonra yerine gelecek kişiyle ilgili işlere karışmış ne savaşlara katılım talep etmiştir.¹⁵⁴ İkinci olarak daha önce gerek Akkoyunlular gerek Safeviler tarafından baskı gören Kürtler daha büyük bir politik şemsiyenin altına girip kendisi için daha güvenli bir siyasal yapıya dahil olmuştur.¹⁵⁵ Elbette son olarak söylenmelidir ki bu iki aktörün uyumlu ortak olabilmesindeki önemli ortak değerlerden biri de bölgede yaşayan Kürtlerin ağırlıklı olarak Sünni-Şafii mezhebine mensup olmasıdır. Şii Safevilerin Anadolu'da yaşayan ve kendine müzahir insanları lehine hareket etmeye teşvik etmesi yüzünden Osmanlılarda oluşmuş tehdit algısı bu vesile ile Kürtlere karşı oluşmamıştır. Bu önemlidir zira Osmanlılar zaman zaman dinin farklı yorumlanmasına karşı sert önlemler almıştır. Örneğin bir ferman “her köyde bir cami yapılmasını ve Cuma namazında tüm halkın cemaate katılmasını emretmekteydi.”¹⁵⁶

İmparatorluk toprakları büyüdükçe yeni idari birimler ve taksimler de beraberinde gelmiştir. 16. yüzyıla kadar Beylerbeyliği olarak yapılan büyük idari bölgeler bu tarihlerden sonra “eyalet” adı altında idari teşkilat içinde yer almış ve 17.yüzyılın başında eyalet sayısı otuz ikiye varmıştır.¹⁵⁷ Yeni oluşturulan eyaletler Diyarbakır gibi eyalet sayılan idari birimlerin iç yapısını da değiştirmiş bazı sancakları başka eyaletlerin kontrolüne verilmiştir. Değişim idari taksimatla kalmamıştır: Özoğluna göre 1600lü yılların sonuna doğru bölge aşiretlerinin özerkliği de aşınmıştır.¹⁵⁸

Anlatılan bu olaylar örgüsü ile kavramsallaştırdığımız asimetrik ortaklığın 19.yüzyıla kadar, bu yapıyı kökünden sarsacak herhangi bir sorun olmadan, sürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Bu ilişki biçimi öyle sanıyoruz ki bölgeyi doğru ve

¹⁵² Hakan Özoğlu, “State-Tribe Relations: Kurdish Tribalism in the 16th- and 17th-Century Ottoman Empire”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, c. 23, s. 1 (1996), s.23.

¹⁵³ İncalcık, *a.g.e.*, s.140.

¹⁵⁴ Metin Hepar, *Devlet ve Kürtler*, çev. Kadriye Göksel, İstanbul: Doğan Kitap, 2008, s.70.

¹⁵⁵ Özoğlu, *Kurdish Notables*, a.g.e., s.49

¹⁵⁶ İncalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606)*, s.190.

¹⁵⁷ İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, s.109.

¹⁵⁸ Özoğlu, *Kurdish Notables*, s.59.

gerçekçi biçimde okuyan Osmanlı yönetici elitinin eseri olarak görülebilir. Fakat tarihi ölçmekte kullandığımız rakamların büyümesi ile birlikte Osmanlılar devletler sistemindeki ve kendi merkezindeki gücünü zamanla yitirmeye başlamıştır. Buna sebep olan çokça gelişme vardır ve bunların incelenmesi çalışmanın kapsamı dışındadır. Genel olarak duraklama ve gerileme dönemi olarak bilinen bu tarih aralığı İmparatorluğun, öz varlığını koruma ve ömrünü uzatmak gayesiyle yenilenme çabasıyla geçmiştir. Akademik yazında “batılılaşma” ve “modernleşme” ile bu aralık tarif edilmektedir. Bu dönem aynı zamanda merkezin gücünü yitirmesi sonucuyla birlikte taşranın gücünü arttıracak bir ortamın vücuda geldiği bir zaman aralığına tekabül eder. Bir görüşe göre 18.yüzyılın sonu itibariyle Osmanlı'nın en belirgin özelliği ademi merkeziyetçi yapısıdır.¹⁵⁹ Kürt aşiret beylerinin de bu iktidar boşluğundan faydalanarak yerel iktidarlarını kuvvetlendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

2. İMPARATORLUĞUN SON YILLARINDA KÜRTLER VE MİLLİYETÇİLİK

Osmanlı İmparatorluğu Shmuel N. Eisenstadt'ın kavramsallaştırması ile “merkezileşmiş tarihi bürokratik imparatorluk” idi.¹⁶⁰ Tarihsel olarak varlığını sürdüren güçlü bir bürokrasi ile hem mutlak bir idare sağlanmış hem de sosyal denetim başarılı bir şekilde sürdürülmüştür. Osmanlı sultanlığı diğer devletler için de örnek bir sistem olmuştur. Örneğin 16. yüzyılda Roma'nın varisi olduğu iddiasındaki devletlerden biri olan Rusya'da, hükümdar IV. (Korkunç) İvan'ın mahiyetindeki Peresvetov isimli bir şahıs, İvan'a sunduğu layihasında, Türkiye'deki düzeni överken¹⁶¹ ideal hükümdar olarak Fatih Sultan Mehmet'i göstermiştir.¹⁶² Bu durum elbette ilanihaye sürmemiş ve karşı karşıya kaldığı tehditler karşısında yeni yollar aramak durumunda kalmış ve ciddi bir değişim sürecini daha çok da kendi tercihiyle geçirmek durumunda kalmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde İmparatorluğun klasik yapısı ciddi manada bozulmuş vaziyetteydi. Merkez gücünü kaybettiğçe taşra daha da kuvvetlenmiş ve bu durum Sened-i İttifak

¹⁵⁹ M.Şükrü Hanioğlu, *A Brief History of The Late Ottoman Empire*, Princeton: Princeton University Press, 2008, s.25.

¹⁶⁰ Ferrel Heady, *Public Administration: A Comparative Perspective.*, 6. bs., New York: Marcel Dekker, Inc, 2001, s.157.

¹⁶¹ Marc Youssim, “XVI. Yüzyıl Rus ‘Makyavelist’i Ivan Peresvetov’un Eserlerinde Yeni Prens’e Bir Örnek Olarak II.Mehmet”, *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite*, ed. Cemal Bali Akal, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2012, s.137.

¹⁶² Akdes Nimet Kuran, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'e Kadar*, 5. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1948, s.189.

denen tarihi ayan anlaşması ile zirveye varmış ve II. Mahmud daha sonra bu gelişmeleri tersine çevirmek için son derece sert tedbirler almıştır. Bu sert tedbirler ile yukarıda izah edilen şekilde bir dönem Rus Çarına örnek gösterilen Osmanlı Sultanının yaklaşık iki yüzyıl sonra, II.Mahmud'un şahsında, Rus çarı Büyük Petro'ya benzetilmesi ise tarihin ironisi olsa gerek.¹⁶³ Bu açıdan 19. yüzyıl İmparatorluğun tüm dış ve iç sarsıntıları tam kalbinde yaşadığı ve Ortaylı'nın sözleri ile tarif etmek istersek “en uzun asırdır”.¹⁶⁴

19. asrın şüphesiz ki en büyük fenomeni milliyetçilik akımıdır. Osmanlı İmparatorluğunu sosyal ve ekonomik gelişmeler zayıflatmışsa milliyetçilik de öldürmüştür. Bu elbette sadece Osmanlı İmparatorluğunun sorunu değildir. Aynı problem Avusturya İmparatorluğu için de geçerlidir. Bu açıdan İmparatorluk merkezi sorunların çözümü için, temel olarak, iki yöntem izlemiştir: (1) Kaybedilen merkezi iktidarın yeniden inşası ve gücün merkezde tahkimi için gerekli önlemlerin alınmasının sağlanması. (2) Gerek dini nedenlerle gerekse etnik açıdan hem dışarıda -özellikle kaybedilen savaşlardan sonra imza edilen antlaşmalarda- hem de içeride sorun haline gelmiş gayrimüslim tebaanın devlet ile olan ilişkisini kurmak, güçlendirmek ve hukuki zemine oturtmak için gerekli reformların yapılmasını sağlamak. Bu dönem ve hatta 19.yüzyılın sonlarına kadar Müslüman unsurlar etnik veya dini bakımdan İmparatorluğun varlığını tehdit eden bir sorun olarak görülmemekteydi. Yapılan reformlarla sağlanmaya çalışılan “eşitlik” Müslüman olanlar ile gayrimüslim tebaa arasında kurulmak istenen bir dengeydi. Kürtler de Müslüman unsurun bir parçası olduğundan onlar için de aynı şeyleri söylemek tabiidir. Bunun yanında merkezi iktidarın zayıflamasına bağlı olarak taşrada “Kürt asiliğinin” yaygınlaşmış olduğunu söylemek gerekir. Hatta Bruinessen'e göre 19. asrın başında dönemin Kürt beyleri, ki bu elbette filli bir durumdur, yarı bağımsızdı.¹⁶⁵ Cook'un da belirttiği gibi düşük düzeyde seyreden merkezi kontrol yüksek miktarda yerel sorumsuzluğu getirmektedir.¹⁶⁶ Özellikle II.Mahmud döneminde gerçekleşen Ayan ittifakı, yeniçeri isyanı ve Rus savaşı gibi hadiseler bahsi geçen yarı bağımsızlığı kuvvetlendiren etkenler

¹⁶³ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 26. bs., İstanbul: Timaş Yayınları, 2008, s.45.

¹⁶⁴ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.36.

¹⁶⁵ Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, çev. Banu Yalkut, 5. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s.269.

¹⁶⁶ M.A. Cook, “Introduction”, *A History of The Ottoman Empire to 1730*, ed. M.A. Cook, Cambridge: Cambridge University Press, 1976, s.6.

olarak görülebilir. Fakat bu durum çok uzun sürmemiş ve 1815'ten sonra ayanlar üzerine seferler yapılarak bunlar sindirilmiştir.¹⁶⁷ Merkeze yeteri kadar sadakat göstermeyen Kürt aşiret beyleri de bu sırada yeniden merkezi idareye tabi kılınmıştır.¹⁶⁸ Elbette bu duruma, siyasi gelişmelerin de etkisiyle, tepki gösteren aşiret beyleri de vardır. Bunlardan biri Soran aşiretinden Revandizli Mir Muhammed'dir. İsyan başlatıp Mardin'e kadar gelen bu aşiret reisi Osmanlılar için ciddi problem yaratmış ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanını akıllara getirmiştir. Özellikle Mısır ile Mir Muhammed'in iletişim kurduğuna dair söylentiler İstanbul'da ciddi manada endişe yaratmıştır.¹⁶⁹ 1834'de bu isyan dalgası askeri güçle bastırılmış ve Mir ile bir bakıma anlaşarak kendisi İstanbul'a yollanmıştır.¹⁷⁰ Bir diğer önemli ayaklanma Botan Emiri Bedirhan Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Osmanlı ordusunun Nizip'te Mısır'daki Mehmet Ali Paşa'nın oğlunun komutasındaki orduya 1839 yılında yenilmesi yeni bir dağınlık yaratmış ve bu boşluktan faydalanan Bedirhan Bey adım adım kendi himayesindeki alanı büyütüştür. Bedirhan Bey bu güç tahkimatıyla birlikte çevresinde yer alan o dönemde yaygınlaşmış olan misyoner yapıları ve Nasturilere saldırmaya başlamıştır. Fakat Bedirhan Bey'in İstanbul tarafından teşvik edildiği ve hatta Bey ile Osmanlıların sözlü bir anlaşmasının olduğuna dair yorumlar vardır.¹⁷¹ McDowall'e göre de İstanbul'un bu saldırılara zımni bir onay vermiş olması mümkündür.¹⁷² Fakat Osmanlıların sonraki eylemlerine bakınca Botan Emirinin bu sırada merkezdeki hükümeti dinlemediğini düşünmek daha olasıdır. Çünkü durum vahimleştikten sonra İngiltere ve Fransa'nın Babiâli'ye karşı protestosunun da etkisiyle Osmanlı ordusu Bedirhan Bey üstüne sefer yapmıştır. Bu askeri önlem Bedirhan Beyin isyan ettiğine dair en net işaret sayılabilir. Fakat bu sefer başarısız olmuş ve Botan Emiri bağımsızlığını ilan ederek kendine ait para da bastırmıştır.¹⁷³ Daha sonra Osmanlı ordusunun yeniden toparlanıp sefere çıkması ile Bedirhan Bey ve ona yardım eden emirler mağlup edilerek merkezi otoritenin egemenliği sağlanmıştır. İsyanla ilgili bir görüşe göre bu isyanın en temel sebebi Osmanlı'nın Botan Emirliği'ni bölerek diğer

¹⁶⁷ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV: Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s.103.

¹⁶⁸ Bruinessen, *a.g.e.*, s.269.

¹⁶⁹ David McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, çev. Neşenur Domaniç, Ankara: Doruk Yayıncılık, 2004, s.75.

¹⁷⁰ Bruinessen, *a.g.e.*, s.270

¹⁷¹ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi*, çev. İsmail Çekem, Alper Duman, 6. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.133.

¹⁷² McDowall, *a.g.e.*, s.81.

¹⁷³ Jwaideh, *a.g.e.*, s.150.

eyaletlere taksim etme düşüncesidir.¹⁷⁴ Merkezi idareyi kuvvetlendirme çalışan Osmanlıların güçlü gördükleri bir aşireti bölme düşüncesi olasıdır. Bu durumun aynı zamanda 19. yüzyıla kadar uygulana gelmiş olan ve aşiretleri güçlendirip idare etmeyi amaçlayan idare pratiğinden de uzaklaşıldığına dair bir işaret olduğu akılda tutulmalıdır.

Peki bu aşiret ayaklanmaları 19.yüzyılın ilk yarısı içinde ne ifade eder? Milliyetçi bir tepki olarak değerlendirilebilir mi? Bazı Kürt milliyetçileri bu tip ayaklanma girişimlerini Kürtlere ait bir ulusal başkaldırının nüvesi olarak görme eğilimindedir. Fakat bu ayaklanma girişimleri ekseriyetle milliyetçi birer tepki olarak değerlendirilmez. Bunun sebebi isyanların içinde saklıdır. İsyân dalgasını başlatan Kürt beylerinin motivasyonlarında, söylem ve eylem düzeyinde, bir “Kürtlük” davası yoktur. Sanıyoruz isyana katılanlar için de bunu söylemek çok yanlış olmayacaktır. Kaldı ki zaman zaman imparatorluk ordusu nihai kertede isyanı başlatan Kürt beyi ile anlaşıp, hiçbir yapısal değişim yapmadan, durumu kontrol altına alabilmiştir. Ya da bölgede nüfuzlu bir din adamının “Halifeye karşı savaşılmaması” mealinde söylemleri isyana katılanların motivasyonunu değiştirebilmiştir.¹⁷⁵ Buradan anlıyoruz ki katılım düzeyinde de milliyetçi bir tepki yoktur. Osmanlıların Kürtleri İslam Milleti içinde görmeye devam ettiği de göz önüne alındığında, Kürtlerin etnik anlamda henüz bir öz bilinç oluşturup ayrılma hissine kapılmadıklarını düşünmek yanlış olmayacaktır.

19.asır Osmanlıları tebaa ve devlet arasında var olan ilişkinin çatlaması üzerine yeni bir meşruluk ilişkisi kurmak istemiştir. Tanzimat ve İslahat denemelerinin en temel gayesi bu ilişkiyi hukuki alana taşıyarak kurumsal güvenceler geliştirmek ve İmparatorluğun farklı unsurlarının kopmasını engellemektir. Bu hukuki gelişim 1860’larda vatandaşlık kanununun kabul edilmesi¹⁷⁶ ve özellikle 1876 yılında Kânûn-ı Esâsî’nin ilanı ile doruk noktasına varmıştır. Kânûn-ı Esâsî’nin 8.maddesinde “Devleti Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve meshepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir”¹⁷⁷ denerek bir hanedan ismi olan Osmanlı adı vatandaşlık adına dönüşerek homojen bir kimlik oluşturma politikasını somut bir norma dökmüştür.

¹⁷⁴ Heper, a.g.e., s.77.

¹⁷⁵ Jwaideh, a.g.e., s.128.

¹⁷⁶ Karpat, a.g.e., s.182

¹⁷⁷ Şeref Gözübüyük, Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, 2. bs., Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s.28.

Fakat ısrarla belirtmek gerekir ki bu çabalar özellikle Balkanlarda gelişen milliyetçiliğe bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Müslüman unsurlardan olan Kürtlerin veya Arapların bu gelişmelerle sağladığı etnik veya dini bir hak, gayrimüslimlerin sağladığı anlamda, yoktur. Zaten bu düzenlemelerin temel içeriği gayrimüslim tebaa ile İslam olanlar arasındaki eşitliği sağlamaktır. Kanun metninden de anlaşılacağı üzere farklılıklar halen etnik değil dini ve mezhebi olarak algılanmaktadır. Fakat farklılıklar arasında eşitliği sağlama politikası 1878 yılındaki Rus yenilgisi ile işlevsiz hale gelmiştir çünkü İmparatorluğun Balkanlar bölgesindeki egemenliği son derece zayıflamış ve Rusya kontrolüne girmiştir. Kânûn-ı Esâsî ile ilgili üzerinde durulması gereken önemli bir nokta daha vardır ki o da resmi dil meselesidir. 18. maddeye göre “Tebaaı osmaniyeinin hidematı devlette istihdam olunmak için devletin lisanı resmisi olan türkçeyi bilmeleri şarttır.”¹⁷⁸ denilerek Türkçe resmen devletin kullanacağı lisan olarak kanunlaştırılırken bunun ötesine geçilmiş ve devlet kadrolarında çalışmak için de bu zorunlu tutulmuştur. Hatta bu Türkçe meselesi Kânûn-ı Esâsî’de bir madde olarak kalmamıştır. 1877 Vilayetler Belediye Kanunu ile Belediye Meclis üyelerine Türkçe bilme zorunluluğu da getirilmiştir.¹⁷⁹ Şüphesiz ki gerek fermanlarla gerek kanunla “eşit Osmanlı vatandaşlığı” fikrini yaymaya çalışan İmparatorluk idaresi için bu durum çelişkili görünebilir ama bu her şeyden evvel devletin etkinliği arttırmak için pratik bakımdan bir gerekliliktir. Bu sayede meclis çalışmalarının ve idarenin ortak bir iletişim ağı üzerinden yürütülmesi amaçlanırken Türkçe ortak bir değer olarak kabul edilmiştir.

II. Abdülhamid yukarıda anlatılan şartlar altında tahta çıktığında ciddi etnik ve dini problemlerle yüz yüze gelmiştir. Balkanlarda meydana gelen kayıplarla birlikte Müslümanların İmparatorluk topraklarına göçmesi dini ve etnik çeşitliliği zaten azaltmış vaziyetteydi. Bu açıdan Abdülhamid dönemi İmparatorluk tarihinde yeni bir meşruiyet zemininin inşa edilmeye gayret edildiği¹⁸⁰ son derece tartışmalı bir dönem olmuştur. Abdülhamid ile Kürtlerin ilişkisi de dikkate değer özellikler taşır. Hanioglu’na göre Kürtler Abdülhamid döneminde İslami mirasa en bağlı gruplardan biridir.¹⁸¹ Genel itibariyle Kürt tarih yazını da Abdülhamid dönemini olumlu bulur. Bunun en büyük sebebi

¹⁷⁸ Gözübüyük, Kili, a.g.e., s.29.

¹⁷⁹ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, 2. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011, s.189.

¹⁸⁰ Karen Barkey, *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s.291.

¹⁸¹ Hanioglu, a.g.e., s.142.

şüphesiz ki İslamcılık olarak adlandırılan politikaların uygulanmasıdır. Zaman zaman romantik dürtülerle izah edilmeye girişilen bu politikalar demetini sultanın İslam dinini Müslüman tebaa arasında birleştirici unsur olarak kullanması, belki de elde kalan nüfus profili itibariyle kullanmak zorunda kalması, olarak tarif etmek yanlış olmayacaktır. Kürtler de elbette bu politikanın başat muhataplarından olmuşlardır.

Kürtlerin doğrudan muhatap oldukları Abdülhamid politikalarından birincisi “Hamidiye Alayları” olarak bilinen kuvvetlerin kurulmasıdır. Şarkta ortaya çıkan düzensizlikleri ortadan kaldırmak, Rus saldırılarına karşı tedbir almak, bölgedeki Ermeni faaliyetlerini kontrol etmek ve Müslüman unsurların devlete bağlılığını sağlamak bu birliklerin kurulmasına sebebiyet veren faktörler olarak ortaya konabilir. Bu vesile ile resmi devlet hizmetine de girmiş olan Kürt aşiretleri devletle yeni bir ilişki ve bağlılık kurmuşlardır. Aşiret beylerine verilen nişan, Kuran-ı Kerim gibi simgesel eşyalar ile İmparatorluk ideolojisi ülke sathına yayılmaya çalışılırken¹⁸² Hamidiye birliklerine katılan Kürt aşiretleri vergiden de muaf tutulmuştur.¹⁸³ Osmanlılar bu bölgeyi doğrudan merkezi ordusuyla kontrol edebilecekken yerel güç unsurları ile işbirliği yapıp uzlaşmayı ön plana çıkarmıştır.¹⁸⁴ Uygulanan politikanın da “bağlılık yaratma” anlamında belli oranda başarılı olduğu söylenebilir. Abdülhamid’den “Bave Kurdan” (Kürtlerin Babası) diye bahsedilmesini buna işaret olarak göstermek yanlış olmayacaktır.¹⁸⁵ Fakat bu birlikler zamanla kendilerine verilen görev dışına çıkarak bölge halkında huzursuzluk yaratmışlardır. Örneğin 1906 yılında Erzurum’da çıkan ayaklanmalarda halkın taleplerinden biri de Hamidiye birliklerinin ilgasıdır.¹⁸⁶ Şikâyetler zamanla daha da büyürken İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletler, özellikle Ermenilerin yaşadığı sorunların düzeltilmesi için, Hamidiye mensuplarının silahsızlandırılmasını da içeren ıslahatlar talep etmişlerdir.¹⁸⁷ Hem iç hem dış siyaset arenasında payitahtı rahatsız eden bu alaylara dair politika bir süre kesintiye uğramış olsa da Abdülhamid tahttan indirildikten sonra da benzer şekilde devam etmiş ve

¹⁸² Selim Deringil, *Simgeden Millete: II.Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s.75.

¹⁸³ Deringil, *Simgeden Millete.*, s.103.

¹⁸⁴ Stephen Duguid, “The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia”, *Middle Eastern Studies*, c. 9, s. 2, 1973, s.152.

¹⁸⁵ Bruinessen, *a.g.e.*, s.286.

¹⁸⁶ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal, 7. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.49.

¹⁸⁷ McDowall, *a.g.e.*, s.100.

“Aşiret Alayları” olarak değiştirilen ismiyle Osmanlı ordusunun yanında savaşlarda yer almışlardır.

Abdülhamid’in Kürtleri etkilemiş olan ikinci uygulaması da Aşiret Mekteb-İ Hümayunun kurulmasıdır. Bu mektep 1892 yılında kurulmuş ve aşiret çocuklarının payitahta getirilerek devlete sadık unsurların yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Başlangıçta sadece Arap aşiretler çocukları kabul edildiyse de daha sonra Hamidiye Alayları kadrosuna mensup aşiretlerin talebi ile Kürt çocukları da dâhil edilmiştir.¹⁸⁸ Mekteplerden murat edilen şey payitahta gelen aşiret çocuklarının Türkçe öğrenmesi, devletin onlara gark edeceği ideoloji çerçevesinde yetiştirilmesi ve bu çocuklar vasıtasıyla mensup oldukları topluluğun Devlet-i Aliyye’ye sadakatının garanti altına alınmasıdır. Yıldız Sarayı bu proje ile bizzat alakadar olmuş ve çocukların eğitimini sürekli takip etmiştir.¹⁸⁹ Fakat bu mektebin faaliyetlerine 1907 yılında öğrenciler arasında çıkan kavga bahane edilerek son verilmiştir.

II. Abdülhamid döneminin son derece sarsıntılı politik yaşamı 1908 yılında Kânûn-ı Esâsî’nin tekrar yürürlüğe girmesiyle yeni bir şekle girmiştir. Fakat bu değişim anayasanın yürürlüğe konulmasıyla kalmamış, 1909 yılında yapılan değişikliklerle meşruti monarşiye geçilerek, siyasal iktidarın kaynağı değiştirilmiştir. Bu değişime önderlik eden ise İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. Bu devrimsel değişim şüphesiz ki İmparatorluk sathındaki etnik ve dini hareketleri de yeniden mobilize etmiştir. Çünkü 1908 ile başlayıp 1909 ile devam eden dönem Abdülhamid’in devrilmesi ve mutlak monarşinin yıkılması gibi temel hedeflere varılması toplumdaki dinamik unsurların geçici bir iş birliğini gerektirmiştir. Örneğin Ermeni örgütlerinin meşrutiyet ilanı öncesi İttihatçılarla destek mahiyetinde toplantılar yaptığı bilinmektedir.¹⁹⁰ Bu ad hoc durum 1909 ve özellikle Balkan Savaşları sonrası tamamen sona ermiş ve İttihatçılar iktidarı tümüyle ele geçirmiştir. Durumu Kürtler açısından incelediğimizde ise karşımıza değişken bir ilişki biçimi çıkar. Şehirli ve Osmanlı mekteplerinde okuyan Kürtlerin bir kısmı İTC’nin kuruluş kadrolarını oluşturan çekirdek organizasyonlarda yer almıştır. Örneğin İshak Sukuti ve Abdullah Cevdet Kürt olarak bilinen kuruculardandır. Ayrıca

¹⁸⁸ Bayram Kodaman, “Aşiret Mekteb-İ Hümayunu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 4, Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, s.10.

¹⁸⁹ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Doğan Kitap, 2014, s.117.

¹⁹⁰ Kansu, *a.g.e.*, s.79.

daha 1898’lerde Kahire’de hem Kürtçe hem Türkçe yayımlanan Kürdistan gazetesi İTC’yi desteklenmiştir.¹⁹¹ Yine 1908 sonrası hükümetlerde Kürt olarak İttihatçı İsmail Hakkı Baban Maarif Nazırı olarak görev yapmıştır. Elbette tüm Kürtler İttihatçılarla birlikte değildir. Taşrada yaşayan Kürt aşiretler için öncelikli sorunlardan biri doğrudan II.Abdülhamid ile ilgilidir. Anayasanın tekrar yürürlüğe girmesiyle birlikte pasifleştirilen ve daha sonra iktidardan el çektirilen sultana taşradaki Kürt beylerinin sadakati devam etmekteydi. Daha 1908 yılında Süleymaniyeli Şeyh Berzenci İttihatçıları hedef alan ve Abdülhamid’i kollayan bir ayaklanma başlatmıştır.¹⁹² Yine o tarihlerde Hamidiye komutanlarından Milan aşiret reisi İbrahim Paşa meşruti rejimi tanımayarak bağımsızlığını ilan etmiştir.¹⁹³ Aynı yıl içinde Babiâli milliyetçi taleplerle de karşı karşıya kalmıştır. Şeyh Abdüsselam Kürtlerin yaşadığı yerlerde Kürtçenin resmi dil olması ve eğitimin bu dille yapılması gibi talepleri payitahta iletmış ve isyan çıkartmıştır.¹⁹⁴ Bu isyan daha sonraki yıllarda da devam etmiş ve 1914 yılına kadar hükümetin baş ağrısı olmuştur. Bunun yanında özellikle Balkan Savaşlarının kaybedilmesinde sonra İttihatçıların politikalarını sertleştirip aşiretlerin ve şeyhlerin, özellikle Abdülhamid döneminde tahkim edilmiş, kuvvetlerini kırma isteği de taşrada yaşayan Kürt reisleri için İttihatçılara karşı gelmekte büyük bir motivasyon kaynağı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Meşrutiyetin ilanı ile aktif milliyetçi diyemesek de en azından “Kürt kültürel haklarının terakkisini savunan” diyebileceğimiz Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Osmanlı Kürt İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi dernekler de kurulmuştur. Bunların aynı zamanda basın faaliyetlerinde bulunduğunu da not düşmek gerekir. Fakat 1909 yılında çıkan Cemiyetler Kanununun “Kavmiyyet ve cinsiyet esas ve unvanlarıyla siyasî cemiyetler teşkili memnudur.”¹⁹⁵ diye hüküm veren dördüncü maddesi ile mezkur dernekler kapatılmıştır. Bu durumun Kürt ileri gelenleri nezdinde milliyetçi dürtüleri kamçulamış olması olasıdır. Bir görüşe göre derneklerin kapatılması İTC ile Kürtlerin arasının açılmasında da pay sahibidir.¹⁹⁶ Ancak İttihatçıların Kürtlerle ilişkisi sadece şehirlerde değildir. Şark bölgesinde Ermenilerin ve Rus devletinin

¹⁹¹ McDowall, *a.g.e.*, s.136.

¹⁹² Jwaideh, *a.g.e.*, s.216.

¹⁹³ Bruinessen, *a.g.e.*, s.291.

¹⁹⁴ Jwaideh, *a.g.e.* s.214.

¹⁹⁵ 13 Haziran 1327 Tarihli Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic01c005/mmbd01ic01c005ink101.pdf>, (10.10.2017), s.27.

¹⁹⁶ Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, 3. bs., Ankara: Beybun Yayınları, 1992, s.137.

yarattığı tehdit ve algısı Hamidiye Alayları projesinin yeniden ihyasını gündeme getirerek bölgedeki Kürt reisleri ile kurulacak yeni bir ittifak için ortak zemin olmuştur. Daha önce bahsettiğimiz üzere “Aşiret Alayları” adı altında ihya edilen birlikler bölgedeki aşiret reislerinin İttihat ve Terakki Cemiyetinin yerel örgütlerine üye olmasını dahi sağlamış ve “uyumlu asimetrik ortaklık” yeniden inşa edilmeye gayret edilmiştir. Bu elbette merkezî bir politika uygulayan devlet aklının yerel ve devletlerarası gelişmeler ışığında esnemesi anlamına da gelmekteydi. Bu politikada I. Dünya Savaşı şartlarının da etken olduğunu hatırlatmak elzemdir.

İmparatorluğun hukuki ömrünü de tamamladığı bu yılların art arda gelen savaş ve toprak kayıplarıyla¹⁹⁷ geçmesi ve bir Balkan Devleti olan Osmanlı İmparatorluğunun 1912 yılında Edirne’yi dahi kaybetmesi tarifi imkansız bir travma yaratmıştır. Bu hadiseler sonrası 1912 yılında İttihatçılar bir baskın ile hükümeti ele geçirmiş ve I. Dünya Savaşı’nın sonuna yani İmparatorluk mağlup olana kadar da iktidarı ellerinde tutmuşlardır. Bu dönemde genellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti’nde Türkçü tutumların güçlendiği düşünülmektedir.¹⁹⁸ Toprak ise bu teze karşı çıkmakta ve İttihatçıların politikalarının “millî” olduğunu ancak bunun “Türk millî” kimliğine değil Osmanlı kimliğine dayanan bir temelde zuhur ettiğini ifade etmektedir.¹⁹⁹ Fakat 1876 yılından İmparatorluğun yıkılışına kadar uygulanagelen Osmanlı kimliğine dayalı politikanın başarılı olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Başarılı olamamıştır çünkü Osmanlı kimliği, yani bir hanedanın adı, İmparatorluk hâkimiyeti altında yaşayan toplulukları ortak bir hedefe mobilize edebilecek kadar kuvvetli bir kimlik şeklinde inşa edilememiştir. Bu inşanın mümkün olup olmaması konusu ayrı bir tartışma konusudur ve bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Fakat etnik kimliği aşan ve güçlü etnik kategorilerin var olduğu bir toplumda yeni ve renksiz bir üst kimlik oluşturmanın zorluğunu düşünürsek, bize, Osmanlı kimliğinin ne kadar mümkün olup olmadığı konusunda da fikir vermektedir. Mebusan Meclisi üyesi Erzurum vekili Ohannes Vartek Efendi Cemiyet Kanunu tartışmaları sırasında söz alarak “Biliniz ki insanlarda mevcut

¹⁹⁷ 1908 yılında Avusturya’nın Bosna Hersek’i Yunanistan’ın ise Girit’i ilhakı. 1910 yılında Arnavutluk İsyanı. 1911 yılında Trablusgarp’da İtalya ile savaş. 1912 yılında İtalya’nın 12 adayı işgali, Balkan Harbi, Yunanistan’ın Çanakkale Boğazı ablukası ve Arnavutluk’un bağımsızlık ilanı ile Edirne’nin düşmesi.

¹⁹⁸ İnalçık, *Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, s.303.

¹⁹⁹ Zafer Toprak, “Bir Hayal Ürünü: İttihatçıların Türkleştirme Politikası”, *Toplumsal Tarih*, c. 146 (2006), s. 17

hissiyatın en büyüğü milliyet ve mezhep hissidir”²⁰⁰ derken bizlere İmparatorluk vatandaşlarının kimlik algısı ile ilgili gayet net bir bakış açısı sunar.

I.Dünya Savaşı esnasında Kürtlerin ekseriyeti İmparatorluk saflarında yer almıştır. Aynı dönemde özellikle Doğu cephesi çevresinde yaşayan Kürtlere yönelik İtilaf Devletleri ilgisinin de olduğunu söylemek gerekir. Özellikle Rusya, Ermenilerle bağlantı olarak, Kürtlerin durumu ile ciddi şekilde ilgilenmiş ve ittifak ilişkileri kurma girişimleri de olmuştur.²⁰¹ Savaştan sonra ise yenilmiş ve bitap düşmüş İmparatorluk coğrafyasında etnik kategoriler ve dini gruplar yeni bir hareketlenme sürecine girmiş ve bunlar İtilaf kuvvetlerinden destek aramaya başlamışlardır. Örneğin bugünkü Irak, İran ve Türkiye sınırlarının kesiştiği bölge civarında o dönem yaşayan Nasturiler özerk bir devlet kurabilmek için İngiltere ile işbirliği yapmaya çalışmış ve bunun için söz de almışlardır.²⁰² Elbette bu tek yönlü bir çaba değildir. İngiltere de savaşın galibi olarak bölgedeki varlığını kuvvetlendirmek adına Kürtler ve diğer gruplar ile çeşitli ittifak ilişkileri inşa etmeye çalışmıştır. Az evvel ifade ettiğimiz üzere dönemin siyasal hareketleri Osmanlı coğrafyasının yeniden taksimi yönündedir. Gerek galip İtilaf kuvvetleri gerekse dini gruplar ve etnik kategorilerin motivasyonlarının ana kaynağının bu taksim düşüncesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Jwaideh’e göre ise Kürtlerin geneli için durum farklıdır; savaş Kürt milliyetçiliğini zayıflatmıştır.²⁰³ Bize göre bu iddia iki bakımdan doğru değildir. Birincisi Kürt milliyetçiliğinin sanki güçlü olduğuna dair zımnî varsayımdır. O dönem milliyetçi Kürt hareketi zaten güçsüzdür ve henüz kitleselleşmiş değildir. Evet Kürt elitleri arasında veyahut kimi aşiret liderlerinin isyan hareketlerinde milliyetçi sayılabilecek bir takım talepleri görmek mümkündür ama bunun henüz bir ulusal devlet kurduracak kadar derinleşip kitleselleşmediğini belirtmek gerekir. Zaten aşiret ayaklanmalarında, aşiret liderleri ile bir şekilde anlaşıldığı vakit, ayaklanma da tamamen ortadan kalkmış ve sükut hasıl olmuştur. Ayrıca muharebelerde Osmanlı orduları içinde yer alan Kürt aşiretlerinin de varlığını dikkate aldığımızda aşiret ve dini bağların çok kuvvetli olduğu Kürtler arasında milliyetçi duyguların

²⁰⁰ “7 Temmuz 1327 Tarihli Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi”,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic01c005/mmbd01ic01c005ink115.pdf>, (14.11.2017), s.447.

²⁰¹ Nejla GÜNAY, “Rusya’nın Osmanlı Ve İran Topraklarındaki Ermeniler Ve Kürt Aşiretleriyle İlişkisi”, *Ermeni Araştırmaları*, s. 56 (2017), ss. 61–80.

²⁰² Levent Ayabakan, “Kürt-Nasturi İlişkileri ve Ağa Petros’un ‘Özerk Asuri Devleti Projesi’ (1919-1923)”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, c. I, s. 1 (2015), s.56.

²⁰³ Jwaideh, a.g.e., s.257

yaygınlaşmasının kolay bir salınım olmadığı vakıdır. Yanlışın ikincisi ise, zaten zayıf olan, milliyetçi duyguların savaştan sonra zayıfladığına dair düşüncedir. Bizce durum tam tersidir. Harpten mağlup çıkmak, Osmanlı devleti adına, çatısı altında yaşayan etnik ve dini gruplara güçlü bir devlet egemenliği sunma imkânını yok etmiş ve her grup kendi başının çaresine bakmaya çalışmıştır. Ayrıca egemen ve merkezi devlet iktidarının yok olma seviyesine gelmesi ile milliyetçi elitlerin müstakbel uluslarına erişme imkânı da artmıştır. İtilaf devletlerinin Osmanlı coğrafyasına yönelik taksim planlarıyla birlikte düşünüldüğünde bu elitlerin onlar tarafından destek gördüğünü en azından engellenmediklerini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Milliyetçi Kürt elitleri de bu boşluktan faydalanmaya gayret etmiştir. Kürt Şerif Paşa gibi kimselerin itilaf kuvvetleri ile münasebetleri dikkate değerdir. Zaten bu iletişimin sonucunda da, savaş sonrası, Paris Barış Konferansında Kürt grupların temsilcisi sıfatı ile kabul görmüştür. Bunun dışında şarktaki Kürt aşiret liderleri de İngiltere ile iletişim kurup Kürtlerin geleceğinin ne olacağına dair çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bir İngiltere dışişleri belgesine göre daha Aralık 1918'de, yani savaşın hemen ardından, Irak bölgesindeki Kürt aşiret reisleri İngiliz görevlilerle Britanya Mandası altında bir yönetim kurulması meselesini görüşmüş ve bunu belgeye dökmüşlerdir.²⁰⁴ İstanbul'da da Kürt grupları, başkent in İtilaf devletlerince işgalinin getirdiği ortamda, hareketlidir.²⁰⁵ 1909 Cemiyet Kanunu ile yasaklanmış ve hemen hemen on yıldır baskı altına alınmış olan etnik esaslı cemiyetler yeniden faaliyet göstermeye başlamıştır. Açılan Kürt dernekleri hızlıca organize olarak Diyarbakır ve Elazığ gibi yerlerde şubeler teşekkül ettirmiştir.²⁰⁶ Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürdistan Cemiyeti, Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti, Kürt Talebe Heyvi Cemiyeti, Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti ile Kürt Milli Fırkası bahse konu cemiyetlerin bazılarıdır.²⁰⁷ Bunların arasında da en dikkate değeri Kürdistan Teali Cemiyeti'dir. Nizamnamesinde ayrılıkçı bir madde barındırmayan bu cemiyet kurulduktan bir süre sonra ayrılıkçı faaliyetler sergilemeye başlamış ve dönemin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un açıkladığı ünlü ilkeleri kendine esas

²⁰⁴ Mesut Yeğen, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2012, s.32.

²⁰⁵ 13 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri İstanbul'a gelmiş ve 17 Aralık 1918 tarihinde de Kürdistan Teali Cemiyeti kurulmuştur.

²⁰⁶ McDowall, a.g.e., s.178

²⁰⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt II: Mütareke Dönemi 1918-1922*, 2. bs., İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988, s.188.

almıştır.²⁰⁸ Bu, Kürtlerin ağırlıklı olarak yaşadıkları yerde Osmanlı'dan gayrı bir devlet talebi anlamına gelmekteydi. İngilizlerin düşüncesine göre de bu cemiyet “bağımsız bir Kürdistan” için faaliyet göstermektedir.²⁰⁹ Ayrıca daha sonra imzalanacak Sevr Antlaşmasına hazırlık mahiyetindeki Paris Barış Konferansına Kürtlerin temsilcisi sıfatıyla Şerif Paşa'nın katılması ve mezkûr cemiyetin İmparatorluktan ayrı bir yapı olarak Kürt temsiliyet ve özerklik fikrini desteklemesi infial yaratmış ve konudan rahatsız olan payitaht Kürdistan Teali Cemiyeti ile iletişim kurarak durumu yönetmeye çalışmış fakat sonuç alamamıştır.

Bu ana kadar gerçekleşen olaylar ve Kürt ileri gelenleri arasında gelişmeye başlayan ayrılıkçı eğilimler kendi içinde karmaşık ilişkiler taşır. Mütareke dönemi diye adlandırılan 1918–1922 yılları arası son derece kaotik bir iklim ve kaygan bir zemine ev sahipliği yapar. Kürt ileri gelenlerinin dayanışma ve milli duygularla kurduğu cemiyetler bile kendi içinde amaçları bakımından farklı özellikler taşıyan insanlardan oluşmaktadır. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kurucuları bu açıdan açıklayıcı bir örnek olarak karşımıza çıkar. Bu cemiyetin kurucularından ve aynı zamanda Şura-yı Devlet Reisi olarak hükumette dahi bulunmuş Seyit Abdülkadir Efendi İngilizlerden destek isteyerek Türkiye ittifadının hilafına çalışmıştır. Bir İngiliz evrakına göre Seyit Abdülkadir her ne kadar İngiliz himayesinde bir Kürdistan'dan yana olsa da Osmanlı devleti egemenliği altında bir yapıya da karşı değildir.²¹⁰ Abdülkadir Efendi, 1925 Şeyh Said isyanı sonrasında idam edilmiştir. Yine diğer bir cemiyet kurucusu olan Muhittin Nami Bey ise Seyit Abdülkadir'in aksine dönemin Cumhuriyet Halk Fırkasında birkaç dönem vekillik yapmıştır. Bunlar dışında kimi Kürt gruplar ayrı bir devlet için çabalarken kimileri çeşitli sebeplerle Milli Mücadeleye destek vermiştir. Bu bakımdan homojen ve eşgüdümlü kitlesel bir hareketten söz etmek mümkün değildir. Dönemin İngiliz Yüksek Komiseri de 1919 yılında benzer görüştedir.²¹¹ Yine işin bir başka yönü ise Osmanlı devlet idaresinin bu cemiyetlerin umumi durumu hakkındaki fikirlerinin ne olduğudur. Örneğin bir kaynağa göre Kürdistan Teali Cemiyeti ile Babîali arasındaki bir görüşmede mezkur cemiyetin Kürtler hakkındaki talepleri görüşülmüş diğer bir kaynağa göre ise müzakere değil tam aksine cemiyet temsilcilerinin İngilizler ile yaptığı

²⁰⁸ Tunaya, *a.g.e.*, s.189.

²⁰⁹ Yeğen, *a.g.e.*, s.49.

²¹⁰ *a.g.e.*, 129

²¹¹ McDowall, *a.g.e.*, s.190

görüşmelerin Babiâli’de yarattığı rahatsızlık cemiyete bildirilmiştir.²¹² Kazım Karabekir’in bu cemiyetlerle ilgili fikri ise daha ilginçtir. Karabekir’in 1919 yılında Erzurum’da bir teftiş heyetiyle yaptığı görüşme ve kişisel bilgi edinimiyle vardığı çıkarıma göre İstanbul’daki Kürt cemiyetine hükümet tarafından destek olunduğuna şüphe yoktur.²¹³ Bu cemiyetlerin ve üyelerinin faaliyetlerini küçümsemek gerekir. İşgal yıllarında Mustafa Kemal Paşa Kürdistan Teali Cemiyeti’nin faaliyetlerinden ciddi rahatsızlık duymuş ve derneğin kapatılması için çaba göstererek sonunda muvaffak olmuştur. Kemal Paşa haksız değildir çünkü İngiltere’nin bölgeye yönelik politikalarını oluşturmasında etkili faktörlerden biri de gerek taşrada gerek İstanbul’da ilişki içinde olduğu Kürtlerdir. Özellikle bölgede İngiltere’nin cemiyetlerle kurduğu ilişkiler ve Britanya’nın şarktaki çıkarları bölgesel bir sorun olarak Osmanlı İmparatorluğu’nu zaman zaman meşgul etmiş olan Kürtleri artık bir uluslararası mesele olarak öne çıkarmış ve Sevr Antlaşması ile Kürt milliyetçilerinin hayallerini gerçeğe dönüştürmeyi vaat edecek bir aşamaya getirmiştir.

3. SEVR ANTLAŞMASI VE KÜRTLERİN DURUMU

Savaş sonrası ortaya çıkan “barış” inşa süreci için gerçekleşen toplantılar sonucu Osmanlı İmparatorluğu payına da Sevr Antlaşması düşmüştür. Antlaşmanın hazırlanışı, mahiyeti, hazırlayanların tutumu ve diğer barış antlaşmalarıyla karşılaştırılması neticesinde ortaya çıkan sonuç Sevr’in, Türkiye için, tam anlamıyla bir iflas belgesi olmasıdır. Savaş öncesi durumla karşılaştırıldığında ülkenin üçte ikisinden fazlasının ayrılmasını öngören antlaşma 433 maddeden oluşmaktadır. Lozan Barış Antlaşması’nın 143 madde olduğu düşünüldüğünde çok daha ayrıntılı bir antlaşma metni olduğu açıktır. Oran’a göre antlaşmanın bu kadar ayrıntılı şekilde düzenlenmiş olmasının sebebi zayıf tarafı bağlama düşüncesidir.²¹⁴ Gerçekten de Sevr metnine bakıldığında zaten son derece kısıtlı bir alanda yaşaması planlanmış Türkiye devletine herhangi bir karar alabilecek egemenlik alanı bırakılmamıştır. Antlaşma maddelerinin bir kısmı Müttefik devletlerce daha sonra alınacak kararların bu antlaşma ile kabul edilmiş sayılacağını belirtirken bazı maddelerse Türkiye’yi tarafı olmadığı birçok sözleşme veya antlaşmaya

²¹² Jwaideh, a.g.e., s.262-263.

²¹³ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1960, s.404.

²¹⁴ Baskın Oran, “Sevres Barış Antlaşması”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I (1919-1980)*, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 125.

taraf olma yükümlülüğü altına sokmaktaydı.²¹⁵ Sevr'in bahse konu Osmanlı topraklarını bölme mantığı ise etnik esaslara dayanır. Bugünkü Türkiye sınırlarında bir Ermenistan ve Kürdistan devleti tasarlar ve bu bakımdan Kürt milliyetçileri için tarihi öneme haiz bir metindir.

Sevr Antlaşmasının “Kesim III - Kürdistan” başlığı altında yer alan 62, 63 ve 64.maddelerinde kurulması planlanan özerk Kürt devleti ile ilgili hükümler yer alır. Sırasıyla gidecek olursak; 62.madde “Fırat’ın doğusunda, ileride saptanacak Ermenistan’ın güney sınırının güneyinde” Kürtlerin çoğunluğu bulunduğu yerlerde altı ay içinde özerk bir Kürt devleti kurmayı ve Kürtler dışındaki etnik ve dini azınlıkların da korunmasını hedefler.²¹⁶ Bu maddeye göre kurulması planlanan özerk devletin sınırları belli değildir ve daha sonra oluşturulacak komisyonca belirlenecektir. 63. madde ise bir önceki madde ile belirlenmesi planlanan sınırların ilgili komisyonlarca tespiti halinde Osmanlı hükümetince kabul edileceğini hüküm altına almaktadır.²¹⁷ 64.madde ise yukarıdaki maddelerin nihai amacını belirtir; buna göre antlaşmanın yürürlüğe girmesinden bir sene sonra, kurulmuş olan özerk devlette yaşayan Kürtlerin çoğunluğu eğer Türkiye’den bağımsız olmak isterlerse Milletler Cemiyeti Konseyine başvurabiliyor ve Konsey de bu nüfusun bağımsızlığa yetenekli olduğuna karar verirse, bağımsızlığın tanınması gerektiği Türkiye’ye iletildiğinde, Türkiye bu kararı tanımak durumunda kalacak ve tüm haklarından vazgeçecektir.²¹⁸

Yukarıda izahı gerçekleştirilen antlaşma maddelerine Osmanlı Hükümeti itiraz etmiştir. Öncelikle itiraz noktası kurulacak özerk Kürdistan meselesidir. Hükümete göre Kürtler padişaha ayrılmamak üzere bağlıdır ve bağımsız olmak gibi bir düşünceleri yoktur ve eğer Kürtler yerel özerklik talep ederse Osmanlı Hükümeti Kürtlerin çoğunluk olduğu yerlerde bu talebi kabul edeceğini itiraz metninde belirtmiştir.²¹⁹ Ayrıca Hükümet, 62.madde ile oluşturulan yeni Kürdistan’ın sınırlarının da sorunlu olduğunu, antlaşmanın etnik esaslı bölünme mantığından hareket ederek, İtilaf tarafına iletmiştir. İtiraza göre 62.madde ile ifade edilen sınırlar, Türklerin ağırlıklı olduğu yerler

²¹⁵ Antlaşmanın 273. Maddesinde bu antlaşma ve sözleşmeler tek tek sayılmıştır.

²¹⁶ Seha L. Meray, Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri: Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977, s.67.

²¹⁷ a.g.e., s.68

²¹⁸ a.yer

²¹⁹ a.g.e., s.26

olduğundan, etnik sınırlara uymamaktaydı.²²⁰ Dolayısıyla etnik bir ölçüt kullanarak bölünecek topraklarda bahse konu etnik ağırlık olmadığından kurgunun temel mantığının da çürük olduğu dile getirilmiştir. Bunun dışında kurulması planlanan Kürdistan devletinin güney hududundaki Ermenistan'ın sınırlarının belli olmaması da bölgede yaşayan Kürtlerin antlaşmaya şüpheyile bakmasına sebebiyet vermiştir. Babıali'nin yukarıda belirtilen maddelere getirdiği itirazların yanı sıra antlaşmanın 64.maddesi de sorunludur. Bağımsızlığın koşullarını sübjektif ve belirsiz bir “yetenekli olma” şartına bağlayan bu maddenin uygulanması ile ilgili detaylı bir izah yoktur. Üstelik İngiltere'nin değişen çıkarları, Milletler Cemiyeti'ndeki ağırlığı ve gelecekteki ittifak ilişkileri bu maddenin bağımsızlığa cevaz vereceğine dair bir fikir edinmek için ciddi tereddüde sebebiyet vermektedir.²²¹

Doğrudan Kürtlere yönelik maddelerin yanında şarttaki Kürtleri ilgilendiren hükümler de mevcuttur. Bunlardan en önemlisi Antlaşmanın 144.maddesidir. Maddenin ilk fırcasına göre Osmanlı Hükümeti 1915 yılında çıkarılan “Emval-i Metruke” yasının haksızlığını ve bunların tümüyle hükümsüz ve gelecekte de geçersiz olacağını kabul edecektir.²²² İkinci fırcaya göre Osmanlı Hükümeti, 1 Ocak 1914'den itibaren metinde sayılan sebeplerle ülkeden bir şekilde ayrılmış Türk soyundan olmayan Osmanlı uyruklarının yurda dönmesini kolaylaştıracak ve bu mezkûr uyrukların mallarını her şekilde ve tazminatsız kendilerine iade edecektir.²²³ Bahsi geçen fıkra tehcir edilen Ermenilerin dönmesini ve bir şekilde terk edilen malların iadesi anlamına gelmektedir. Özellikle bu hüküm bölgede yaşayan ve bu metruk emvali edinmiş Kürt aşiretleri için ciddi bir tehdit anlamına gelmekteydi.²²⁴

4. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE KÜRTLER

Bugünkü sınırlar ile ifade edecek olursak I.Dünya Savaşı sonrası Kürtler ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Irak ve İran hudutlarında yaşamaktaydılar. Sınırları net olarak belli olmayan bu coğrafi hatlara fikir birliği içinde olmayan veyahut organizasyon açısından da kopuk aşiretlere ev sahipliği yapmaktaydı. Milli Mücadele

²²⁰ a.yer

²²¹ Oran v.d., a.g.e., s.131

²²² Meray, Olcay, a.g.e., s.86

²²³ a.yer

²²⁴ Oran v.d., a.g.e., 134

olarak isimlendirilen “kurtuluş” dönemini, Atatürk’ün Söylev’inde kendinden yola çıkarak ifade ettiği gibi, 1919 yılı olarak belirlersek karşımıza çıkan şey, Şark bölgesinde, Babıâli, Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir Paşa gibi Milli Mücadele hareketini organize etmeye çalışanlar ile İngiliz, milliyetçi Kürt ve Ermeni askeri politik gücünün çarpışması ve bunun merkezi bir Milli Mücadele hareketine evrimleşmesi olacaktır. Bu mezkûr coğrafyada birbiriyle çatışan veya uyumlu hareket etmeye çalışan aktörlerin motivasyonları da elbette birbirinden farklıdır. Milli Mücadele dönemi işte bu unsurlar arasındaki anlaşmazlık ve çatışmaları kullanarak bir anlamda Kürtleri istiklal mücadelesine de katma girişimine sahne olmuştur. Bu açıdan bu dönemi çeşitli alt başlıklara ayırarak izah etmeye gayret etmek konunun daha net açıklanmasına yardım olacaktır.

4.1. MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI

1918 yılında imzalan Mondros ile gelen ateşkes İtilaf devletlerine Osmanlı coğrafyası üzerinde iki şekilde hak vermiş ve bu durum Milli Mücadele hareketini ciddi şekilde etkilemiştir. Bunlardan birincisi Antlaşmanın yedinci maddesidir. Buna göre İtilaf kuvvetleri kendi güvenliklerini tehdit edecek bir vaziyet meydana gelirse stratejik bir noktayı işgal edebilecektir.²²⁵ İkincisi ise yirmi dördüncü maddedir ki Kürtler açısından özellikle tehlikelidir.²²⁶ Bu madde, Osmanlıların Vilayat-ı Sitte²²⁷ olarak tanımladığı ve antlaşmanın Türkçe tercümesine de böyle nakledilen Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mameratülaziz (Elazığ) ve Sivas gibi yerleri, orijinal metinde, “Altı Ermeni Vilayeti” olarak maddeleştirmiş ve buralarda karışıklık çıkarsa Müttefiklere bu illeri işgal etme hakkı tanımıştır. Bu iki maddenin genelinde yer alan işgal hakkı Osmanlı Hükümetlerini son derece tedirgin etmiş, Anadolu ve civarında girişilen tüm hareketleri kontrol altında tutarak İtilaf kuvvetlerine bahane yaratmamaya gayret etmişlerdir. Örneğin Mustafa Kemal Paşa’nın Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak görevlendirilip geniş yetkilerle donatılması ve akabinde Samsun’a gönderilmesinin sebeplerinden biri de Samsun civarındaki “karışıklıkları” bir an önce sükuta erdirmesi ve düzenin sağlanmasıdır. Dolayısıyla Osmanlı Hükümetinin daha doğuş aşamasında

²²⁵ Gwynne Dyer, “The Turkish Armistice of 1918: 2: A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros”, *Middle Eastern Studies*, c. 8, s. 3 (1972), s.340

²²⁶ a.g.m., s.341

²²⁷ Altı Vilayet

Milli Mücadele hareketine karşı tavır almasının temel sebeplerinden biri de bu olmuştur. Bunun yanında yirmi dördüncü madde ile de Kürtlerin de yoğun olarak yaşadığı bölgeler “Ermeni vilayetleri” olarak nitelendirilerek zaten bir biriyle çatışma halinde olan Kürt ve Ermeni unsurları arasında Ermenileri merkeze alacak şekilde hareket edilmiş ve adı geçen illerde yaşayan Kürtler tedirgin olmuştur. İşte bu “Ermeni tehlikesi” İstiklal Harbi yürütücüleri adına Kürtleri Milli Mücadeleye katmak için ciddi bir argüman olurken Kürtler için de adeta “kurucu-dışarı” olmuştur.

4.2. AKTÖRLERİN STRATEJİSİ, ARAÇLARI VE İMKÂNLANI

1918 yılı sonrasında Osmanlı coğrafyasında hareket eden aktörlerin kendi içindeki çelişkileri ve imkânları Milli Mücadele hareketinin stratejisini de belirlemiştir. Her ne kadar savaşları ile hatırlansa da bu dönem aslında daha çok bir siyasi zafer olarak anlaşılmalıdır. Çünkü hareketin geliştiği dönem, daha evvel ifade edildiği üzere, son derece kaotik bir zamandır. Sadece gayrimüslimler ve Kürtler değil Anadolu'nun bir çok yerinde kongreler düzenleyerek yerel inisiyatif geliştiren gruplar mevcuttur. Tanör'e göre “11-12 milyonluk nüfusuyla Türkiye, bir buçuk yıl içinde en az 600 yerel önder (“kongreci”) etrafında dönen ve yaklaşık 1500 defa kurulan/yeniden kurulan, yaygın ve sık dokunmuş bir temsil ilişkileri ağına sahne olmuştur.”²²⁸ Bu grupların veya kongrelerin merkezi Milli Mücadele hareketine katılımları da kolay gerçekleşmemiştir.²²⁹ Konumuz açısından bakacak olursak Kürtlerin durumu çok daha karmaşıktır. Bu kaotik dönem içinde aktörlerin konumlarına göre hareket eden Kürt aşiret grupları olduğu gibi daha ilk andan itibaren Milli Mücadele hareketine katılanlar da mevcuttur ve bunların harekete katılma motivasyonları da farklıdır. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa ve diğer önde gelenler için Kürtleri organize etmek çok kolay olmamıştır. Bunun yanında İstanbul Hükümetinin Kuvvacılar aleyhine faaliyetleri ve İtilaf devletlerini aşan şekilde İngiltere'nin bölgede kurmaya çalıştığı ilişkiler bir Türk-İngiliz rekabetini ortaya çıkartmıştır.

Mayıs 1919'da Yunanistan'ın İzmir'e girmesi ile ortaya çıkan durumun ciddiyeti Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını Anadolu'da var olan yerel inisiyatifleri organize

²²⁸ Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları: 1918-1920*, 2. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.149.

²²⁹ a.g.e., s.299

edip harekete geçirmek için daha güçlü bir şekilde motive etmiştir. İngilizler İle Fransızlar de savaş sonrası İstanbul hükümeti üstünde kurduğu baskı ile Anadolu'da kendi lehine bir düzen kurmaya gayret etmekte ve nihai barış antlaşmasına giden süreçte müttefik devletler ve sahadaki etnik kategorilerle temas halindeydi. Bu sırada Kürtlerin ağırlıklı olarak yaşadığı, bugünkü coğrafi isimlerle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Irak topraklarındaki Süleymaniye civarında istikrarlı bir politik güç kurulamamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu 1918 yılında Süleymaniye kentinden çekildikten sonra Şeyh Mahmut isimli bir aşiret reisi kendi liderliği altında bir hükümet kurmaya çalışarak İngilizlerden destek istemiş ve talep ettiği desteği alarak kentin başına geçmeyi başarmıştır.²³⁰ Fakat 1919 yılında bu durum bozulmuş ve Şeyh Mahmut ile İngilizler karşı karşıya gelmiştir. 23 Mayıs 1919 günü Mahmut İngilizlere karşı fiilen savaş açmışsa da başarılı olamamıştır.²³¹ İngilizlerin bu isyan girişimini bastırmaları istikrarlı bir idare kurabilmelerine katkı sağlamamış, aksine bölgede İngiliz karşıtlığı da artmıştır. Daha evvel ifade ettiğimiz üzere daha Mondros Ateşkes Antlaşmasında Kürtlerin yaşadığı bazı iller “Ermeni Vilayetleri” olarak tanımlanmıştır. Britanya'nın Anadolu topraklarında Kürtlerin ağırlıklı olarak yaşadıkları yerlere “müstakbel Ermenistan” olarak bakması da neredeyse düşman haline gelmiş olan Kürt ve Ermeniler arasında birbirleriyle uzlaşması zor tercihler yapmasını gerektirmiştir. Bu yüzden Britanya Müslüman olan Kürtlerle ilişkisinde hem din hem de eskiden kalma düşmanlık kısıtını aşamamış ve daima sorunlarla muhatap olmuştur. İngilizlerin iş birliği içinde olduğu Kürt reisleri de Müslüman olmayanlarla işbirliği yapması dolayısıyla etrafındaki aşiretleri İngilizler lehine mobilize etmek istedikleri zaman yine söylediğimiz kısıt ile karşılaşmıştır. Bunun yanında her ne kadar ağırlığı azalsa da İstanbul'da bir halife vardı ve dini açıdan birçok Müslüman için meşru bir otoriteyi temsil etmekteydi. Kürtleri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklandırmak veyahut ayırmak demek bir anlamda halifeye karşı da ayaklandırmak anlamına gelmekteydi. Milliyetçiliğin derinleşmediği Kürt toplumunu Osmanlı / Türkiye'ye karşı motive etmek bu açıdan zorlukları beraberinde getirmiştir. İngilizleri sınırlandıran bir diğer engel Süleymaniye gibi elinde tuttuğu ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde, çıkarlarını kurumsallaştırıp devam

²³⁰ Saad Eskander, “Britain's Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the First Kurdish Government 1918–1919”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, c. 27, s. 2 (2000), s.142

²³¹ McDowall, *a.g.e.*, s.221

ettirebilmesi için, bir “idari düzen” kurmaya çalışmasıdır. Fakat bu düzeni kurmak için hem idarenin şekli ile ilgili hem de hangi aşiretleri kayıracığının tercihi yapmak durumunda kalmak çeşitli sorunlar doğurmuştur. Bu tercihler neticesinde küsen aşiretler sorun çıkartabiliyor, destek verilen aşiret liderleri de (Şeyh Mahmut gibi) daha sonra bağımsız hareket etmeye kalkıp İngilizlere karşı ayaklanabiliyordu. Üstelik tüm bu sorunlar aşiret ve akrabalık bağlarının güçlü olduğu Kürtler arasında yayılıyor ve Anadolu’da yaşayan Kürtlere kadar sirayet edebiliyordu. Bu da nihai barış antlaşmasının kurgulanmaya çalışıldığı ve hem bugünkü Irak topraklarında hem de Anadolu’da kendi lehine bir siyasi düzen inşa etmek isteyen Britanya’nın işini daha da zorlaştırmaktaydı. Britanya’nın karşılaştığı bu dezavantajların yanında kendi lehine çevirebileceği ciddi imkânlar da mevcuttur. Zaten dönemin güçlü İmparatorluklarından biri olan Britanya, her ne kadar iç sorunları olsa da, savaş galibi sıfatıyla prestij sahibiydi. Üstelik ciddi bir diplomasi geleneği üzerinde şekillenen etnik-dini topluluklar arasındaki ilişkileri yürütebilecek esnekliğe sahip bir politika yapısı İngilizlerin Ermeni ve Nasturi gibi Hristiyan gruplarla ilişki kurup sözler verirken aynı anda Kürtlerle de ilişki kurabilmesine olanak tanımıştır. Bağımsız ya da özerk devlet gibi ayrı bir yapı vaat edip bunu da gerçeğe dönüştürebilecek güçte bir devlet görüntüsüne sahip Britanya ile iş yapmak şüphesiz ki kişisel, aşiret veya ulusal manada çıkarları beslenen Kürt önde gelenleri için yüksek getiri potansiyeli olan bir faaliyet olarak telakki edilebilir. Bu sayededir ki İngilizler bölgede ortak bulmakta çok zorlanmamışlardır. Kaldı ki savaş mağlubu Osmanlı İmparatorluğu’nun, o dönem, egemenliği altında yaşayan halka olumlu bir gelecek ile güçlü bir devlet görüntüsü sunabildiğini veya vaat ettiğini söylemek de doğru olmayacaktır. Bu anlamda güç ilişkisinin İngilizler lehine çalıştığını göz önünde tutmak gerekir.

Milli Mücadele hareketinin yürütücüleri, izah edildiği şekilde, İngilizlerin ellerinde tuttıkları avantajların ve sınırlılıkların farkındadır. İngilizler için “sınır” olan bu alanlar ise Kemal Paşa ve arkadaşları için kullanılabilir güçlü argümanların üretilebileceği verimli topraklardır. Gerek Mustafa Kemal gerekse Kazım Karabekir daha ilk andan itibaren stratejilerini buna göre oluşturmuşlardır. Bu stratejinin içeriği temel olarak “iç asayiş/birliği sağlayarak en yakın düşman tehdidine karşı en tartışmasız üst/birleştirici kimlik etrafında en olası politik birliği” oluşturmaktır. Kürtler için o dönem en yakın düşman tehdidi Ermeniler idi. Bu tehdit algısının farkında olan

Kemal Paşa bunu daima hatırlatmış ve daha evvel görevi sırasında tanıştığı Kürt ileri gelenlerine telgraflar çekerek devlet lehine hareket etmelerini talep etmiştir.²³² Ayrıca İngiltere'nin yeni bir Kürdistan devleti kurma fikrine kesinlikle karşı çıkarak “Türk-Kürt” birlikteliğini o anda en birleştirici kimlik olabilecek “İslam” üzerinden vurgulamıştır. Özellikle İngiltere ve Ermenistan'ın “Hristiyan” kimliği, “İslam” kimliğini kullanmayı kolaylaştırmıştır. İngilizler de benzer fikirdedir. İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir yazıda “İngiliz yanlısı bir Kürdistan hareketi Türkleri yabancı karşıtı ve Pan-İslamik bir propaganda yapmaya sevk etti.” diye yazmaktadır.²³³ Fakat durum bunun da ötesindedir. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a yolladığı telgraflar ile hükümeti İngilizlerin Kürtleri kendi yanlarına çekmek için destekledikleri Kürt Kulübü gibi yerelde örgütlenmiş cemiyetlerin faaliyetleri konusunda bilgilendirmiş ve bunları kapattırarak “müstakil Kürdistan” lehine propaganda yapmalarını engellemiştir.²³⁴ Böylece hem “Hristiyan işgali” hem “Ermeni” tehlikesi ile Kürtler bir kurucu-dışarıya karşı İslam kimliği altında Milli Mücadele hareketine dâhil edilmeye gayret edilirken hem de bürokrasi vasıtası ile İngiltere lehine propagandalar engellenmeye çalışılmıştır.

Milli Mücadele hareketinin tabandan başlaması ve doğrudan bir grup tarafından dayatılmadan “kongre-temsil-idare” denklemiyle ilerlemesi Mustafa Kemal Paşa'nın ve Kuvvacıların meşruluğunu sağlam bir temele oturtmuştur. Yerel inisiyatifle düzenlenen ve Mustafa Kemal Paşa'nın da katıldığı Erzurum Kongresi'nde, kongre sonrasında yayımlanan beyanname ile Mondros Ateşkes Antlaşmasının Türkçe olmayan metinlerinde “Ermeni Vilayetleri” olarak geçen altı vilayet, “Vilâyât-ı Şarkıye” ismiyle geçmiş ve bunların Osmanlı toplumundan hiçbir nedenle ayrılamayacağı ifade edilerek hem itilaf kuvvetlerine hem de bölgede Kürtleri tedirgin eden metne cevap verilmiştir.²³⁵ Yine üçüncü madde her türlü işgalin Rumluk ve Ermenilik oluşturma ile ilgili görüleceği ifade edilirken²³⁶ altıncı madde ile Doğu Anadolu illerinin ezici çoğunluğunun İslam olduğu vurgulanmıştır.²³⁷ Bu şüphesiz ki o bölgenin Ermeni

²³² Sinan Hakan, *Türkiye Kurulurken Kürtler: 1916-1920*, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.151.

²³³ Yeğen, *a.g.e.*, s.106.

²³⁴ Hakan, *a.g.e.*, ss 152-154.

²³⁵ TBMM, *Milli Egemenlik Belgeleri: Havza Genelgesi, Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi Beyannamesi, Sivas Kongresi Beyannamesi, Misak-ı Milli Beyannamesi*, Ankara: TBMM Basımevi, 2015, s.20.

²³⁶ a.yer

²³⁷ a.yer

olduğunu iddia eden müttefik devletler ve çevresine bir cevap niteliğindedir. Ayrıca beyannamede toplum İslam kimliği üzerinden tanımlanmıştır. Her ne kadar gayrimüslimler ontolojik bir tehdit sayılmamışsa da ötekinin onlar olduğu açıktır. Kongrede bir Temsil Heyeti de oluşturulmuş²³⁸ ve kongreye katılmamış Kürt aşiret reisi Hacı Musa Bey de heyete aza olarak seçilmiştir.²³⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle seçilen Hacı Musa Bey böylece sürece dâhil edilmeye çalışılırken kongreden sonra diğer Kürt önde gelenlerine de mektup yazan Kemal Paşa, kongre sürecini anlatıp desteklerini istemiştir.²⁴⁰ Bilahare gerçekleşen Sivas Kongresi de, Erzurum Kongresi kararlarını tekrarlar ve teyit eder şekilde, merkezi Milli Mücadele sürecinin inşasını tamamlayan ve bunu gerçekleştirecek politik toplumun kimliğini tanımlayan bir bildiri ile hitam bulmuştur. Bildirinin ilk ve önemli maddesi şöyledir:

“Yüce Osmanlı Devletiyle İtilaf devletleri arasında resmi olarak kabul edilmiş mütarekenamenin onaylandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırları içinde kalan ve her noktasına güçlü İslam çoğunluğu yerleşmiş bulunan Osmanlı ülkesi kesimleri, birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılması mümkün olmayan ve hiçbir sebeple, bölünme kabul etmez bir bütün oluşturur. Sözü edilen ülkelerde yaşayan bütün İslam unsurları birbirlerine karşılıklı saygı ve fedakârlık duygularıyla dolu sosyal ve kanunî haklarıyla çevre şartlarına bütünüyle saygılı öz kardeşlerdir.”²⁴¹

Sinan Hakan'a göre bu madde ile “ ‘millet’ kavramı Erzurum Kongresi'nde zikredildiği şekliyle, tarihsel ve sosyolojik gerçekliğe uygun olarak ‘Osmanlı camiası’²⁴² şeklinde tanımlanmış, etnik referanslara yer verilmeyerek unsurlar arasında eşitlik ortaya konulmuştur.²⁴³ Bizce durum tam olarak böyle değildir. Hakan'ın bu tanımlaması daha sonra ortaya çıkacak Cumhuriyet idaresinin siyasetlerine istinaden yaptığı geriye dönük bir yorumdur. Çünkü Hakan'a göre Türkiye Cumhuriyeti “toplumun tarihsel ve sosyo-kültürel gerçekliğiyle bağdaşmayan bir sistem ve ideolojiyle şekillendirilmiştir.”²⁴⁴ Buradaki temel itiraz noktamız bahse konu “gerçeklik” kavramının kullanım şeklidir. Erzurum ve Sivas Kongresi var olan devlet ve toplum düzenini, İslam temelinde, veri kabul eden bir fikir üzerine oturtmuştur. Beyanname “gerçekliğe” değil mümkün olabilecek en yakın anlaşma noktasına dayanmaktadır. Bu

²³⁸ a.g.e., s.22

²³⁹ Hakan, a.g.e., s. 218

²⁴⁰ a.g.e., s.219

²⁴¹ TBMM, a.g.e., s.30

²⁴² Hakan, a.g.e.,s.261

²⁴³ a.yer

²⁴⁴ a.g.e. s.362

da o dönem Müslüman olmayan işgal kuvvetleri ve ona destek olanlara karşı halkı mobilize edip birleştirebilme kabiliyeti olan İslam dinidir. Çünkü eğer “gerçeklikten” bahsedilecekse Anadolu’da yaşayan Hristiyan Karaman Türklerini bu “gerçeklik” içinde nereye yerleştirmek gerekeceği belirsizdir. Gerçi Sinan Hakan, Erzurum Kongresi’ndeki benzer bir kimlik izahı içeren madde ile ilgili fikrini açıklarken bakış açısının din eksenli olduğunu belirtmiştir²⁴⁵ ama bunu belirtmek de Hristiyan Türk olan Karamanlıların durumunu açıklamaya kifayetsizdir.

1919 Ekim ayında Temsil Heyeti ile İstanbul Hükümeti arasında imzalanan ve bizzat Mustafa Kemal Paşa’nın da bulunduğu görüşme Amasya Protokolleri diye isimlendirilen beş adet protokole vücut vermiştir. Bu evraklardan da Milli Mücadele hareketi temsilcilerinin Kürtlerle ilgili stratejilerinin bir kısmını bulmak mümkündür. İkinci protokolün ilk maddesinin bir kısmı doğrudan bu konu ile ilgilidir. Buna göre Osmanlı Devleti’nin sınırlarının Türk ve Kürtlerin meskun olduğu araziye kapsadığı, Kürtlerin Osmanlı’dan ayrılmasının mümkün olmadığı, Kürtlerin serbestçe gelişiminin geleneksel ve toplumsal hukukun müsaade ettiği ölçüde desteklenmesi ve yabancı devletlerin Kürtlerin bağımsızlığını destekler gibi görünerek karışıklık çıkarmasının engellenmesi ve bu konuda Kürtlerin bilgilendirilmesi meselesi uygun görülmüştür.²⁴⁶ Yani Türk ve Kürt birlikteliği vurgulanırken, Kemal Paşa’nın daha önce yaptığı gibi, Kürtlerin bir bağımsızlık propagandasına maruz kalmasını istemediği ve bu konuda anlaşıldığı görülmektedir.

Tüm bu imkânların yanında Milli Mücadele hareketinin ciddi kısıtları da mevcuttur. Öncelikli sorunlardan biri İstanbul hükümetinin savaştan sonra içine girdiği çekimser ve Mondros dolayısıyla edindiği ihtiyatlı ve hatta aciz tavrıdır. İtilaf kuvvetlerinin hem siyasi hem de işgal baskısını üstünde hisseden hükümet “asayiş” sağlamak için sürekli çabalamış ve İtilaf kuvvetleri aleyhine hiçbir faaliyet içinde olmamaya özen göstermiştir. Bu durum da direniş hareketini organize etmeye çalışanlar için işleri zorlaştırmıştır. Bir yanda askeri yetkileri elinden alınmış Mustafa Kemal’in mücadele için uğraşısı varken diğer tarafta İstanbul hükümeti ve saltanatın aksi yönde çabası vardır. Kuvvacılar bu durumu “iyi-kötü” zıtlığı yaratarak aşmaya çalışmış

²⁴⁵ a.g.e., s.217

²⁴⁶ Mehmet Kılıç, *Amasya Tamimi ve Protokolü*, 3. bs., İstanbul: Okan Üniversitesi Yayınları, 2009, s.110.

“hilafet ve saltanat makamını” dışarıda tutarak tüm suçu ve düşmanlığı doğrudan hükumete yüklemişlerdir. Böylece baskı altında, bihaber ve sorumsuz saltanat makamını “kurtarmak” için tüm halkın direniş hareketine katılmalarını da sağlama imkânı mümkün kılınmaya çalışılmıştır. Fakat Hürriyet Fırkası hâkimiyetindeki Babiâli ve İtilaf devletleri direniş hareketini “İttihatçılık” ile suçlamıştır. Genel Harpten hemen sonra tüm prestijini ve iktidarını yitiren İttihatçı liderler yurttan ayrılmalarına rağmen Anadolu’da direniş hareketini örgütleyenler İttihatçı, direnişin kendisi de doğrudan “İttihatçı bir organizasyon” olarak görülmüştür. Zürcher de İttihat ve Terakki Cemiyeti 1918 yılında kendisi resmen feshetmiş olsa bile etkisinin sürdüğünü düşünmektedir. Ona göre İttihatçılar Anadolu hareketinde sanıldığından daha çok etkilidir. Ulusal direniş için toplanan kongrelerden tutun da direniş için gerekli olan cephanelerin teminine ve Çerkez Ethem gibi yerel milislerin örgütlenmesinde hep İttihatçı parmağı vardır.²⁴⁷ İngilizler de Milli Mücadele hareketini “İttihat ve Terakki” organizasyonu olarak görmüş fakat “İttihatçılık” mefhumunu bir propaganda aracı olarak değil gerçekten böyle düşündükleri için kullanmışlardır.²⁴⁸ 1 Kasım 1919 tarihli bir rapora göre de Fransızlar Mustafa Kemal Paşa’nın sırtını eski İttihatçılara dayadığını ancak kendisinin İttihatçı olmadığını düşünmektedir.²⁴⁹ Milli Mücadelenin bu şekilde nitelendirilmesi ve İTC’nin otoritesinin sürdüğü algısı gerek siyasi olarak gerek harp döneminde İTC ile sorunlar yaşamış Kürt aşiretlerinin direniş hareketine uzak durabileceği anlamına gelmekteydi. Direniş hareketinde etkin olmuş kişilerin geçmişteki İTC bağlantılarından dolayı o gün de onları İttihatçı saymak çok doğru olmasa da Temsil Heyeti de İttihatçıların varlığını bir nebze kabul etmektedir. Örneğin Amasya’da İstanbul Hükumeti temsilcisi ile imza edilen birinci protokolün birinci maddesi de İttihatçılık ile İttihat ve Terakki fikrinin yeniden uyandığına dair bazı belirtilerin görüldüğünden bahsetmektedir. Sivas Kongresi’nde ortaya çıkan bildirinin dokuzuncu maddesi ile oluşturulan “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”nin “her türlü partcilik ve kişisel ihtiraslardan” uzak olduğunu belirtmenin “İttihatçılık” meselesiyle alakalı olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Son olarak söylemek gerekir ki dönemin ruhunun “milliyetçilik” olması, Wilson Prensiplerinin

²⁴⁷ Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihlioğlu, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1987, s.s. 127-189.

²⁴⁸ Yeğen, *a.g.e.*, s.114.

²⁴⁹ Yavuz Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994, s.37.

getirdiği imkân, Sevr Antlaşması ile oluşturulması planlanan özerk ve ileride bağımsız Kürdistan devleti ve milliyetçi Kürt elitlerinin propagandası da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının karşılaştıkları önemli güçlüklerdir. Bu yüzden Kürdistan Teali ve Kürt Kulübü gibi cemiyetlerin faaliyetlerinin durdurulması için büyük çaba gösterilmiştir. Koçgiri isyanında Sevr Antlaşması'nın uygulanmasına yönelik motivasyonun önemi düşünüldüğünde bu faaliyetlerin de çıkarabileceği sorunların boyutu daha iyi anlaşılmaktadır.²⁵⁰

4.3. BİR POLİTİK BİRLİĞİN KURULUŞU: DOST- DÜŞMAN DİKOTOMİSİ

Milli Mücadele dönemi Osmanlı politik toplumu çökmekte iken aynı zamanda yeni bir politik toplumun kurulmasının da hikayesidir. Bu dönem şüphesiz ki bir kriz anıdır ve bir politik birliğin kurulmasının şartı kriz anlarındaki kararlara bağlıdır.²⁵¹ Peki bu politik toplum nasıl ve neyin üzerine kuruldu? Hangi kavramlar bize yardımcı olabilir? Biz bu belirlemeyi yapabilmek için “dost-düşman” kavramları üzerinden okuma yapan Carl Schmitt'in kuramsal çerçevesinin kullanışlı olabileceğini düşünmekteyiz. Schmitt'in ortaya koyduğu en önemli kavramsallaştırma “siyasal / politik olan” terimidir. Peki politik olan nedir ve bir şeyin siyasala dair olduğu nasıl anlaşılabilir? Schmitt doğrudan bir tanım yapmaya girişmez ve siyasala ilişkin bir kategori ortaya koyar: Dost ve düşman dikotomisi. Ona göre “siyasal eylem ve saikleri açıklamakta kullanılabilecek özgül siyasal ayırım, dost-düşman ayırımıdır.”²⁵² Dost, duygusal bir birlikteliğe gönderme yapmaz. Düşman kavramı ise rakibimizi veya kişisel olarak husumet duyulan birini nitelemez.²⁵³ Dolayısıyla her ikisi de moral kavramlara değil günlük kullanımların ötesindeki bir içeriğe çağrıda bulunur. Politik olan ise bu dost-düşman dikotomisinin kavram çizgisindeki iki uç noktada yer alması ve karşıtlığı ile ortaya çıkar.

²⁵⁰ Dilek Soileau Kızıldağ, *Koçgiri İsyanı: Sosyo-Tarihsel Bir Analiz*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, ss.317-322.

²⁵¹ M.Ertan Kardeş, *Schmitt'le Birlikte Schmitt'e Karşı: Politik Felsefe Açısından Carl Schmitt ve Düşüncesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.51.

²⁵² Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe, 2. bs., İstanbul: Metis Yayınları, 2012, s.57.

²⁵³ Schmitt, *Siyasal Kavramı*, s.59.

Schmitt'e göre devlet ve toplum gibi kavramlarla neyin olumsuzlandığı ve ne ile mücadele edildiği bilinmezse bu kavramlar hiçbir şey ifade etmez.²⁵⁴ O zaman politik birlik olarak "biz"i ortaya koymak için bir ötekine yani kurucu-dışarıya ihtiyacı vardır. Schmitt lüğatinde de bu, düşman kavramına tekabül eder. "Düşman, politik olanın varlığının şartıdır."²⁵⁵ Düşman olarak tanımlananlar toplumun politik birliğini ve istiklalini tehdit eden faaliyetlerde bulunanlardır.²⁵⁶ Burada inşa edilen düşman ancak kamusal bir nitelik taşır.²⁵⁷ Dolayısıyla bu düşmana karşı kişisel hırs ve duygusal aksülamel gösterilmez.²⁵⁸ Bu teorik haritadan yola çıkarsak karşımıza çıkan durum şudur: Milli Mücadele hareketi ortaya çıkışıyla birlikte düşmanı kesin biçimde tanımlayarak bir politik birlik inşa etmiştir. Hareketin başarılı olmasının temel sebeplerinden biri de düşman tanımlama kapasitesini yakalayarak dağılma aşamasındaki toplumun siyasal fonksiyonunu yeniden harekete geçirebilmesidir. Bu bakımdan "düşman, politik birliği inşa edici bir kavramdır."²⁵⁹ Ve Milli Mücadele döneminde bu işlevini en üst etki düzeyinde yerine getirmiştir.

Kurtuluş mücadelesi döneminde politik birliğini sağlayan birbiriyle bağlantılı iki temel düşman kavramsallaştırması vardır. Bunlardan ilki Ermenilerdir. Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Karabekir Paşa Kürtlerle olan iletişimde bu düşman seçeneğini daima kullanmıştır. Kaldı ki Kürtler de Ermeni politik taleplerinin kendileri için yarattığı tehditlerin farkındadır. Diğer bir düşman ise Yunan / Rumlardır. Yurdun batı hattında yaşayan halk için Yunanistan ve ordusu en yüksek yoğunluklu düşmandır. Nihai ve bu iki düşmanı bir çatı içinde birleştirip olumsuz olanı tanımlama imkânını sağlayarak politik birliğin en temel argümanını sağlayan ise İslam kimliğidir. Milli Mücadele hareketinin temel metinlerinden bu açıkça anlaşılmaktadır.²⁶⁰ Gerek Sivas gerek Erzurum Kongreleri Ermeni ve Rum tehlikesini ilan ederek toplumu İslam dininin de saldırı altında olduğu argümanı ile tanımlamış, "biz ve onlar"ı netleştirerek politik birlik

²⁵⁴ Schmitt, *Siyasal Kavramı*, s.61.

²⁵⁵ Bünyamin Bezci, *Carl Schmitt'in Politik Felsefesi: Modern Devletin Müdafası*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2006, s.43.

²⁵⁶ Gianfranco Poggi, *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*, çev. Şule Kut, Binnaz Toprak, 5. bs., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s.6.

²⁵⁷ Schmitt, *Siyasal Kavramı*, s.59

²⁵⁸ Düşmanlığın kamusal niteliği sayesinde ki Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye ve Yunanistan devletleri ittifak dahi kurabilmiştir.

²⁵⁹ Bezci, a.g.e., s.48

²⁶⁰ Örneğin Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin giriş bölümündeki şu kısım: "[...] Yunan fecayii ve Ermenilerin Kafkasya dahilinde hudutlarımıza kadar dayanan katliam ve imha-yı İslam siyasetiyle istila hazırlıkları..." TBMM, a.g.e., s.19.

oluşturulmuştur. Tehlike ve tehdit arttıkça düşmanın yoğunluğu artmış ve birleşmenin harcı da daha sağlam hale gelmiştir. Zaten “dışarıda olan düşman tarafından tehdit edilmedikçe birleşme iradesinin oluşması da pek mümkün değildir.”²⁶¹

Kürtlerin ekseriyetinin gerek kuruluş aşamasında gerek harp aşamasında Milli Mücadele hareketine katılmasının en temel sebeplerinden birinin de bu düşman tanımlanmasında yattığı söylemek yanlış olmayacaktır. Bruinessen’e göre de İtilaf devletlerinin dostluğunun öncelikle Ermeniler için olduğunu Kürtler anlamıştır ve Mustafa Kemal’i desteklemelerinde şaşkıncı bir şey yoktur.²⁶² Bruinessen’in bu saptaması Kürtlerin Milli Mücadele hareketine katılmasında dost ve düşman ayrımının önemine dikkat çeken bir yorumdur. Bu bakımdan 1919 yılından Lozan Barış Antlaşması’nın imzalandığı 1923 yılına kadar meydana gelmiş olan toplumun bu kuramsal açıklama ile değerlendirilmesi sonraki yıllarda oluşacak toplumsal şekillenmeyi / şekillendirmeyi anlamakta açıklayıcı olacaktır.

²⁶¹ Bezci, a.g.e., s.51

²⁶² Bruinessen, a.g.e., ss. 410-411.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET VE TEK PARTİ DÖNEMİ

1. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE YENİ TÜRKİYE

“Zamanların en iyisiydi, zamanların en kötüsüydü, hem akıl çağıydı, hem aptallık, hem inanç devriydi, hem de kuşku, Aydınlık mevsimiydi, Karanlık mevsimiydi, hem umut baharı, hem umutsuzluk kışıydı...”²⁶³ diye başlar Charles Dickens ünlü romanının “Yeniden Dirilen” isimli ilk bölümüne. Söylenebilir ki İstiklal Savaşı neticesinde ortaya çıkan sosyal-politik durum için de böyle bir betimleme dönemin durumunu yansıtmak için uygundur. Özellikle İngiltere’nin desteği ile Yunanistan ordusunun Anadolu’ya çıkması ve direniş hareketi ile girdiği harbin Türkiye lehine şekillenmesi Dickens’in betimlediği türden bir genel durum yaratmıştır: Büyük umutlar ve büyük zorluklar.

Türkiye’nin savaştan galip çıkması neticesinde ortaya çıkan siyasi durum Lozan Barış Antlaşması ile hukuki bir kabule erişerek yeni Türkiye’nin meşruluğunu inşa etmiştir. Devletlerarası barış durumunun oluşması aynı zamanda savaş dönemi içinde tanımlanmış düşmanı da ortadan kaldırmıştır. Milli Mücadele döneminde oluşmuş politik toplumun da çözülmesi manasına gelen bu durum yeni bir politik birliğin oluşturulması gerektiğini de gösterir. Çünkü düşmanını kaybeden birlik, birlik olma motivasyon ve amacını yitirerek, dağılma durumuna yeniden girer. Lozan Barış Antlaşması sonrası dönem bahse konu bu politik birliğin yeni bir zeminde kurulduğu siyasi süreçlere tanıklık etmektedir. Lozan Barış Antlaşması’nın konumuz açısından temel önemi ise Sevr Antlaşmasında yer alan fakat Lozan Barış Antlaşması ile değişen ve Anadolu topraklarını bölmeyi planlayan bölümlerdir. Ermeni ve Kürtler için ayrı birer devlet projesini içeren bu bölümler Lozan Barış Antlaşması’nda bulunmamaktadır. Diğer önemli konu ise azınlık kavramının gayrimüslimler ile sınırlandırılarak sadece Rum, Ermeni ve Musevi gibi grupların azınlık olarak tanınmasıdır. Türkiye tarafı özellikle Kürtlerin azınlık olmadığını ve Türklerle Kürtlerin birlikteliği tezini sürekli işlemiştir. Böylece Kürtler, Sevr antlaşmasındaki gibi, ayrı bir etnik grup olarak

²⁶³ Charles Dickens, *İki Şehrin Hikayesi*, çev. Merve Arvas, 7. bs., İstanbul: Can Yayınları, 2013, s.13.

tanımlanmamış ve yeni Türkiye, bağımsız bir Kürt devleti için ileriye dönük bir açık çek vermek zorunda kalmamıştır. Bunun yanında Lozan Barış Antlaşması görüşmeleri esnasında Musul’la ilgili müzakerelerde de Kürtler yine özne olarak yer almıştır. Türkiye hükümetinin temsilcisi İsmet Paşa Kürtlerle Türklerin benzerliklerini ifade ederek bir bütün olduğunu dile getirmiş ve bu konuda ısrarcı olmuştur.²⁶⁴ İsrarın en büyük nedenlerinden biri Misakı Milli içinde yer alan ve İngiltere’nin himayesinde ekseriyeti Kürt olan bu bölge ve orada İngiltere tarafından oluşturulması muhtemel yeni siyasi yapının Türkiye sınırları içindeki Kürtlerle ilgili yaratacağı olumsuz etkilerdir. İngiltere’nin desteğiyle Musul bölgesinde kurulabilecek bir Kürdistan’ın Anadolu Kürtlerini de buna benzer siyasi yapıları talep etme konusunda motive edeceği düşüncesi zihinlerde yer almaktadır. Bu düşüncelerin dönemin milletvekili ve idarecileri için endişe verici olduğu parlamento tutanaklarından açıkça anlaşılmaktadır.²⁶⁵ Bu endişelere ve mecliste vekillerin durumu en üst perdeden dile getirmesine rağmen Musul’un alınmaması ve İngilizlerin bölgede hakimiyetini sürdürmesi, Türkiye’de Kürtler konusunda daha duyarlı ve agresif bir tehdit algısı oluşmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle Musul meselesinin görüşüldüğü dönemde, 1925 yılında, vuku bulan Şeyh Sait ayaklanması Cumhuriyet hükümetini tam anlamıyla sertleştirmiştir. Lozan barışının ortaya çıkardığı ve Kürtleri doğrudan ilgilendiren bir başka durum ise Kürtlerin çoğunlukla yaşadığı toprakların hukuken de bölünmesidir. Türkiye, Irak, Suriye ve İran devletleri sınırlarında kalan bu yaşam alanları hem bu mezkur devletlere hem de İngiltere ve Fransa gibi mandaterlere bir “Kürt Sorunu” bırakmıştır. Yani bahsi geçen bu devletlerin hepsi ciddi bir Kürt nüfusuna ve buna bağlı olarak geliştirilmesi gereken bir Kürt politikasına gereksinim duymuştur. Dolayısıyla o tarihte sadece Türkiye değil bahsi geçen tüm devletler birer müstakbel Kürt Sorununa sahip idi.

İstiklal Harbinden sonraki dönem ile gelen Tek Parti iktidarı genellikle Milli Mücadele döneminde uygulanan birleştirici / esnek politik yaklaşımın terk edildiği ve Kürt kültürel/etnik kategorisinin-varlığının tanınmadığı bir kimlik politikası uygulandığı için eleştirilmektedir. Bunların sebeplerini ve ortaya çıkış süreci arasındaki ilişkiselliği ortaya, kendi anlamıyla, koymak kaydıyla bu eleştirilerin ekseriyetinin doğruluk payı bulunmaktadır. Bu bakımdan ortaya çıkan yeni Cumhuriyet inşa olunurken uygulanan

²⁶⁴ Taha Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, 3. bs., İstanbul: Doğan Kitap, 2008, s.445.

²⁶⁵ Fatih Çoker, *Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1995, s.775.

kimlik politikalarının seyrini, bu seyir içinde ortaya çıkan kurumsal ve yasal mekanizmaları Kürtlerin de içinde aktif olarak bulunduğu bir iktidar mücadelesi olarak da teşhir etmek çalışmamızın bundan sonrasının konusu olacaktır.

2. TEK PARTİ İKTİDARI VE KİMLİK POLİTİKALARI

Milli Mücadele sonrası yeni rejimle birlikte buna ait bir siyasi proje uygulanmaya başlanmıştır. Biz de yeni ve kurumsal politikaların inşasının başlangıç tarihi olarak Lozan Barış Antlaşması'nın imza altına alındığı 1923 tarihini esas almaktayız. Bunun nedeni Lozan Barış Antlaşması ile dış tehditlerden kaynaklanan varoluş probleminin ortadan kaldırılması ve iç politika meselelerine dönülmesi imkânının ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla Yeni Türkiye'nin resmi kimlik politikası da bu dönemde şeklini almaya başlamıştır. Kimlik politikası inşa edilirken yeni kurumlar / kanunlar yapılarak bunları destekleyecek söylem de ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu tarihten sonradır ki (C)HP kurulacak, tek sesli bir meclis oluşturulacak ve 1924 Anayasası ile buna eşlik edecek söylem bina edilecektir. Kürt meselesinin bu dönemde yavaş yavaş bir Kürt Sorununa evrildiğini söylemek mümkündür.

Turnaoğlu'na göre entelektüel bakımdan Cumhuriyetçiler arasında İslamcı, liberal ve radikal olmak üzere üç Cumhuriyetçilik fikri mevcuttu.²⁶⁶ 1923 yılında Halk Fırkası'nın kurulması ile birlikte radikal Cumhuriyetçilik fikri Gazi Paşa ve ekibinin önderliği ile yeni Türkiye'nin siyasi hayatına büyük oranda ağırlığını koymaya başlamıştır. Kurtuluş Savaşının liderliğini yapan ve harbi kazanmış olan ordunun Başkumandanı Gazi Paşanın halk nezdindeki büyük karizması, şahsi özgüveni, otoriterliği ve siyasi zekâsı radikal/devrimci uygulamaların hızlı şekilde uygulanabilmesine imkân tanımıştır. Bu dönem, iktidarın devlette ama özellikle yürütme kuvvetinde temerküz ettiği ve diğer iktidar imkân ve odaklarının etkisizleştirildiği bir politik sürece tanıklık etmiştir. Devlet ve elitleri, iktidarını artırırken kimlik tanımlama gücünün verdiği imkân dâhilinde, uygulanan siyasi projeye uyumlu olmasını umarak, yeni bir kimlik de oluşturmaya da çalışmıştır. Bu kimliğin kültürel ve siyasi ayakları 18.yüzyıldan beri süregelen Osmanlı modernleşmesi üzerine

²⁶⁶ Banu Turnaoğlu, *The Formation of Turkish Republicanism*, Princeton: Princeton University Press, 2017, s.236.

oturmaktaydı. Radikal Cumhuriyetçiler ile birlikte daha katı biçimde uygulanan modernleşmeci ve seküler programlar, kimlik politikası bakımından, toplumdaki alt iktidarların gücünü de aşındırmaktaydı. Kürtler arasında yerel, kültürel ve dini iktidar sahibi kimseler için bu son derece önemli bir mevzudur. Önemlidir çünkü bu kimseler içinde yaşadıkları topluluğu ciddi manada etkileme kabiliyetine sahip kimselerdi. Örneğin Milli Mücadele hareketi liderlerinin Kürtlerle olan iletişiminden bahsedildiğinde, bu aslında onların aşiret ve dini önderleri ile olan iletişimine işaret etmektedir. “Asırlık kuralların ve yetkilerin kutsallığına dayanarak”²⁶⁷ meşruluk kazanmış bu kimselerin meşruluklarını sağlayan yapıların tasfiyesi salt bir kimlik bunalımı olarak okunmamalıdır. Yani Kürt meselesiyle ilgili sorun ilk anda sadece “Türkiye halkının” adının “Türk” olarak isimlendirilmesi ile ortaya çıkan bir etnik sorun değil Martin van Bruinessen’in “Ağa, Şeyh, Devlet” kitabının adındaki sıralamanın gösterdiği gibi geleneksek-yerel-toplumsal iktidar gücünün de devlete transferidir. Tek Parti dönemi bir ulus kurma dönemi olarak tanımlanıyorsa; bizce bu iktidar transferi de ulus inşasına mündemiçtir. Bu bakımdan Türk ulus inşa projesi devlete içkin hale getirilmeye çalışılan yeni rejim inşasının, zaman zaman, ulus inşasının önüne geçtiğini de düşündürmektedir. Hatta Öğün’e göre Mustafa Kemal Paşa’nın temel hedeflerinden biri, ulus değil, “devlet kurma” idi ve bu ulus meselesi devletin inşa sürecinin bağımlı bir değişkeniydi.²⁶⁸ Lozan Barış Antlaşması yapılanaya kadar henüz kurumsal-hukuken tanımlanmış bir devlet ve bunun sınırları ile özdeşleşen ulus olmadığından net bir politika da mevcut değildir.

Tek Partinin kurulduğu 1923 yılında yeni idarenin, Milli Mücadele dönemindeki politik birliğin dağılmaya başlaması sebebi ile, yeni bir birlik / millet ve meşruluk ilişkisi kurması gerekmektedir. Hiç kimse hayata sıfır noktasından bakamaz. Tarihin geçmişten gelen bir tarihi fikir bagajı mevcuttur ve devleti savunma ve kurtarma konusunda hassas olan bu idareciler de İmparatorluk dönemi fikir bagajından beslenmişlerdir. Bunun en önemli neticesi Milli Mücadele esnasında etkin bir şekilde kullanılmayan “Türk” ibaresinin bir millet adı olarak belirgin biçimde kullanılmaya başlanmasıdır. Böylece “Osmanlı / Türkiye halkının” “Türk milletine” dönüşmesi

²⁶⁷ Max Weber, *Ekonomi ve Toplum Cilt-1*, çev. Latif Boyacı, İstanbul: Yarı Yayınları, 2012, 346.

²⁶⁸ Süleyman Seyfi Öğün, “Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Bursa: Dora Yayın, 2009, ss. 343-344.

murad edilmiş ve devletle olan münasebet bu isim üzerinden kurulmaya çalışılmıştır. Kürtler de, Kürt etnik kimliğini koruyarak olmasa da, bu “Türk milletinin” unsurlarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu “kabul edilme” halinin içeriği ve detayları daha sonra detaylı olarak tartışılacaktır. Fakat bir noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. “Türk” adı daha ilk andan itibaren içeriği belli ve net olarak tanımlanmış bir kimlik değildir. Yani muhayyel olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Gerçi her ulus bir anlamda hayalidir²⁶⁹ ve buna bağlı olarak onu oluşturacak tarihi malzemeler “Türk milleti” için de oldukça boldur. Bu inşa faaliyetleri elbette olağandışı değildir ve uluslaş(tır)ma politikalarında benzer süreçlerin ortaya çıktığı vakıadır. Örneğin Türkiye ile sık sık karşılaştırılan Fransa’da “Fransa” ve “Fransız” kavramları da birçok icat ve kurgusal öğeler içermektedir.²⁷⁰ Bu bakımdan Türkiye’nin ulus inşa projesinin istisnai bir vakıa olmadığını söylemek gerekir. Ve “Türk” isminin her dönemde ve her zaman aynı anlam ve içeriği taşımadığını akılda tutmak önemlidir.

27 yıllık CHP / Tek Parti iktidarı dönemi Kürt meselesi bakımından bizce ikiye ayrılmalıdır. İlk dönem 1923 yılından Şeyh Said isyanının başladığı 1925 yılına kadar olan zamandır. Bizce bu dönem kimlik politikalarının henüz katılaşmadığı, sınırlarının çizilmediği ve devletin otoriter uygulamalarının nispeten olmadığı zaman dilimidir. İkinci dönem ise Şeyh Said isyanı ile birlikte başlayan ve güvenlik kaygısının en üst düzeye çıkıp politikaların sertleştiği ve muhalefetin susturulmasıyla tüm alanlarda sert bir devlet iktidarının kendini gösterdiği dönemdir. Bundan sonraki bölümlerde bahsedilen tarihi dönemler ölçüsünde Tek Parti döneminde inşa edilen ve uygulanan kimlik politikaları Kürt meselesi bağlamında ayrıntılı şekilde teşrih edilmeye çalışılacaktır.

2.1. KİMLİK POLİTİKASININ BELİRSİZ VE ESNEK DÖNEMİ:1923-1925

1923-1925 aralığını kimlik politikası bakımından belirsiz ve esnek bir dönem olarak nitelememizin temel nedeni kurtarılan ve kurulmaya çalışılan devletin hem iktidar kapasitesinin zayıf olması hem de net ve sert bir kimlik politikası icra

²⁶⁹ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, 9. bs., İstanbul: Metis Yayınları, 2017, s.20.

²⁷⁰ Hobsbawn, “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, s. 17.

etmemesinde yatar.²⁷¹ Bu dönemde bir “Kürt meselesi” var iken “Kürt Sorunu” halen yoktur ancak Milli Mücadele döneminde oluşmuş politik birlik -Schmittyen bağlamda tanımlanmış- düşmanın ortadan kaldırılması ile dağılmaya başlamıştır. Savaş ile batı bölgesinde Yunan ordusu şark bölgesinde ise Ermeniler mağlup edilmiş, Lozan Barış Antlaşması ile bunların politik talepleri ortadan kaldırılarak, daha önce tanımlandığı gibi, “saldırı altındaki İslam dini” tamamen kurtarılmıştır. Böylece düşmana bağlı olarak vücut bulmuş birliğin ontolojik zemini de kalmamıştır. Milli Mücadele döneminde kullanılan İslami söylemle bu söyleme konu olan İslam toplumunun içeriğini oluşturan temel etnik kategorilerin telaffuzunun Cumhuriyet ile terkinin eleştirisi de bu bilgiyle değerlendirilmelidir. Düşman üzerinden tanımlanmış bir politik birliğe ait kurucu söylemin, düşmanın ortadan kaldırılmasından sonra bile, tekrarlanmasıyla mezkûr politik birliğin hayat bulması pek mümkün değildir. Söylenildiği gibi ortada düşman yoktur. Bu yeni rejimin yeni bir politik toplum ve kimlik inşasına ve buna bağlı olarak devlet ile toplum arasında yeni bir meşruluk ilişkisi kurması gerektiğine ihtiyaç duyduğu anlamına gelmektedir.

Bir kimlik politikası temel olarak üç unsurdan oluşmaktadır. Bunlar yasal mekanizmalar, söylem ve bu iki unsurdan beslenen uygulamalardır. Cumhuriyet idaresinin devlet kurma ve bunun yanında birçok etnik kategoriden oluşan toplumun kimliğine dair yürürlüğe koyduğu önemli yasal mekanizmalardan biri 3 Mart 1924 tarihinde Hilafet kurumunun ilga edilmesidir. Toplumun İslam ile kurduğu bağ ve kendini bu bağın getirdiği kimlik ile ifade etmesi radikal Cumhuriyetçiler için geçmişte bırakılması gereken ve yeni kimliğin kamusal ifadesinde görünmesinden hoşnut olunmayan bir unsurdur. Bu bakımdan Hilafet kurumunun ilgası sadece devletin idaresini değil kimlik politikalarını da doğrudan etkilemiştir. Bizce bunun iki sebebi vardır. Birincisi Hilafet o tarihte siyasi olmasa da kültürel bakımdan bir iktidar odağıdır. Onun ilgası yeni rejimin iktidar tekeli kuvvetlendirmiş ve uygulama kapasitesini

²⁷¹ Burada devletin iktidar kapasitesinin durumuna dikkat çekmek isteriz. Çünkü Kürt meselesi ve Kürtlerle ilgili sorunların geneli uygulanan kimlik politikasına bağlanmaktadır. Bize göre kimlik politikasının sertliği ile devletin genel politikaları ve bu politikaların kültürel altyapısı yani politik kültürün beslediği otoriter ve sert uygulamaları birlikte değerlendirirken, bu farklılığın göz önünde bulundurulması gerekir. Örneğin Kürt kimliğinin parçası olarak kabul edilen pratiklere ve kültürel öğelere karşı girişilen uygulamaların sert olmasının tek sebebi Kürt kimliği değil zaten Türkiye devlet geleneğini besleyen politik kültürün ve bununla hayata geçen pratiklerin sertliğinden kaynaklanmaktadır. Yani devlet hemen hemen tüm uygulamalarında sert davranmaktadır. Bunun mantıksal uzantısı neticesinde tüm uygulamalarından biri olan kimlik politikası da serttir.

arttırmıştır. İkincisi ise ilga ile birlikte devlet laisist politikalara geçiş yapmaya başlamıştır. Cumhuriyetçilerin daha sonra ifade edilecek Türk kimliğinin içeriğini sekülerleştirmesinde bu geçiş bizce önemli yer tutmaktadır. Ayrıca Kürtlerin Hilafet kurumu ile olan münasebetleri ve İslam kimliğine olan bağlılıkları düşünüldüğünde, bu ilga hareketinin Kürtlerin genelinde bir hayal kırıklığı ve kızgınlık yarattığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Bir düşünceye göre Halifeliğin ilgası Kürtler ve Türkler arasında var olan ittifakın da ortadan kalkması anlamına gelmekteydi.²⁷² Bu da elbette devletin arz ettiği kimliğin kabulünü güçlendiren ve Kürtlerin benimsemesini zorlaştıran bir durum ortaya çıkartacaktır. İslam dininin Kürt kültürel hayatındaki yeri ve onu devlete bağlayan bir rabıta işlevi gördüğü elbette bilinmekteydi. Fakat radikal Cumhuriyetçiler bu bağın geride kalması gereken bir unsur olduğuna kanaat getirmişlerdi. Sanıyoruz ki Balkan Harbi faciası ve benzer gelişmeler eskisinden farklı rabitalar geliştirilmesi gerektiğini düşündürmekteydi: Modern ulusal bağlar. Hilafetin ilgasından sonra Tevhid-i Tedrisat kanununun yürürlüğe girmesi ve buna bağlı olarak medreselerin kapatılması da Kürt kimliğine dair kurucu pratikleri sekteye uğratan diğer bir yasal gelişmedir. Medreselerde yer alan eğitimin içeriği, devletin esnek denetiminin getirdiği rahatlığın yanında Kürtçe de yürütülebilen dersler devlet tarafından herhangi bir ideoloji vaaz edilmesini de engellemekteydi. Bu vesile ile var olan Kürt kimliği ve iktidar ilişkileri kendini rahatlıkla yeniden üretebilmekteydi. Devlet, eğitimi tamamen kontrol etmeye çalışmasıyla birlikte bu pratiklere müdahale konusunda kapasitesini kanuni bakımdan arttırmıştır. Fakat bu müdahale hemen gerçekleşmiş bir vakıya değildir. Bu kanunun yeni Türk'ü şekillendirme adına sadece ilk adımlardan biri olduğunu belirtmek gerekir. Yine bu dönemde kimlik politikasını tayin eden en önemli yasal mekanizmalardan biri de 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olmuştur. Önemlidir çünkü bu metin Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi kimliğe verdiği ismi ve temel kimlik örgüsünün en önemli unsurunu içermektedir. Öncülü sayılan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile karşılaştırıldığında detaylı ve önemli değişiklikler içeren bu anayasa devletin daima referans alacağı bir kimlik sistemini içinde barındırır. 1924 metni öncüllerinden farklı olarak “Türklerden” bahseder. “Türklerin hakkı”, “Türklerin kanun nazarında müsavi” olması ve bu gibi birçok ifade mevcuttur. Peki, bu “Türk” kimdir ve bir resmi kimlik

²⁷² Abbas Vali, *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, çev. Adsay Fahriye, Ümit Aydoğmuş, Sema Kılıç, İstanbul: Avesta, 2005.

olarak kimlere tekabül etmektedir? Bu sorunun cevabı metnin 88.maddesinde bulunmaktadır. İlgili madde şöyledir;

“Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) itlak olunur.

Türkiye’de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye’de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye’de doğup da memleket dâhilinde ikamet ve sinni rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izale edilir.”²⁷³

Maddenin metnine bakıldığında devletin yeni kimliğe ilişkin tercihlerini açıkça ifade etmektedir. Türkiye’de yaşayan halka etnik köken ve din fark etmeksizin “Türk” denmiştir. Maddenin geri kalan kısmında da yine bu isme haiz olmak için sadece “soy/köken” esasını getirilmemiş ve “Türklük” sıfatı olarak kaybedilebilen bir kimlik olarak metne yansımıştır. Yeğen’e göre metnin bu maddesi harfiyen okunduğunda yurttaşlık bağına gönderme yaptığına dair bir düşünceye kapılmak mümkündür fakat gene kanunun 12.maddesi bu düşünceyi değiştirmektedir.²⁷⁴ Anayasa’nın 12.maddesi ise Türkçe okuma yazma bilmeyenlerin mebus seçilmesine müsaade etmemekteydi. Yeğen’e göre bu hüküm ile parlamento Kürtlere kapanmıştır.²⁷⁵ Bizce Yeğen’in bu yorumu isabetli değildir. Bu yoruma varmasını sağlayacak herhangi bir olay veya düşünce beyanı o tarihte yoktur. Kaldı ki “Türkçe okuma yazma bilme” şartının bir bütün olarak Kürtleri dışladığını söylemek oldukça abartılıdır. Türkçe İmparatorluk döneminde de devlet için resmi dilin ötesinde kullanılması zorunlu olan dildir. Örneğin 1876 Anayasasında memur olmak için Türkçe bilmek zorunludur. Yine daha önce ifade ettiğimiz gibi 1877 Vilayetler Belediye Kanunu ile Belediye Meclis üyelerine Türkçe bilme zorunluluğu da getirilmiştir. Dolayısıyla 1924 tarihinde “Türkçe okuma yazma” bilme şartının özel olarak Kürtlere yönelik bir dışlama ögesi olarak görmek pek mümkün değildir. Buna bağlı olarak 88.madde de yer alan “Türk” adı konusuna tekrar dönmek gerekmektedir. Mezkur maddenin tartışma tutanakları ve bu maddeye dair raporlara bakıldığında karşımıza çıkan şey, daha sonraki uygulamalardan bağımsız

²⁷³ Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, s.128.

²⁷⁴ Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, 5. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s.120.

²⁷⁵ a.yer

olarak, Türkiye’de yaşayan etnik unsurların inkar edilmediğidir. Teklifin ilk halindeki maddenin gerekçesine göre;

“(…)Devletimiz bir devleti milliyedir. Beynelmilel veyahut fevkalmilel bir devlet değildir. Devlet, Türkten başka bir millet tanımaz. Devlet dahilinde hukuku mütesaviyeyi haiz başka ırktan gelme kimseler bulunduğundan bunların ırki mübaneyetlerini manii milliyet tanımak caiz olamaz. Kezalik hürriyeti vicdan musaddak olduğundan ihtilafı din de manii milliyet addedilmiştir. Her yeni millet gibi Türk milleti de aynı ırktan gelmeyen efradı muhtevi olabilir. Ancak Türklüğün camiasıdır ki bütün uruki cemetmek kabiliyetini haizdir. Asri usuller de bu hakikati teyid etmektedir.”²⁷⁶

Maddenin gerekçesinden de anlaşılacağı üzere Türkiye’de yaşayan halk “yeni bir millet” olarak ifade edilen “Türk milleti”dir. Bunun yanında farklı ırkların (etnik kategorilerin) olduğu da açıkça ifade edilmiş ve bunların “Türklük” altında birleşmesi mümkün görülmüştür. Aynı zamanda devletin bir “devleti millie” olarak tanımlandığı da görülmektedir. İmparatorluğu tasfiye edip mirasını devralmış Türkiye Devletinin dönemin fenomeni “milli devlet” formunu kazanmaya çalışmasının açık işaretlerinden biri de bu madde gerekçesidir. Böylece Milli Mücadele sonrasında ontolojik zeminini yitirmiş politik toplumun yeni formunu da tanımlayan bir hukuki metin vücut bulmuştur. Bu madde elbette doğrudan etnik tanınma isteyen ve uygulamaların bu eksende olmasını talep eden Kürt milliyetçilerini tatmin etmemiştir.

Yasal mekanizmaların yanında kimliğe dair söylem düzeyinde de değişim gözlemlenmektedir. Genellikle radikal Cumhuriyet politikalarının mimarı olarak görülen Gazi Paşa’nın söylemleri bu konuda dikkat çekici ip uçları verir. Örneğin “İslam unsurları”, “Türkiye halkı” ve “Türkiyeliler” gibi ibareler 1923 öncesi politik birliğe hitaben Gazi Paşa tarafından kullanılan isimlendirmelerdir. Bu söylem 1923 yılından itibaren yerini “Türk milleti” ifadesine bırakmıştır. İkinci Meclis tutanaklarına bakıldığı zaman da “Türk Milleti” ibaresinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Fakat bu isimlendirme meselesi bugün oldukça eleştirilmekte ve Kürt Sorunu ile ilgili en temel sorun olarak tartışılmaktadır. Oran’a göre “Türkiye Halkı” ve “Türkiyeli” gibi terimlerin Milli Mücadele döneminde kullanım sebebi Mustafa Kemal’in birleştirici olmak zorunda olmasıdır.²⁷⁷ Akyol’a göre de “Atatürk Milli Mücadele’de ‘millet’i “Yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir; hepsinden mürekkep

²⁷⁶ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi: TBMM II.Dönem 1923-1927 I.Cilt*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1994, s.431.

²⁷⁷ Baskın Oran, “Gazi Mustafa Kemal bidoncu muydu?”, *Radikal* 2, 14.04.2013.

anâsır-ı İslamiyedir” diye tanımladı. Bu yaklaşım Kürtlerin Milli Mücadele’ye katılmasını sağlayan en önemli etkenlerden biri oldu.”²⁷⁸ Gerçekten de Kürt Sorunu ve bunun tarihine dair araştırmalarda en sık dillendirilen konu Milli Mücadele döneminde Kemal Paşa’nın mezkur terimleri ve tanımları kullanması ve bunları daha sonra kullanmamasıdır. Eleştiri de gerçekten de haklılık payı vardır. 1925 sonrasında aksine Milli Mücadele döneminde etnik kategorilerin ifadesi konusundaki söylem esnektir ve bunlar rahatlıkla ifade edilmektedir. Fakat bizce Oran’ın ve Akyol’un belirttiği düşünce Milli Mücadelenin birleştirici nedenini yanlış yere bağlamaktadır. Çünkü Kürtlerin ve diğer tüm etnik kategorilerin harekete dahil olması onları kapsadığı iddia edilen bu söylemlerle değil, daha evvel ifade ettiğimiz gibi, ortak düşmana istinaden gerçekleşmiştir. Ayrıca o tarihte Kürtleri veya Çerkezleri dışlayan herhangi bir üst kimlik söylemi yokturki birleştirmek için farklı bir üst kimlik kullanılsın. Bu bakımdan “tanımlanmış düşman” Milli Mücadele döneminde ki “birleşmiş toplum” için sine qua non olarak görülmelidir. Zaten kongrelerin bildirimlerinde de Anadolu işgali “İslam’a karşı” bir girişim olarak kabul edilmiştir. Kürtlerin ekseriyeti, en azından Milli Mücadele ile iletişim içindeki ileri gelenleri, etnik ve buna bağlı kimlik hassasiyetine çok fazla duyarlı olsaydı kendilerinin Milli Mücadele içinde değil, Sevr Antlaşması ile sunulan “Özerk Kürdistan” projesine destek vermeleri gerekirdi. Kaldı ki Anadolu coğrafyasında kimlik hassasiyeti olan bazı Kürt milliyetçileri Koçgiri İsyanı ile Sevr Antlaşması içinde yer alan maddelerin uygulanmasını talep edip ayaklanmışlardır. Yani o dönem Mustafa Kemal’in birleştirici olmak için vurgulaması gereken şey “Türkiyelilik” değil ortak düşmandır ve İslam kimliği bu ortak düşmanın bağımlı değişkenidir.

1 Eylül 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Yunan ordusunun kaçmaya çalıştığı güzergahta yer alan bölgedeki halka hitaben “Kurtuluş Bekleyen Ahalimiz ile Yunan Askerlerine Beyanname” yayımlamıştır.²⁷⁹ Burada halka “Sevgili Türkiyeliler, Sevgili Kardeşlerimiz!” diye hitap ederken ordudan “Türk ordusu” olarak bahseder. Yine aynı gün tüm ülkeye seslenen bir “Millete Beyanname” yayımlar ve buradaki hitap şekli “Büyük ve Asil Türk Milleti” şeklindedir. Aynı günde iki farklı hitap şekli dikkat çekicidir. Daha önce de “Türk ordusu” gibi ifadelerini bulmak mümkündür. Fakat

²⁷⁸ Taha Akyol, “‘Türkiyeli’ vatandaş?!”, *Milliyet*, 21.04.2009.

²⁷⁹ Taha Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, 3. bs., İstanbul: Doğan Kitap, 2008, s.339

önemli nokta şu ki; o dönem hukuki ve söylem düzeyinde tanımlanmış bir “Türk milleti” bulunmamaktadır. Kaldı ki Mustafa Kemal Paşanın 1923 yılının Temmuz ayında kişisel olarak hazırladığı ve üzerine notlar aldığı Anayasa taslağı metninde “Türkiyeli” ibaresi kullanılmasının yanı sıra vatandaşların da tümünün “Türk” sıfatını taşıyacağı 1924 metnindekine benzer şekilde ifade edilmektedir.²⁸⁰ Mustafa Kemal Paşa’nın “Türk” ibaresini kendinden bile saklayacağı düşünülmeyeceğine göre “Türkiyeli” sıfatından “Türk” sıfatına geçiş Kemal Paşa söyleminde radikal bir kavram değişimi olarak görünmemektedir. Bizce asıl radikal geçiş bu kavramların içeriğinde saklıdır ve genellikle gözden kaçırılmaktadır. Kimlik ve inşası konusunda yapılan yorumlarda genellikle kimliklerin “değişmez”, “ilişkisellikten yoksun” ve “herkes tarafından zaten bilinen” şekilde kullanılması Kürt meselesi ile ilgili konularda yapılan ciddi bir hatadır. Kimliklerin sabit olmaması ve ilişkisel niteliğinin gözden kaçırılması gayri tarihi bir “Türk projesinin” başlangıçtan itibaren değişmez bir momentle hareket ederek tüm iktidarlarca uygulanan bir araç olduğu gibi bir yoruma yol açmaktadır. Elbette bu yorum yine “değişmez ve herkes tarafından bilinen” bir Kürt kimliğinin var olduğunu da zımnen söylemektedir. Biz bu yorumu reddetmekteyiz. Gerek hukuki gerek söylem düzeyinde, bahsi geçen yıllarda, içeriği tanımlanmış ve bireye sunulmuş net bir “Türk” kimliği yoktur. Dolayısıyla resmi kimlik politikasına temel oluşturacak tutarlı bir içerik de yoktur. 1921 yılında bahsi geçen “Türk” ile 1924 yılında bahsi geçen “Türk” aynı içeriğe haiz değildir. Yani Gazi Paşa “Türk Milleti” ifadesini Milli Mücadele sırasında sürekli kullanmış olsaydı bile 1930 yıllarında kullandığı ifade ile aynı şeyi kast ediyor olmayacaktı. Bunun aksi minvalde ortaya konan düşünceler 1925 sonrasında ortaya çıkan otoriter politikalardan kaynaklanan sonuçlardan yola çıkarak geriye dönük olarak yapılan yorumlardır ve dönemi kendi anlam dünyasında değerlendirmemektedir. Fakat 1923-1925 arası dönemi kendi haliyle değerlendirirken de etnik kategorilerin ifadesinin yavaş yavaş azaldığını söylemek gerekir. Resmi söyleme özellikle 1924 Anayasası ile birlikte “Türk Milleti” ifadesi egemen olmaya başlamıştır.

Devletin yasal ve söylem üzerine inşa ettiği uygulamalar da bu dönemde katı değildir. İlk olarak eğitim uygulamalarına bakıldığında kimlik konusunda otuzlu yılların anlatısından ne kadar uzak olduğu görülmektedir. Bir devletin en büyük ideolojik aygıtı

²⁸⁰ *Türkiye Cumhuriyeti İlk Anayasa Taslağı Tıpkı Basım*, İstanbul: Kentbank, 1998, s.5.

okuldur. Bu bakımdan okullardaki uygulama devletin inşa etmekte olduğu vatandaş kimliğinin içeriğini bizlere göstermektedir. Mezkûr dönemde eğitim esnasında kullanılan ders kitaplarında Türk kimliğine ve Türkiye tarihine dair detaylı bir tarih anlatısı bulunmamaktadır. Hatta dönemin tarih kitapları Osmanlı-Türk tarihinden çok Fransız tarihinden bahsetmekte ve Fransız İhtilali düşüncesinin olumlu olarak anlatıldığı bir Avrupa tarihi ihtiva etmektedir. Toprak'a göre 1929 yılında bile liselerin son sınıflarında kullanılan tarih kitaplarında 310 sayfalık kitabın sadece 56 sayfası Türklere ayrılmıştır.²⁸¹ Bu açıdan okullarda sistemli bir "Türk kimliği" öğretisinin yapılmamasının yanında Avrupa merkezli tarih anlatımı 1930 başlarına kadar da devam etmiştir. Bunun yanında devlet tarafından hazırlanan raporlara bakıldığında da Anadolu'da yer alan etnik unsurların varlığının rahatlıkla zikredildiği görülmektedir. Örneğin bugünün Sağlık Bakanlığı'na tekabül eden Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti tarafından hazırlanan Türkiye'nin Sıhhi-ı İctimai Coğrafya raporlarında ilgili vilayette hangi etnik unsurların bulunduğu, kullanılan lisan gibi konular belirtilmekte ve örneğin şark vilayetleriyle ilgili raporda Kürtlerin yüzdesi belirtilmektedir.²⁸² Bu dönemde Musul meselesinin devam etmesi de Cumhuriyet hükümeti ve kurumlarının dikkate aldığı bir mesele olduğundan ulusal ve uluslararası alanda Musul konusunda zayıflık yaratabilecek hadiselerden kaçınılmış ve Kürt aşiretlerinin vaziyetlerine güçlü müdahaleler olmamıştır. Hatta Genelkurmay'ın Kürt aşiretlerinden Nasturi Ayaklanmasında faydalanma konusunda planı vardır ve Kürt kimliği de raporda zikredilmektedir.²⁸³ Yine aynı tarihlerde Olson'un belirttiğine göre Diyarbakır'da özerklik konusunun da konuşulduğu bir Kürt konferansı toplanmış ve buna hükümet yetkilileri de katılmıştır.²⁸⁴ O dönemde hükümetin bu tip bir talebe yıkıcı bir tepki vermediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kürt etnik kategorisinin ifadesi ve varlığına yönelik saldırgan bir uygulama olmadığı görülmektedir. İkincil düzeydeki bu pasif tutum bizi, bu dönemi zayıf bir anti etnik rejim olarak tanımlama yapmaya götürmektedir.

²⁸¹ Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, 3. bs., İstanbul: Doğan Kitap, 2015, s.240.

²⁸² Toprak, *Darwin'den Dersim'e*, s.542-543.

²⁸³ *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları*, 2. bs., İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011, s.65.

²⁸⁴ Robert Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*, çev. Bülent Peker, Nevzat Kıracı, Ankara: Özge, 1992, s.79.

2.2. KİMLİK POLİTİKASINDA RADİKAL DÖNEM: 1925 VE SONRASI

1925 yılı genellikle bir dizi Kürt ayaklanmasının başlangıcı olarak görülmektedir. Gerçekten de Demokrat Parti iktidarına yani 1950 yılına kadar, Tek Parti idaresinde, yaklaşık olarak 18 Kürt ayaklanması mevcuttur. Bu ayaklanmaların muhtemelen en önemlisi ve devlet politikalarına radikal biçimde tesir edeni 1925 tarihli Şeyh Said İsyanıdır. Bu tarihten sonra devlet Kürtlerin ve milliyetçi Kürt elitlerinin talepleri karşısında radikal ve otoriter politikalara yönelmiştir. Kürt meselesinin müstakil bir “Kürt Sorunu” biçimine dönüşmesini ve buna bağlı bir kimlik politikası icra edilmesini de hep bu tarihten sonra aramak gerekmektedir. Örneğin devletin milliyetçi Kürt elitlerin organize ettiği ayaklanmalar karşısında ne yapması gerektiğine dair politikalarını birer birer oluştururken temel aldığı raporlar da hep 1925 tarihi ve sonrasına aittir. Yayman’ın açıklanmış raporlardan derlediğine göre de 1925-1950 yılları arasında 14 adet rapor bulunmaktadır.²⁸⁵ 1925 öncesinde ise bilinen herhangi bir rapor yoktur. Bu nedenle bu dönemi Kürt Sorunu bakımından kırılma anı olarak nitelemekteyiz. Bir anlamda 1925 yılında isyan sonrası verilen kararlar bir patika bağımlılığı yaratmıştır. Politikalar kurumları inşa etmiş kurumlar ise kararları yeniden üretmiştir. Böyle zayıf anti etnik rejimden güçlü anti etnik rejime geçişin de alt yapısı oluşmuştur.

Kürt Sorunu ile ilgili yapılan analizler genellikle 1925 öncesini yok saymakta ya da bu dönemi bir mutabakat dönemi olarak görmekte ve en iyi ihtimalle bir istisna olarak Milli Mücadele esnasında meydana gelen Koçgiri Ayaklanmasından bahsetmektedir. Bu bakış açısıyla bakılırsa Kürt elitleri daima pasif bir pozisyona itilmekte ve buna bağlı olarak Kürt elitler arasındaki milliyetçi hissiyat yok sayılmaktadır.²⁸⁶ Vakti böyle kurgulandığı zaman ortaya çıkan şey de sadece ve sadece devletin uygulamaları karşısında ortaya çıkan Kürt ayaklanmaları olmaktadır. Hâlbuki Türkiye’de Osmanlı İmparatorluğu döneminde yetişmiş ciddi bir milliyetçi Kürt eliti mevcuttur ve bunlar belli ölçekte etkindirler. Örneğin 1924 yılında Nasturi hadisesini bastırmak için Hakkari bölgesine sevk edilen bir askeri alay, Birinci Meclis vekilliği de yapmış milliyetçi Kürt Yusuf Ziya tarafından gönderilen bir telgraf neticesinde ağır

²⁸⁵ Hüseyin Yayman, *Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası*, İstanbul: Doğan Kitap, 2011, s.64.

²⁸⁶ Örneğin Yayman, bir önceki dipnotta belirtilen kitabında 1925 yılı ve civarındaki meselelerde milliyetçi ve son derece organize Kürt elitlerinden hiç bahsetmez.

silahları da alarak ordudan ayrılmıştır.²⁸⁷ Kitlesele bir ayaklanma organize edemeyen bu kişiler İngiltere yönetimindeki Irak topraklarına kaçmıştır. Bu şahıslarla görüşmelerin yer aldığı İngiliz resmi raporuna bakılırsa ayaklanmayı tertip edenlerin, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin devamı, milliyetçi bir ekip olan Azadi Cemiyeti olduğu görülmekte ve kendileri de amaçlarını bir ayaklanma çıkarmak diye özetlemektedir.²⁸⁸ Zaten kaçanlardan biri olan İhsan Nuri hem 1925 Şeyh Said hem de daha sonra çıkacak Ağrı İsyanı vakasında ciddi rol oynayacaktır. Bu olaylardan net olarak anlaşılan şey yeni Türkiye'nin zaten elit düzeyince bir Kürt milliyetçi hareketi ile karşı karşıya olduğudur.

Cumhuriyet elitleri için Türkiye topraklarının etnik kimlikler temelinde parçalanması ihtimali İmparatorluk döneminden kalma korkulu bir rüyadır. Şey Said İsyanı bu bakımdan dönemin Tek Parti idarecileri için bu rüyanın yeniden görülmesine vesile olabilecek bir gelişme gibi değerlendirilmiştir. Kaldı ki henüz net ve içi dolu bir kimlik politikası da uygulanmazken böyle bir isyan hareketinin doğması daha sert ve radikal politikalara ihtiyaç olduğuna dair bir düşüncenin doğmasına da vesile olmuş olabilir. Ayrıca yükselen Kürt milliyetçi dalgasının fark edilmesi de bu noktada önemli ve çarpıcı bir yüzleşmedir. Üstelik Musul sorunu halen gündemdedir ve Kürt meselesi Cumhuriyet elitleri için İngiltere gibi ülkelerce kullanılması muhtemelen bir araç ve hatta Sevr Antlaşması'ndaki isteklerin bir uygulaması olarak görünmektedir. Özellikle Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı İngiltere himayesindeki bölgeler ve orada başlayacak bir Kürt milliyetçi hareketi veya oluşması muhtemel özerk bir Kürdistan devleti Tek Parti idarecileri için daima dikkat edilmesi ve engellenmesi gereken önemli bir tehdit olarak algılanmaktadır. Zaten o dönemde Şeyh Said isyanının arkasında da İngiltere'nin olduğuna dair ciddi bir şüphe vardır ve hatta bugün bile birçok kimse böyle sanmaktadır.²⁸⁹ Sahip olunan tarihi düşünce bagajı ve o günün şartlarında güncel algı kendi içinde zaten çok da demokratik kaynaklardan beslenmemiş radikal Cumhuriyetçi ekibin politikalarını tam anlamıyla demir bir yumruğa çevirmiştir. Bu demir yumruğun kimlik politikalarını doğrudan belirlediği anlamına gelmemelidir. Fakat oluşan bu ruh tüm politikaları sertleştirip etkilemiştir.

²⁸⁷ Bruinessen, *a.g.e.*, s.418.

²⁸⁸ Yeğen, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s.158-163.

²⁸⁹ Bu düşünce tarzı oldukça yaygın bir davranış şekline gösterir ve temsil bulgusallığı olarak tanımlanmaktadır. Temsil bulgusallığı, küçük olayların büyük sonuçlar doğuramayacağına dair olan yaygın davranış şeklini ifade eder. Timur Kuran, *Yalanla Yaşamak: Tercih Çarpıtmasının Toplumsal Sonuçları*, çev. Alp Tümertekin, 2. b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 104.

Kürt meselesinden Kürt Sorununa geçişte bir tarih belirlemek gerekirse bu tarih şüphesiz ki Şeyh Said ile başlayan ayaklanmanın gerçekleştiği dönemdir. Dolayısıyla mezkûr tarihten itibaren uygulanan politikalarda “şark meselesinin halli” için çeşitli politikalar üretilmeye çalışılacaktır. Politikaların bir kısmı doğrudan güvenlik sorunu ile alakalıdır ve Kürt kimliği ile ilişkisi dolaylıdır. Bir kısmı ise doğrudan Kürt kimliğini etkileyecek mahiyettedir ve fakat temel sorun yine güvenlik kaygısıdır. Şeyh Said’in başlattığı isyan hareketinden önce yani 1925’e kadar Kürt kimliğini dolaylı olarak etkileyen en önemli gelişmelerden biri Hilafetin kaldırılmasıydı. İlgâ hamlesi, Tek Parti elitinin toplumla devlet arasındaki ilişkinin niteliğinin de değiştirmek istediğine dair bir gösterge olarak okunabilir. Bunun dışında devletin kurumsal iktidarını kuvvetlendirmemiş olması neticesinde Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler henüz yeni Türkiye devleti ile de tanışmış değildir. Ancak bu zaman zarfında yerel iktidarların nüfuzu tıpkı İmparatorluk dönemindeki gibi devam etmekte ve hatta vergi dahi toplamaktadırlar.²⁹⁰ Dolayısıyla devlet inşası sürecinde yereldeki iktidarı tasfiye etmek çok da kolay değildir.

Şeyh Said isyanı ile birlikte Kürt milliyetçi hareketini ve genel olarak da muhalefeti bastıran ve Kürt kimliğini dolaylı olarak etkileyen temel yasal uygulama Takrir-i Sükun Kanunu olarak karşımıza çıkar. Bu kanunla birlikte “irticaya ve isyana ve memleketin içtimai nizamını” tehdit ettiği düşünülen herhangi bir unsur yasaklanabiliyor ve İstiklal Mahkemesine sevk edilebiliyordu. Kanunda geçen irtica meselesi mühimdir. Kürt kimliği ve İslam son derece iç içe geçmiş bir kimlik olarak varlığı sürdürmekte ve o dönem kendini sıklıkla din üzerinden ifade etmekteydi. Zaten Azadî örgütünün planladığı 1925 ayaklanmasının liderliğini Şeyh Said’in yapmasının temel nedenlerinden biri de budur. Mezkur kanunla birlikte bu dönemde Kürt Sorunu da ağırlıklı olarak “irtica” meselesi olarak kurulacak²⁹¹ ve geçmişte kalması gerektiği düşünülen bir takım ilişkiler ağı Kürt milliyetçi elitlerinin talepleri ile birlikte tasfiye edilmeye çalışılacaktır. Dini cemaat ağları arkaik olarak görülen yapılardan en önemlisidir. Bruinessen’e göre Said’in organize olup etrafında çokça kişi toplayabilmesinde Nakşibendi tarikat ağı son derece önemlidir.²⁹² Şey Said ve isyana

²⁹⁰ Heper, *Devlet ve Kürtler*, s.176.

²⁹¹ Şüphesiz ki özellikle kamuoyu önünde meselenin “irtica meselesi” olarak resmi görevlilerce ifade edilmesinde Musul meselesinin getirmiş olduğu dikkat de vardır.

²⁹² Bruinessen, *a.g.e.*, s.313.

katılanları yargılayan Şark İstiklal Mahkemesi tarafından bölgedeki tekke ve türbelerin kapatılması²⁹³ da bizce doğrudan bununla ilgilidir. Hatta bununla da kalınmayacak ve yine isyandan sonra, 1925 yılında, tekke ve zaviyelerin tümü bir kanunla yasaklanacaktır. Bu müdahalenin Kürt kimliği ve bunun bağlı olarak Kürt Sorunu ile ilişkisi nasıl tarif edilebilir? Yeğen'e göre irtica, aşiret gibi söylemlerle kastedilen ve buna benzer yapı ile pratikler Kürt kimliğinin o dönemki kurucu unsurlarıdır.²⁹⁴ Bu izahı ile Yeğen genellikle dil (Kürtçe) ve din (İslam) üzerinden tanımlana gelmiş Kürt kimliğini dönemin sosyal yapısını da içine alacak şekilde tanımlamıştır. Dolayısıyla bu unsurlara dokunulması ve yapısal değişikliğe zorlanması Kürt kimliğini kuran unsurlara da müdahale anlamına gelmektedir. Radikal Cumhuriyetçilerin idaresindeki yeni Türkiye'nin en önemli amaçlarından birini toplumu dönüştürmek ve modern bağlarla bir birlerine ve devlete bağlı bir ulus inşa etmek olarak ifade edebiliriz. Mevcut tarikat yapıları, şeyhler, ağalar devletle birey arasında dolayım yaratırken devletin dönüştürmek istediği bireyi de kendi cemaatlerinden yeniden üretmekteydiler. Cumhuriyet elitleri bu yapı ile işbirliğine gitme yolunu, Musul meselesinde bazı aşiretlerden faydalanmayı düşünmek dışında, pek tutmamıştır. Bu tavrın bir nedeni az evvel ifade ettiğimiz gibi toplumu dönüştürmek ve devlet iktidarını tekelleştirerek her yere yaymak isteğidir. Diğer nedeni ise İmparatorluk döneminden miras kalan ve imkânını her bulduğunda çevreden ve taşradan bağımsızlaşmaya çalışan merkezi bürokrasinin davranış kalıbıdır. Benzer bir durumla mukayese etmek için iki önemli örnekten faydalanmak yararlı olabilir. Birincisi, 1918 yılında İngilizlerin Süleymaniye ve çevresinde aşiret sistemini ihya etme gayretidir. Aşiret sistemine göre bölgede yaşayan bireyler, mensup oldukları düşünülen aşiret ile ilişkilendirilmiş ve aşiretlerin başına da Şeyh Mahmut atanmıştır. Aşiretler, düzeni sağlamada kullanılması gereken birer araç, dolayım ve memur olarak düşünülmüştür.²⁹⁵ İngilizlerin tek amacı düzeni ve kendisine sorun çıkartılmamasını, askeri gücünü ve finansal kaynaklarını kullanmadan, sağlamak olduğundan aşiretlerin ihyası kendileri için kullanışlı bir araç olarak görünmüştür. Diğer bir örnek ise Fas'ta gerçekleşen ulus inşa sürecinde görülebilir. Fas Krallığı ulus inşa sürecinde Berberilere karşı kapsamlı bir dönüşüm programı

²⁹³ Taha Akyol, *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, 7. b., İstanbul: Doğan Kitap, 2016, s. 469.

²⁹⁴ Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, s. 224.

²⁹⁵ Jwaideh, *a.g.e.*, ss. 323–25.

uygulamamış, daha dar ve esnek sayılabilecek politikalara başvurmuştur.²⁹⁶ Böylece Cumhuriyetçi rejimlerle monarşi rejimleri arasında politika farkları ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyetçi rejimler homojen, eşit ve toplumdaki cemaatlerin tasfiye edildiği bir düzeni amaçlarken; Monarşiler, toplumsal grupları homojenleştirmeye çalışmayarak çoğulculuklarını destekler ve böylece etnik, dini v.b. bölünmelerin ötesine geçerek kendini bunlardan yukarıda konumlar.²⁹⁷ Cumhuriyetçi Kemalist Türkiye'nin Osmanlı mirasını da reddettiği düşünülürse bir imparatorluk gibi davranma sorumluluğunu da üstünden attığı görülmektedir. Buna bağlı olarak da egemenliği altındaki toplumu bir çok alanda homojenleştirmeyi temel politikası haline getirmesi, onu, Cumhuriyetçi rejimlerin içine yerleştirmemize olanak vermektedir.

Kürt Sorunu ile ilgili bugünkü araştırmaların odaklandığı temel mevzuat metinlerinden biri de teknik olarak bir Bakanlar Kurulu kararı olan Şark Islahat Planı'dır. Plan Şeyh Said isyanından hemen sonra hazırlanmıştır. Sert önlemlerin alınmasını öneren plan Türkiye'nin beş genel müfettişlik bölgesine bölünmesini, şark bölgesine göçmenlerin ve Türklerin yerleştirilmesini, isyanla ilgili kişilerin buldukları yerden batı illerine naklini, aşiret yapısının ilgasını, bölgeye yerli memurların atanmamasını, aslen Türk olan ama Kürtlüğe yenilen birçok şark ilindeki belediye, çarşı ve pazarda Türkçe konuşulması aksi halde ise bu durumun cezalandırılmasını, yine benzer bir durumun önlenmesi için kız okullarının açılması ve Fırat'ın batısında yaşayan Kürtlerin de Kürtçe konuşmalarının engellenmesi ile Türkçe konuşmalarının sağlanması, demiryolu gibi altyapı tesislerinin yapımı, karakol vb. gibi hükümet binalarının inşasını, memurların işlerini aracısız yapması gibi tedbir ve amaçlar içermektedir.²⁹⁸ Ağırlıklı olarak güvenlik tedbirlerini içeren bu plan daha sonraki yıllardaki uygulamaların da başlangıç noktası olmuştur. Planda ön görüldüğü gibi 1926 yılında bir İskân Kanunu çıkartılmış ve Şeyh Said isyanı ile ilgili olanlar batı bölgesine göçürülmesine başlanmıştır. Yine planda karar verildiği gibi Türkçenin yaygınlaştırılması için de bazı tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Örneğin 1930 yılında Dahiliye Vekaleti tarafından yayımlanan bir genelge ile anadili Türkçe olmayanların

²⁹⁶ Senem Aslan, *Nation-building in Turkey and Morocco: Governing Kurdish and Berber Dissent*, New York: Cambridge University Press, 2015, s. 16–17.

²⁹⁷ Russell E. Lucas, "Monarchical Authoritarianism: Survival and Political Liberalization in a Middle Eastern Regime", *International Journal of Middle East Studies*, C. 36, S. 1 (2004), s. 6.

²⁹⁸ Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük II: 1923-1999*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2009, ss. 298–304.

köy isimlerinin, dillerinin ve bunun gibi unsurların Türkçeleştirilmesi/ Türkleştirilmesi valiliklere görev olarak tevdi edilmiştir.²⁹⁹

Islahat planında yapılması planlanmış işleri hayata geçirmek için başka kanunlar da çıkartılmıştır. Bunlardan en önemlilerinden biri, bütün yurttan kurulması planlanan müfettişlik uygulamasını ihtiva eden, 1927 tarihli Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanundur. 19. yüzyılda İmparatorluk mevzuatına giren bu uygulama 1921 Teşkilat-ı Esasiye kanununun yirmi iki ve yirmi üçüncü maddelerinde de yer almaktaydı. Birinci Millet Meclis tarafından da Müfettişi Umumilik Kanunu görüşülmüş fakat yasalaşmamıştır. Müfettişlik uygulamalarının tarihlerine bakıldığında dağılma ve sorunlu dönemlere tevafuk ettiği rahatça anlaşılabilir. Kürt milliyetçilerinin ayaklanması da müfettişlik teşkilatının tekrar hayata geçirilmesine yönelik fikri canlandırmış olmalıdır. Bu kanunun hayata geçiriliş tarihi de Şeyh Said isyanı sonrası ilan edilen sıkıyönetim döneminin de bittiği yıla denk gelmektedir. Bu açıdan konunun artık bir sorun olarak telakki edilen Kürt Sorunu ile 1927 tarihli kanunla vilayet valililerinin de üstünde salâhiyetlere sahip, asayiş sağlama ve idarenin tek merkezden teftiş edilip denetlenmesi için Dâhiliye Vekâletine bağlı bu müfettişlik uygulamasının ilki şark vilayetlerinde³⁰⁰ hayata geçirilmiş ve Birinci Umumi Müfettişlik olarak isimlendirilmiştir. Müfettişlerin en önemli faaliyeti bölgedeki devlet otoritesini kuvvetlendirmek ve asayiş sağlamak olmuştur. Yine 1927 yılında şark bölgesindeki Şeyh Said vakasıyla ilgili kişilerin batı bölgesine sürgün edilmesine dair bir kanun³⁰¹ çıkarılmıştır. Bu kanundan beş ay sonra ise sürgün edilenlerden Şeyh Said olayları ile ilgisi olmayanların memleketlerine iadesi, iade işlemlerinde muhtaç olanların masraflarının karşılanması ve kanuna uymayanların da başvuru halinde affedilmesi ile ilgili başka bir kanun³⁰² çıkmıştır. 1929 yılında bölgedeki tarımla uğraşanlara toprak dağıtmak için de bir kanun³⁰³ çıkartılmıştır. Bahsi geçen düzenlemeler Kürt Sorununu ağırlıklı olarak güvenlik politikaları ile çözmeye çalışan Tek Parti idaresinin konuyu sosyal bir mesele olarak görüp çözüme konusunda giriştiği utangaç girişimlerdir. Ayrıca

²⁹⁹ Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 289.

³⁰⁰ Elaziz, Urfa, Hakkari, Bitlis, Diyarbakir, Siirt, Mardin, Van

³⁰¹ 1097 Sayılı Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun (R.G. 04/07/1927)

³⁰² 1178 Sayılı 1097 Numaralı Kanun Hükümünün Ref'ine İcra Vekilleri Heyetinin Mezun Olduğuna Dair Kanun (R.G. 12/12/1927)

³⁰³ 1505 Sayılı Şark Menatığı Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun (11/06/1929)

1926 yılında yapılan İskân Kanunu yerine 1934 yılında yeni bir İskan Kanunu yürürlüğe konmuştur. Türkiye'nin Balkan Savaşları'ndan sonra çok ciddi şekilde bir göçmen akımına uğradığı ve Anadolu topraklarındaki konar göçer kültür ile birlikte şark vilayetlerindeki Kürt aşiretlerinin durumu düşünüldüğünde bu nüfusun bir ulus haline getirilmesi için göç politikasının ve bununla ilgili mevzuatta ısrar edilmesindeki mantık anlaşılır olmaktadır. Kürtlerin de güvenlik ve buna bağlı olarak etnik sebeplerle göç ettirilmesi homojen ve güvenli bir ulus devlet için son derece önemli görülmüştür. Mezkur yeni kanun Kürtlerin verili sosyal düzenlerini değiştirmeyi ve devletin iktidar tekeli bozan aşiret sistemini ilga etmeye çalışmıştır. Kanunun onuncu maddesi aşiretlere tüzel kişilik tanınmayacağı, aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle reis, bey, ağa ve şeyhlere ait olarak tanınmış tüm kayıtlı veya kayıtsız gayrimenkulleri devlet mülkiyetine geçirmiş ve bunların muhacir ve başka yerlere nakledilmiş olanlara verileceği hüküm altına alınmıştır. Yine 1934 yılında çıkarılan Soyadı Kanunu ile gelen üçüncü madde de aşiret isimlerinin soyadı olarak kullanılmasını memnu etmiştir. Özellikle Kürt Sorununun bir iktidar mücadelesine dönüşmesi ve yerel iktidarların tasfiye edilmek istenmesi ile merkezileşme çabaları onlara dair kültürel unsurların da baskı altına alınmasına neden olmuştur. Yeni İskan Yasasının temeli, kanunun tanımladığı şekliyle, Türk soyundan olmayanları Türk kültürüne bağlı ve tabi Türkçe konuşur hale getirmektir. Bunun için de nüfusun bu amaç doğrultusunda mühendisliğine cevaz veren hükümler içeren önemli bir kanundur.

Tek Parti idaresinin inşa etmek istediği devlet ve ona bağlı ulus projesinin en temel niteliklerinden biri sekülerleşmedir. Özellikle Tek Parti idaresi kuvvetlendikçe proje daha da radikalleşmiştir. Daha evvel ifade ettiğimiz gibi Kürt kimliğinin kendini ifadesinde İslam son derece önemli bir referanstır. Şeyh Said isyanı ile birlikte konuyu irticai bir kalkışma hareketi olarak kuran Cumhuriyet elitlerinin sekülerleşme ve İslamı kamusal alandan itmeye yönelik attığı her adım hem şarktaki yerel iktidarların kapasitesini etkilemiş hem de Kürtlerin bireysel kimliğini yapı bozumuna uğratmıştır. 1926 yılında Medeni Kanun kabulü ile sivil hayattaki birçok işlem ve eylem seküleştirilmiş ve dini içeriğinden arındırılmıştır. Resmi nikâh ve tek eşlilik bunlardan en önemlisidir. Yine 1928 yılında Latin harflerinin kabulü ile Türkiye ait olmak istediği Avrupa medeniyet dairesine yüzünü dönmeye çalışmıştır. Alfabe ile din arasında güçlü bir münasebet bulunmaktadır. Dilleri hemen hemen aynı olan Hırvatistan ile

Sırbistan'ın durumu bu konuda iyi bir örnektir. Hırvatistan nüfusu ağırlıklı olarak Katolik mezhebine mensuptur ve Latin harfleri kullanmaktayken Sırbistan nüfusu ağırlıklı olarak Ortodoks mezhebine mensuptur ve Kiril alfabesi kullanmaktadır. Aynı şey elbette İslam dini için de geçerlidir. Kuran dili olan Arapça ve Arap harfleri İslam dininin mütemmim cüzü gibidir. Bu yüzden Arap harfleriyle Kürtçe yazan ve medreselerde eğitimini bu düzlemde yürüten Kürtler için Latin harflerinin kabulü devletle kendileri arasındaki meşruluk ilişkisini zedelemiştir. Bu konuda Kazım Karabekir Paşa 1928'den önce Latin harflerine geçmenin Avrupa eline bir silah vermek gibi olacağı ve Türklerin Hristiyanlığa geçtiğine dair söylemlerde bulunulacağına dair endişesini paylaşmıştır.³⁰⁴ Bir tespite göre 1929 Mayıs ile 1930 yılının Aralık ayı arasında Kürtlerin çoğunlukta olduğu yerde 7 kez ayaklanma meydana gelmiştir.³⁰⁵ Elbette ayaklanmaların bazıları irili ufaklı olmakla birlikte ciddi olanlar da vardır. 1930 yılında, Kürt milliyetçi örgütü Hoybun tarafından organize edilen ve Yüzbaşı İhsan Nuri tarafından yönetilen, Ağrı Dağı civarında ciddi sayılabilecek bir ayaklanma ortaya çıkmıştır. Hatta Kirişçi'nin aktardığına göre bir "Kürt Cumhuriyeti" bile ilan edilmiştir.³⁰⁶ Fakat nihayetinde Tek Parti hükümeti bu ayaklanmayı da bastırılmış ve sert tedbirler almıştır.

Bu dönem hayata geçen uygulamalar da çıkan kanunlar nispetinde radikallikler ve gene bu radikallikten sapmalar içermektedir. İskan politikası uygulanırken sadece şark bölgesi ve isyan sahası ile sınırlı kalınmamıştır. Cumhuriyet idaresi her alanda Kürt vatandaşları kendi etki sahasına çekmek istemiştir. Zaten Fırat'ın batısında kalan yerlerdeki Kürtlerle ilgili Şark Islahat Planı da tedbir alınmasını öngörmekteydi. Bir arşiv evrakına göre 1932 yılında Çorum ve Yozgat il sınırlarındaki "Aydar dağının sarp ve yolsuz mıntıklarında yaptıkları obalarda oturan 4875 hayvana malik ve Kürt ırkına mensup 440" kişinin ilgili kanuna göre uygun yerlere iskânı öngörülmüştür.³⁰⁷ Batıda rastlanan bu durum iskan uygulamasının doğu bölgesinde geniş çapta uygulandığı anlamına da gelmemelidir. İskân Kanunu ile toplamda yaklaşık 25 bin kişi zorunlu

³⁰⁴ Geoffrey Lewis Lewis, "Ataturk's Language Reform as an Aspect of Modernization in the Republic of Turkey", *Ataturk and the Modernization of Turkey*, ed. Ataturk and the Modernization of Turkey, Colorado: Westview Press, 1984, ss. 195–213.

³⁰⁵ Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, çev. Ahmet Fethi, 2. b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 122.

³⁰⁶ Kirişçi, Winrow, *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, s. 122.

³⁰⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): Başbakanlık, Kutu:25, Gömlek:2, Sıra:1.

olarak göç ettirilmişse de 1947 yılında çıkan kanunla³⁰⁸ bu kişilerin göç ettirildikleri yerde oturma zorunluluğu kaldırılmış ve aşağı yukarı 22 bin kişinin şarktaki memleketlerine dönüşüne müsaade edilmiştir.³⁰⁹ Rakamlar ilgili kanunun pek de radikal biçimde uygulanmadığını ve uygulanan kısmından da belli bir süre sonra geriye döndüğünü göstermektedir. Nüfus istatistikleri de bu durumu doğrulamaktadır. 1927 yılındaki nüfus sayımına göre Türkiye’de anadili Kürtçe olan kişi sayısı 1.184.000 kişidir.³¹⁰ Bu rakamın zamanla arttığı da düşünüldüğünde zorunlu olarak göç ettirilen kişilerin sayısının son derece az olduğu görülmektedir. Heper’e göre bu yüzden o dönemde kanuna eleştiri de gelmemiştir.³¹¹ İskân Kanunu her ne kadar radikal biçimde uygulanmasa da bizce dönemin devlet elitinin vakıaya bakışını göstermesi bakımından önemlidir.

Eğitim ve tarih politikaları bakımından da 1925 sonrası yıllar “yeni Türk”ü yaratma konusunda ciddi bir çabayı içinde barındırır. Çünkü kanunlarda ve hatta Anayasa metninde geçse bile Türk dendiğinde tam olarak hangi içeriğe sahip olduğu anlaşılammaktadır. Türk Tarih Tezi işte inşa edilmek istenen Türk için ortaya konan çabalardan biridir. Teze dayalı olarak ders kitapları da zaman içinde şekillenmiş ve “Orta Asya topraklarından göç edip dünyaya medeniyeti öğretmiş bir Türk” kimliği yaratılmaya çalışılmıştır. Bu, aynı zamanda Batı medeniyetine dayalı sahiplenilmiş anlatıların terk edilip doğuda başlayan bir medeniyet tarihinin yazılması anlamına da gelmekteydi. Fizik antropoloji biliminin yükseldiği bu yıllarda Türk Tarih Tezi, Türklerin, Almanların ari ırk tezine de bir anlamda cevap niteliğinde olan brakisefal ırk iddiasını sahiplenmiştir. Böylece Anadolu topraklarında yaşayan herkesi yakın zaman içinde takip edilmesi mümkün olmayan, soyut ve geriye doğru ucu açık bir tarih öncesi çağda yaşamış ortak kökenden gelen brakisefal Türk ırkına mensup saymıştır. Örneğin özellikle 1930lu yıllardan sonra ulusu etnik/ırk köken ortaklığında tanımlamış birçok ders kitabı mevcuttur.³¹² Bu durum sosyolojiden antropolojiye geçişin eğitim politikalarındaki iz düşümüdür. Bireye karşı toplumu öne çıkaran ve tümünü devletin

³⁰⁸ 5098 sayılı İskan Kanununun Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına, Değiştirilmesine Ve Bu Kanuna Yeniden Bazı Madde Ve Fıkralar İlavesine Dair Kanun (R.G. 24/06/1947)

³⁰⁹ İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu”, *Toplum ve Bilim*, C. 50 (1990), s. 64.

³¹⁰ Tekeli, a.g.e., s.62.

³¹¹ Heper, *Devlet ve Kürtler*, s. 248.

³¹² Füsün Üstel, “*Makbul Vatandaş’ın Peşinde: il. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*”, 3. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, ss. 168–72.

hegemonyası altına sokan aşkın devlet anlayışı ile birlikte sorumluluk yüklü bir homojen ulus anlayışının eğitim hayatına egemen olduğunu da söylemek yanlış olmayacaktır. Farklı etnik kategoriler bu homojen ulus içinde özel olarak tanınmaz. Bu farklılıkların ortak bir gruba Türk topluluğuna ait olduğu düşünülür. Atatürk'ün etkisinin büyük olduğu ve Afet İnan adıyla çıkan Medeni Bilgiler kitabında da şöyle denir:

“Türk milletinin siyasal topluluğu içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve millettaşlarımız vardır. Ancak geçmişin zorba dönem ürünü olan bu yanlış adlandırmalar, birkaç düşman aleti, gerici beyinsizden başka hiçbir millet bireyi üzerinde üzüntüden başka bir etki yaratmamıştır. Çünkü bu millet evladı da tüm Türk topluluğu gibi aynı ortak geçmişe, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar.”³¹³

Atatürk'ün belirttiği husus aslına bakılırsa dönemin genel havasını da içinde barındırmaktadır. Aynı bir millet fikri İmparatorluk döneminden kalma ve ona has bir mesele gibi değerlendirilmiştir. Cumhuriyetin saltanatı ilga etmesi, kanun eşitliği ve söylem düzeyinde de olsa milli hâkimiyet fikri Kürt milliyetçiliği gibi akımların tarihte kalmış üzücü birer hatıra olarak düşünülmesi gibi bir yorumla birleşmekteydi. Atatürk'e göre zaten temelde hepsi aynı kökenin evlatlarıydı. Anderson'un Renan'a işaret ederek belirttiği gibi unutmak ulusun özüdür³¹⁴ ve geçmişte kalan bu ayrı milliyet fikirleri de unutulmalıdır. Kürtlerle ilgili İsmet İnönü'nün hatıralarında belirttiği önemli bir tespit de vardır. İnönü'ye göre Osmanlı İmparatorluğu şeyhlerin nazarında bir uzlaşma alanıydı ve bu alışkanlığı Cumhuriyet Döneminde de devam ettirmiş olabilirlerdi.³¹⁵ Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu kendi merkezine yönelik gelişen ayaklanmalara karşı mümkün mertebe uzlaşmacı davranıp sorunu çözmeye, yatıştırılmaya ve uzaklaştırmaya çalışmıştır. Fakat yeni Cumhuriyet Kürtlerin bu girişimlerine karşı uzlaşmacı davranmamış ve güvenlik politikalarına ağırlık vererek sorunu “kökünden” kaldırmaya çalışmıştır. Yani bu dönemin kimlik politikasının hiçbir özel kimliğe karşı olmadığı gibi Kürt kimliği ile de uzlaşmaya yönelik bir uygulaması yoktur. Hatta sosyal anlamda tüm çevrenin taleplerine karşı da şüpheli ve ciddi tehdit algısıyla yaklaşmıştır. Kürt Sorunu özelinde güvenlik kaygısı Türkiye'nin dış politikasına da yansımış ve buna istinaden İran ve Irak ile ayaklanıp bu iki devlete kaçan Kürt grupların

³¹³ Mustafa Kemal Atatürk, *Medeni Bilgiler*, 2. b., İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2010, s. 46.

³¹⁴ Anderson, *a.g.e.*, s. 220.

³¹⁵ İsmet İnönü, *Hatıralar 2. Kitap*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987, s. 203.

durumu ile ilgili anlaşmalar yapılmıştır. Milliyetçi Kürt örgütlerinin yurt dışındaki propaganda faaliyetleri de daima gözlenmiştir. Örneğin Suriye’de faaliyet gösteren Kürt milliyetçisi Hoybun örgütünün Türkiye aleyhine yazılar içeren kitapların Türkiye’ye girişi yasaklanmıştır.³¹⁶ Dışarıya karşı güvensizlik de Kürt Sorununu derinleştiren önemli meselelerden biridir. İngiltere gibi ülkelerin yanı sıra İtalya gibi revizyonist ülkelerin milliyetçi Kürt elitlerinin siyasi taleplerine destek verecekleri düşüncesi devlet idarecileri için önemli bir tereddüt unsurudur. Kaldı ki bu ülkelerin faaliyetleri konusunda çok haksız da sayılmazlar. Örneğin İtalya Büyükelçisi’nin İtalya Dışişleri Bakanlığı’na yolladığı bir raporda Türkiye’nin Adana bölgesini işgal ederken eğer fırsatı bulunursa İngiltere ile işbirliği içinde bir Kürt isyanının desteklenebileceği belirtilmektedir.³¹⁷

Söylem alanında ise Tek Parti elitlerinin dili tam anlamıyla Türkleşmiş ve Türklük mefhumu birçok meselenin politik öznesi ve nesnesi haline gelmiştir. Toplumda ulus bilinci kazandırma çabası ve Türklüğe dair unsurların üretilip yüceltilmesi birçok alanda milliyetçiliğin de egemen bir söylem haline gelmesini beraberinde getirmiştir. Böylece Anadolu’da yer alan etnik kategorilerin telaffuzu politik alanı tamamen terk etmiştir. Durum raporlara da yansımış ve bölgeyle ilgili bazı raporlarda Kürtler Türkmen olarak telaffuz edilmiştir.³¹⁸ Elbette her rapor için böyle bir isimlendirme geçerli değildir bu dönemde birçok raporda Kürt adı açıkça geçmektedir. Bu tip bir isimlendirmenin yanı sıra Türk Tarih Tezi’nin ve antropolojik çalışmaların da etkisiyle Kürtlerin ve elbette diğer tüm etnik kategorilerin de köken itibariyle Turani ırktan olduğu iddia edilmiştir.³¹⁹ Irk meselesi dışlayıcı değil kapsayıcı bir araç olarak kurulmak istenmiştir ve bazen farklı cenahlarda da taraftar bulmuştur. Örneğin Kürt milliyetçi örgütü Hoybun üyesi Şükrü Mehmet Sekban da 1933 yılında Kürtlerin ve Türklerin aynı ırktan geldiğini iddia etmiştir.³²⁰ Elbette Kürt etnik kategorisinin doğrudan Türk etnik köküne bağlanması ve bunun böyle inşa edilme isteği maddi gerçeği bu yönde değiştirmemiştir. Daha 1940 yılında Cumhuriyet Halk Parti’si tarafından hazırlanmış bir raporda da “dağ Türkü” gibi kavramların gerçeği saklamak

³¹⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): Başbakanlık, Kutu:47, Gömlek:54, Sıra:16.

³¹⁷ Dilek Barlas, “Friends Or Foes? Diplomatic Relations Between Italy And Turkey, 1923-36”, *International Journal of Middle East Studies*, C. 36, S. 2 (2004), s. 237.

³¹⁸ Toprak, *Darwin’den Dersim’e*, s. 544.

³¹⁹ a.g.e., s. 566.

³²⁰ a.g.e., s. 582.

olduğunu, buna kimsenin inanmayacağı ve Ağrı, Hakkari, Siirt ve Diyarbakır gibi vilayetlerinin ekseriyette Kürt olduğu yer almıştır.³²¹ Bunların dışında söylem düzeyinde Türk olmak ve Türkçenin önemi ile ilgili birçok örnek vermek mümkündür. Şüphesiz ki en önemlisi de Atatürk tarafından dile getirilen “Ne mutlu Türküm diyene.” ifadesidir. Yine bu dönemde dışlayıcı ve katı milliyetçi olarak ifade edilebilecek kimi örnekler mevcut olduğu gibi aksi örnekler de vardır. Ancak bize göre Kürt Sorununu besleyen sorunlar söylem düzeyinde değil uygulama düzeyindedir.

3. KİMLİK POLİTİKASININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Kürt Sorunu konusunda bugün Türkiye devletinin ve özel olarak Tek Parti dönemi uygulamaları konusunda temel olarak iki görüş çarpışır. Birinci görüş bahsettiğimiz politikaların Kürtlere karşı bir asimilasyon uygulaması olduğudur. Buna göre Kürtler Türk etnik kimliğine asimile edilmeye çalışılmıştır. Diğer ise asimilasyon iddiasına karşı çıkar. Yakın döneme kadar devletin resmi bakış açısını yansıtan bu görüşe göre Türk kimliği anayasal vatandaşlık iddiasını taşır. Özellikle Anayasa’da geçen vatandaşlık tanımı ile Atatürk’ün söylemleri resmi görüşün iddiasına temel oluşturur. Türk adının salt bir etnik isim olmadığı, bir üst kimlik olduğu, diğer alt kimliklerin Türk adı /üst kimliği altında yaşadığı ve yaşayabileceği savı uzun bir süre dile getirilmiştir. Bugün Türkiye’deki Kürt Sorunu hakkında, Türkçe veya yabancı dilde, yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu devletin politikalarını asimilasyon olarak tanımlar ve uygulamaları asimilasyon kriterine göre değerlendirir. Fakat asimilasyon görüşü kendi içinde homojen değildir. Bu görüş içinde en baskın olanı Türk ulus projesinin temelini salt etnik Türk kimliği olduğu ve diğer etnik kategorilerin de Türk etnik kimliğine asimile edilmeye çalışılarak onlara karşı etnik ayrımcılık yapıldığına dair olanıdır. Mezkur görüş Kürt Sorununu da bu temelde okumaktadır. Ancak Türk milli kimliğinin sınırlarını doğrudan etnik bir kökene indirgeyen ve Kürt meselesini de bununla açıklayıp sınırlayan görüş ne kadar doğrudur?

Milliyetçilik ve buna bağlı olarak millet tipolojileri literatürde geniş bir yer kaplamaktadır. Liberal-liberal olmayan, sivil(yurttaşlığı temel alan)-etnik, doğu-batı

³²¹ Yayman, *a.g.e.*, s. 163.

milliyetçiliği gibi tipler çokça kullanılan ayrımlardır.³²² Milli kimlik inşası konusunda günümüzde idealize edilip kullanılan iki temel model bulunmaktadır. Bunlardan ilki asimilasyoncu ve vatandaşlığı toprağa bağlı olarak tanımlayan Fransız modeliyken diğeri ulusu etnik kökene indirgeyen Alman modelidir.³²³ İlk bölümde belirttiğimiz gibi Aktürk, bu modelleri “etnisite rejimleri” adı altında Rusya’yı da katarak genel geçer sayılabilecek bir teorik modele oturtmuştur: Tek Etnili, Çok Etnili ve Anti-Etnik Rejimler.³²⁴ Tek etnili rejim ulusu tek bir etnik kategoriye bağlayan, vatandaşlığı sadece soy/kan şartına bağlı olarak veren ve segregasyon politikaları uygulayan bir sistemi ifade etmektedir.³²⁵ Tek etnili rejim karşısında ise çok etnili model yer almaktadır. Çok etnili modele göre ise devlet etnik grupları resmen tanır, bunların ifadesini kurumsal olarak destekler ve teşvik eder.³²⁶ Üçüncü etnisite rejimi ise anti-etnik rejimdir. Anti etnik rejimler farklı etnik kökenden gelen kişileri vatandaşlığa kabul eden fakat bunların kamusal alanda ifadesine izin vermeyip yasaklayan devletlerin etnisite politikalarını tarif etmektedir.³²⁷

İfade ettiğimiz üç modele baktığımızda birincil düzeyde kimlik politikaları bakımından Türkiye’nin anti etnik modele yani asimilasyon modeline yakın olduğu görülmektedir. Tek Parti dönemi uygulamalarının geneline bakıldığında Türk ulusu salt olarak tek bir etnik kökene göre tanımlanmamıştır. Aktürk’e göre de Cumhuriyet’in Türk kimliğine kabulde uyguladığı kriter temel olarak etnik mensubiyet değil din yani Müslümanlık mensubiyetidir.³²⁸ Bu bakımdan farklı etnik kategorilerin de Türk ulusuna dahil olabileceği ve katılımın mümkün olduğu açıktır. Bunun en büyük göstergesi uygulanan vatandaşlık ve göçmen politikasıdır. 1924 Anayasası Türk sıfatının verilmesinde salt soy esasını kabul etmemiştir. Göçmen politikasında da Türkiye, Millî Mücadele sonrasında Balkan coğrafyasından birçok farklı etnik kökenden kişiyi Türk etnik kökeninden olmamasına rağmen vatandaşlığa kabul etmiştir. Lozan Barış Antlaşması sonrası Hristiyan fakat etnik bakımdan Türk olan Karamanlılar gönderilerek karşılığında Yunanistan’dan Türkçe bilmeyen Müslümanlar Türkiye’ye getirilmiştir.

³²² Rogers Brubaker, *Ethnicity without Groups*, Cambridge: Harvard University Press, 2004, s. 133.

³²³ Brubaker, *Citizenship And Nationhood In France And Germany*.

³²⁴ Aktürk, *Almanya, Rusya ve Türkiye’de Etnisite Rejimleri ve Milliyet*, s. 7.

³²⁵ Aktürk, *Türkiye’nin Kimlikleri: Din, dil, etnisite, devlet ve medeniyet*, s. 157.

³²⁶ Aktürk, *Almanya, Rusya ve Türkiye’de Etnisite Rejimleri ve Milliyet*, s. 7.

³²⁷ a.yer

³²⁸ Aktürk, *Türkiye’nin Kimlikleri: Din, dil, etnisite, devlet ve medeniyet*, s. 189.

Bunun yanında Türkçe konuşan ve etnik Türk olan Hristiyan Gagavuz'ların Türkiye'ye göç etmesi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in çabalarına rağmen kabul edilmemiştir.³²⁹ Ancak Türkiye'de mukim gayrimüslimler Lozan Barış Antlaşması ile birlikte aldıkları azınlık statüsü ile vatandaşlık içinde yer aldılarsa da devlet tarafından genel olarak ayrımcılığa tabi tutulmaktan kurtulamamışlardır. Varlık Vergisi gibi uygulamalar bu ayrımcılığa önemli birer örnektir.

Anti etnik rejimi benimsemiş Türkiye'nin 1925 yılı öncesindeki belirsiz ve esnek kimlik politikası o dönemi zayıf bir anti etnik rejim olarak nitelendirmemize imkân vermektedir. 1925 yılı sonrasında Kürtlere yönelik ikincil düzeyde kimlik politikasına bakıldığında (karşılaştırma için bkz Tablo 3) Kürt etnik kategori kimliğinin ve buna bağlı öğelerin ifadesinin kamusal olarak desteklenmediği ve hatta doğrudan ve yasal olarak olmasa da idari karar ve eylemlerle bir şekilde engellendiği görülmektedir. İçişleri Bakanlığı'nın Türkçeleştirmeye yönelik genelgesi, idari bir karar olan Şark Islahat Planı veya kamusal alanda Kürtçe konuşmaya yönelik idari eylemler yani kolluk güçlerince takibi ikincil düzeyde uygulanan kimlik politikalarına örnek olarak verilebilir. Tablo 3 ile karşılaştırıldığında 1925 yılı sonrası Tek Parti dönemi güçlü anti etnik rejimdir. İfadesi engellenen bir kimliğin de kendini yeniden üretmesi ve ayrı bir varlık olarak yaşamını sürdürmesi beklenmeyeceğine göre Kürt etnik kimliğine karşı bir asimilasyon politikasının uygulandığını söylemek mümkündür. Devletin Kürt etnik kategorisine yönelik politikasını en öz biçimde Özdemir Asaf'ın ünlü Lavinia şiiri ifade eder: "Adını gizleyeceğim / Sen de bilme". Gerçekten de asimilasyon politikasının çerçevesi Kürt etnik kategorisine dâhil insanların kendini Türk saymasını, Kürt kimliğini geride bırakmasını ve kamusal-özel alanda Türkçe konuşmasını kapsamaktadır. Fakat devletin uygulamalarını asimilasyon politikası olarak tanımlayanların bir kısmı bir adım daha atmakta ve Türk milli kimliğinin temelini doğrudan Türk etnik kimliği ile eşleştirmektedir. Bu görüşe göre Türk tıpkı Kürt, Çerkez ve Laz gibi bir etnik kimliktir dolayısıyla bir üst kimlik olamaz ve buna bağlı olarak salt bir etnik isim olduğundan Kürtleri de kapsayamamaktadır.³³⁰ Böylece Kürt Sorununun nedeni de Türk milli kimliğine bağlanmaktadır. Bu şüphesiz ki mekanik ve

³²⁹ Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları*, s. 135.

³³⁰ Baskın Oran, "Fransa'da ülkesel Türkiye'de etnik üst-kimlik", *Radikal*, (08.09.2009).

kuramsal açıdan da yetersiz bir açıklamadır.³³¹ Yetersiz olmasının ilk nedeni Türk etnik kimliğini mutlak olarak düşünülmesidir. Kürt Sorununu Türk etnik kimliğinin üst kimlik olarak tanımlanmasına bağlayanların genelinde Türk'ün ne olduğuna dair detaylı bir anlatım yoktur. Zaman zaman Türkçe meselesinden ve Müslümanlık bağlantısından bahsedilmektedir. Halbuki Türk milli kimliği doğrudan Türk etnik kategorisi kimliğine dayalı olarak belirlenmemiştir. Türkçe'nin yapılandırılması, yerel ağızların yerine İstanbul ağzının Türkçe için belirlenmesi, takip edilmesi mümkün olmayan bir Orta Asya geçmişi ve radikal bir seküler vatandaş modeli ile birlikte kılık kıyafetteki yeni kodlar yeni Türk kimliğinin göstergesi olarak söylenebilir. Bu unsurlar hiçbir etnik kategoriye ait olmadığı gibi Türk etnik kategorisine de ait değildir. Bu çerçevenin çizildiği dönemde bahsi geçen kodlara uyan bir millet de yoktur. Dolayısıyla hali hazırda objektif olarak var olan Türk etnik kategorisi üyelerinin de belirlenmiş veya belirlenecek Türk milli kimliğine asimile olması istenmiştir. Yani yereldeki Kürt etnik kategorisine ait kültürel öğeler tasfiye edilirken yerlerine salt Türk etnik kimliğine ait unsurlar konmamıştır. Kaldı ki Tek Parti döneminde, en azından teorik olarak, seküler olarak çizilmiş Türk milli kimliği sabit kalmayacak, sonraki yıllarda daha çok İslami çerçevede tanımlanarak evrim geçirecektir. Ancak Türk etnik kategorisine ait olan en büyük asimilasyon unsuru Türkçe'dir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde de resmi dil olan ve diğer diller arasında primus inter pares olarak görülebilecek Türkçe, Kürtçenin yerine geçmesi beklenen dil olarak görülüp asimilasyon politikası dil üzerine yoğunlaşmıştır. Yetersizliği ikinci sebebi ise şudur: Eğer Türk milli kimliğinin temeli salt Türk etnik kategori kimliği ise yani Türkiye Cumhuriyeti tek etnili bir etnisite rejimi uyguluyorsa o zaman nasıl farklı etnik kategoriler Türk olabilmekte ve Türk kimliğine kabul edilmektedir? Etnik kimliklerin kısa vadede değişmez olduğu kabul edilirse Balkan göçmenleri objektif açıdan etnik Türk olmadan nasıl Türk kimliğine dahil olmuşlardır? Göçmen olarak gelenlerin geldikleri yerdeki resmi kimliği kabul etmede daha esnek olabileceği düşüncesini kabul etsek bile karşımıza Türk milli kimliğinin salt etnik bir anlam içerdiği iddiasını zedeleyen bir başka bir mesele karşımıza çıkmaktadır: Türk olabilme imkânı. Eğer Türk milli kimliği salt bir etnik kökene göre tanımlansaydı ve Almanya'daki uygulamaya benzer şekilde tek etnili bir rejim yürürlüğe konsaydı Türk etnik kökeninden gelmeyenlerin Türk olabilmesine

³³¹ Şüphesiz ki Türk milli kimliğinin hiçbir etnik çağrışım içerdiğini iddia etmemekteyiz. İtiraz konumuz Türk milli kimliğinin sadece tek bir etnik kategoriye indirgenmesidir.

imkân tanımazdı. Hatta Kürtlerin de Türk etnik kategorisine dâhil olmadığından dışarıda tutulması gerekirdi. Dolayısıyla uygulanan asimilasyon politikası Türk kimliğinin tanımlanan sınırlarına dâhil olmak isteyenlere karşı, Müslüman olmayanlar hariç, kapalı tutulmamıştır. O zaman tekrar etmek gerekir ki Türk milli kimliğinin esas ayrımı din noktasında olmuş ve etnik kategorileri kabul etme kapısı büyük oranda açık tutulmuştur. Kürt Sorununu, diğer birçok faktörün yanında kimlik politikası bağlamında, büyüten ve besleyen ise doğrudan Türk milli kimliğinin kendisi değil, ulus inşa politika ve pratiklerinin sert ve ikna yerine zorlama metotların kullanılmasıdır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ

1. DEMOKRAT PARTİ'NİN KISA HİKAYESİ VE MUHALEFET YILLARI

1940 sonrası başlayan İkinci Dünya Savaşı ve onun getirdiği sorunlar Türkiye’de ciddi iktisadi ve sosyal sorunlar yaratmıştır. Karşı karşıya kalınan tehdidin boyutu neticesinde büyük bir ordu hazır tutulmaya çalışılmış ve bunun neticesinde üretim azalmış ve zaten kıt olan kaynaklar önemli ölçüde daralmıştır. 1940-1945 yılları arasındaki ortalama hesaba göre sanayi üretimi %5.5 tarım üretimi ise %7.1 azalmıştır.³³² Üstelik savaşın getirdiği kıtlık ve sorunlardan dolayı tarım ürünlerinde artan fiyatlar ve bundan doğan kazançları vergileyeabilmek için aşar vergisine benzeyen Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu çıkartılmıştır. Aynı veya nakdi olarak toplanabilen bu vergi, Türkiye’nin iktisadi yapısında tarımın ağırlıklı olduğu düşünüldüğünde, doğrudan köylüyü vergilendirmiştir. Bütün bu gelişmeler Tek Partinin toplum nezdindeki meşruiyetini de büyük oranda aşındırmıştır.

Türkiye iç politikada yaşadığı sıkıntıların yanında dış politikada da ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Savaş boyunca izlenen tarafsızlık politikası savaş sonrasında kendini yalnızlık olarak göstermiştir. Ayrıca müttefik devletlerin savaşı kazanması ile Hitler rejiminin çökmesi aynı zamanda demokrasi mefhumunun zaferi anlamına gelmekteydi. Türkiye’nin otoriter Tek Parti idaresinin uluslararası meşruluğu aşınmaya başladığı gibi dünya siyasal pratiği ve söylemindeki esen rüzgarlarda liberal rejimler yönüne gitmekteydi. Savaş sonrası ortaya çıkmaya başlayan iki kutuplu dünya düzeninde kazanan tarafın siyasi yelpazesini “demokrasi” ve “özgürlük” gibi değerler nitelemektedir. Bu liberal dalga dünyanın birçok yerinde hissedilmiştir. Örneğin Brezilya’da Vargas yönetimi sansürü kaldırmış, siyasi nedenlerle hapse girenler serbest bırakılmışsa da Vargas ordu tarafından devrilmiş ve Vargas’ın kendisi de sade bir senatör olarak seçilip senatoda görev yapmıştır.³³³ İşte bu dönemde CHP Meclis Grup Başkanlığı’na Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü’nün

³³² Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, 13. b., Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2009, s. 86.

³³³ Teresa A. Meade, *A Brief History of Brazil*, New York: Checkmark Books, 2004, s. 158.

imzaladığı bir önerge verilmiştir. “Dörtlü Takrir” olarak bilinen bu önerge özü itibariyle ülke ve partide liberalleşme talep etmekteydi. Önerge reddedilmiştir ancak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1945 yılında Meclis açılış konuşmasında hem 1947 yılındaki seçimlerin tek dereceli seçimle yapılıp milletin çoklukla vereceği oyların iktidarı belirleyeceğini hem de parti içinde hizip şeklinde çalışmaktansa bu kişilerin programları ile açıktan durum almalarının siyasi hayatın gelişmesi için daha iyi olacağını söyleyerek çok partili hayata geçişle ilgili ciddi bir konuşma yapmıştır.³³⁴ 7 Ocak 1946 tarihinde de daha önce birlikte önerge veren grup Demokrat Parti’yi resmen kurmuştur.

Kuruluş itibariyle Demokratların en temel şiarları “demokrasi ve liberalizm” olmuştur.³³⁵ Partinin 1946 tarihli ilk programı Demokrat Parti’nin fikirlerinin daha detaylı bir halini içermektedir. Programın “Umumi Prensipler” kısmında demokrasiye en uygun şeklin Cumhuriyet olduğu, çok partili hayatın lüzumu, yurttaşların bireysel hakları, insanlık haysiyetinin korunması gibi bugün de kabul gören temel demokratik hükümler yer almıştır.³³⁶ Demokrat Parti’nin Tek Parti idaresi karşısında kurulmasına rağmen karşı devrim yapmayı amaçlayan veya kurulu düzeni yıkmak isteyen bir siyasi hareket olmadığı da kesindir. Demokratların kurucularına bakıldığında CHP içinde yetişmiş ve devlet-rejim sistemiyle ontolojik bir sorun yaşamayan kimseler olduğu görülmektedir. Bu kişilerden en önemlisi de şüphesiz Celal Bayar’dır. Atatürk’ün son Başvekili olan Celal Bayar Milli Mücadele hareketinde rol almış, devlet nizamının gerekliliğine inanan, İttihatçı gelenekten gelen ve Atatürk dönemi temel reformlarına ve pratiklerine inanan bir şahıstır. Bayar’ın Demokrat Parti içinde bulunması Cumhurbaşkanı İnönü için de bir güvence olmuştur. Partinin programını, partiyi resmen kurmadan evvel, İnönü’ye göstermiş ve onayını almıştır.³³⁷

Sovyetler Birliği’nin savaş sonrasında gücünü arttırması ve coğrafi etkinlik sahasını genişletmeye başlaması ABD’yi bu gücün etkinliğini azaltmak için etkin bir politika geliştirmeye itmiş, Truman Doktrini ortaya çıkmış ve Sovyetler Birliği’nin - Komünist sistemin olarak da okunabilir- siyasi yayılmacılığının önlenmesi için

³³⁴ *Tarihe Düşülen Notlar Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları 1*, Ankara: TBMM Başkanlığı Yayınları, 2011, s. 137.

³³⁵ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 2. b., İstanbul: Yordam Kitap, 2017, s. 17.

³³⁶ Benzer hükümler aynı yıl, ancak daha sonra kabul, edilen CHP Programında da mevcuttur.

³³⁷ Tanel Demirel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 50.

Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardım yapılmıştır. Sovyetler Birliği ise 1925 yılında Türkiye ile imzaladığı Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını uzatmamıştır. Sovyetler, 1945 yılında fesih kararını Türkiye'ye bildirmiş daha önce imzalanmış ve belirli sürelerle yenilenen anlaşmanın ancak Boğazlarda söz sahibi olmak, Kars-Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne verilmesi gibi yeni şartlarla imzalanabileceğini Türkiye'ye iletmiştir.³³⁸ Bu talepler doğal olarak reddedilmiş fakat siyasi sonuçları Türkiye'nin politik hayatını derinden etkilemiştir. İki kutuplu dünya siyasi sisteminde Türkiye'nin Batı bloğunu her halükarda seçmesi mümkündür fakat Sovyetler'in bu radikal talepleri Türkiye'nin korkularını körüklemiş ve ABD ile daha radikal bir yakınlaşmayı teşvik etmiştir. Bunun yanında iç politikada sol/sosyalist düşüncenin yaşamasına da olanak verilmemiş ve "komünizm" kriminal bir hadise haline gelmiştir. Demokrat Parti de iktidara geldikten sonra CHP ile başlamış olan ABD yakınlaşmasını çok daha ileri aşamalara taşımıştır. Dolayısıyla Tek Parti döneminde başlamış olan Sovyetler Birliği gerginliği Demokrat Partinin daha radikal bir antikomünist çizgiye oturmasını beraberinde getirmiştir.

Demokrat Parti'nin Kürt Sorunu ile olan ilişkisi de az evvel tasvir etmeye çalıştığımız çerçevede okunabilir. Demokratlar her şeyden önce yerleşik rejimin temel varlığı karşısında konumlanmış bir seçkinler grubu değildir. Onlar, Tek Parti rejiminin merkezindeki elitlerin dışında kalan çevredendir.³³⁹ Bu açıdan Tek Parti döneminde inşa edilmeye çalışılan Türk milli kimliğiyle ontolojik bir sorunları olduğu söylenemez. Fakat harp ertesinde esen liberal rüzgarların etkisi ve meşruluk kaynaklarını seçimlere dayandırma istekleri onları merkez dışında kalmış toplum gruplarıyla ilişkiye itmiş ve çevrede kalan talepleri merkeze taşıyan bir vasıta-parti olma sorumluluğunu üstlenmeleri gerekmiştir. İlk olarak bu nedenle çevrede kalmış gruplara karşı Tek Parti idaresine göre daha esnek bir tavra sahiptir. Sanıyoruz ki Tek Parti yönetimi de bu durumun farkındadır. Nitekim Cumhurbaşkanı İnönü başlangıçta Demokrat Parti'nin şark vilayetlerinde teşkilatlanmasını pek de istememektedir.³⁴⁰ Ancak hemen sonra bu konuda bir tavır sergilenmemiş ve iki parti de şarkta teşkilatlanmıştır. Demokratlar bu konuda başarılı da olmuştur. 1948 yılında Diyarbakır'da Kürt şeyh ve aşiretleri

³³⁸ Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I (1919-1980)*, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, ss. 501–2.

³³⁹ Demirel, a.g.e., s.50

³⁴⁰ a.g.e., s.51

Demokrat Parti'ye geçmiş, Şeyh Said isyanından dolayı tutuklanmış bir şeyh DP'nin Hani'de teşkilat reisi olmuştur.³⁴¹ İkinci olarak ise CHP karşısında kurulduğu için, CHP'nin, yaptıklarının tarihi sorumluluklarını taşımaması ve kendinden önceki dönemlerde yapılanlara karşı eleştirel bir tutum takınabilmesi mümkün olmuştur. Şeyh Said İsyanı hadisesine katılmış ve bizzat Said'in ailesinden kişilere karşı DP'nin yumuşak ve uzlaşmacı tutumunu mezkûr eleştirel tutumla açıklamak mümkündür.

Yukarıdaki şeklin dışında muhalefet dönemindeki Demokrat Parti'nin Kürt Sorununa yaklaşımı iki şekilde takip edilebilir. Birinci ve en önemlisi parti programı içeriğidir. İkincisi ise Tek Parti idaresine karşı muhalefet söylemidir. İlk olarak, DP programına bakıldığında görünürde “Şark Meselesi”ne dair hiçbir ibare yoktur. Program birçok konuda genel geçer ifadelerle sahiptir. Demirel'e göre DP'liler daha ayrıntılı bir programa ihtiyaç duymamışlardır çünkü partinin amacı CHP'ye muhalefet ederek etki alanını genişleterek bölünmeden 1950 seçimlerine ulaşabilmektedir.³⁴² Bizce bir diğer neden de ayrıntılı bir programın somut meselelere doğrudan değinmek zorunda kalmasıyla Tek Parti rejimini ürkütme ve Terakkiperver vakasıyla karşı karşıya kalma tehlikesidir. Fakat bunlara rağmen program hiçbir şey söylemiyor da değildir. O dönem 1924 Anayasası “Altı Ok” ilkelerini Türkiye devletine ait sıfatlar olarak belirttiğinden programlar, partilerin bu ilkeler hakkında ne düşündüğünü izah etmesi ile vücut bulmaktaydı. Bu bakımdan Demokratların 1946 yılındaki ilk parti programlarında milliyetçilik ile ilgili kısma bakmak faydalı olacaktır. ;

“Yurttaşlar arasında müşterek bir tarihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine dayanan ve her türlü ayrımcı temayülleri rededen bir milliyetçilik telakkisine bağlıyız. Partimiz, bütün yurttaşları, din ve ırk farkı gözetmeksizin, Türk sayar ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır. Kanuni vazifelerini yerine getiren her ferde, iyi bir yurttaş gözü ile bakarız. Bu ana görüşlerin tatbikatta da yer bulmasına çalışacağız. Eğitim ve öğretim müesseselerimizi böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli saymaktayız.”³⁴³

Programın bu maddesi bizce daha evvel uygulanagelmiş kimlik inşa politikalarına karşı çekingen bir eleştiri getirmektedir. Her ne kadar Demokratların çekirdeği bir karşıt seçkin olmasa da Halk Partisi çekirdek elitleriyle de aynı değildir. Burada da din ve ırk farkının gözetilmemesi ve yurttaşlığın doğrudan bir sadakat ve

³⁴¹ Aslan, a.g.e, s. 118.

³⁴² Demirel, a.g.e., s.57

³⁴³ Cemil Koçak, *İktidar ve Demokratlar Türkiye'de iki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Cilt 2*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 49.

katılma gösterisi yerine kanuni vazifelere bağlanarak daha yumuşak bir “Türk olabilme” halinin gösterilmesi geçmişe birer eleştiri olarak okunabilir. Benzer maddeleri Halk Partisi’nin 1943 tarihli parti programı ile karşılaştırmak bakış açımızı genişletecektir. Demokratların programında millet mefhumuna ait bir tanım yokken CHP programında vardır. Programa göre “Millet, dil, kültür ve ülkü birliğiyle bir birine bağlı vatandaşların teşkil ettiği içtimai ve siyasi bir bütündür.”³⁴⁴ Dikkat edilirse DP programında milliyetçilikten bahsedilirken dil konusunda bir vurgu yoktur. Ortak tarih ve ülkü yani birlikte geçirilmiş zaman ve ortak hedeflere-geleceğe gönderme yapılmaktadır. CHP’nin milliyetçilik ile ilgili program maddesi ise şöyledir;

*“Parti milletin hususî karakterini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmağı esas sayar, Parti insanlık cemiyetine müstakil ve eşit milletlerden mürekkep bir büyük aile ve Türk milletini bu ailenin esaslı birliği olarak tanır. Parti, Milliyetçiliği Türk milleti içinde en yüksek bir insan seviyesine varmanın kök şartı ve vasıtası bilir. Parti milletler arasındaki münasebetlerde, Türk Milliyetçiliğini hiçbir millet için zarar düşünmeyen, her milletin insanlığa değerli hasletlerini takdir ve teşvik eden bir iyilik unsuru olarak kullanır.”*³⁴⁵

Milliyetçiliğin bu şekilde anlaşılması iç politikaya değil daha çok dış politikaya yönelik yazılmış bir mesaj gibi görünmektedir. Hâlbuki DP kendi milliyetçilik anlayışını yazıya dökerken doğrudan iç meseleler üzerine yoğunlaşmıştır. Elbette bu duruma sebebiyet veren hususlardan en temel olanı Demokratların yeni kurulan ve halka gitmek durumunda olan bir muhalefet partisi olmasından da kaynaklanmaktadır. Kaldı ki Bayar ve arkadaşları o günün siyasi atmosferi içinde daha radikal bir yaklaşım da sergileyemezlerdi. Bunun temel olarak iki nedeni olduğu ileri sürülebilir. Birincisi Tek Parti idaresinin bir güvenlik krizi bahanesiyle Demokrat Parti’yi kapatma olasılığı, ikincisiyse Demokratların, fikren, homojen millet fikrine karşı olmamalarıdır. DP programında Doğu Anadolu ile ilgili bir diğer madde ise “Milli Eğitim İşleri” başlığı altında Doğu bölgesine okullar kurulup bir kültür merkezi yapılması gerekliliğine dair maddedir.³⁴⁶ Bu madde görünürde kimlik politikasına dair bir şey söylememektedir. Fakat Celal Bayar 1947 yılında Erzurum’da yaptığı bir konuşmada Peker hükümetini eleştirirken dil (Türkçe) öğretimi konusundan bahsetmiş ve kültür merkeziyle ilgili maddeyi okumuştur.³⁴⁷ Böylece okullaşmanın ve kültür merkezi kurma ile bahsedilen

³⁴⁴ C.H.P. Programı, Ankara: Zerbamat Basımevi, 1943, s. 3.

³⁴⁵ “No Title”, s. 4.

³⁴⁶ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 52.

³⁴⁷ *İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi 1945-1950*, y.y., s. 84.

projenin aslında bölgede Türkçe'nin yaygınlaştırılması ve buna bağlı politikaların uygulanması ile alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Yani Bayar Tek Parti rejiminin dil politikası varlığını değil bu politikayı yeterince uygulayamadığı için eleştirmektedir.

1946 seçimlerinin açık oy ve gizli sayım nedeniyle seçim güvenliğinden azade olması ve seçimler neticesinde CHP'nin iktidarda kalması, Demokrat Parti'nin hükumete yönelik eleştirilerindeki özgürlük ve demokrasi vurgusunu arttırmıştır. Parti lideri Bayar'a göre CHP vatandaşların bireysel ve toplumsal özgürlük ve eşitliğini devlet varlığı ve otoritesi sınırı içinde görürken, kendileri, devleti bir hizmet aracı olarak görmektedir.³⁴⁸ Bu orijinal eleştiri çok fazla yankı bulmasa da Türkiye'nin politik kültürüne mündemiç olan aşkın devlet anlayışının – ki Bayar'ın kendisi de bu aşkın devlet anlayışıyla maluldür- önemli bir tespittir. Yine bu dönem anti demokratik kanunlar ve daha çok seçim yasasına bağlı seçim güvenliği meselesi doğal olarak gündemde tutulmuş ve iktidara bu konuda baskı yapılmıştır. Demokratların, bu dönemde en önemli girişimlerinden biri 06.06.1947 tarihinde 2510 sayılı İskân Kanunu'nun antidemokratik hükümlerinin değiştirilmesiyle ilgili verdiği kanun teklifidir.³⁴⁹ İskan Kanunu'nun özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde çıkan isyanlar neticesinde kullanılan bir araç olduğu düşünülürse meselenin Kürtlerin sorunlarına dokunduğu görülmektedir. Demokratlar bu kanunu verdikten sonra hükümet aynı kanunla ilgili bir değişiklik tasarısı getirmiş ve ortak bir metin kabul edilmiştir. Buna göre İskân Kanunu'nun ilk halinde yer alan ve Türkiye'yi iskân bakımından Türk kültürlü nüfusun artmasının istendiği yerler, Türk kültürüne asimile olması istenen yerler ve yasak bölge olmak üzere üçe ayıran ilk madde ilga edilmiştir. Ancak bu madde kaldırılırken yeni bir madde eklenmiş ve Ağrı, Sason, Tunceli ve Zeylan Bakanlar Kurulu kararı olmaksızın kimsenin girip ikamet edemeyeceği yasak alanlar olarak kanunlaştırılmıştır. Ayrıca daha evvel Bakanlar Kurulu kararıyla nakledilmiş olanların mecburi iskân yükümlülüğü kaldırılmış ve yasak bölge olarak belirlenmiş yerlerden tehcir edilmiş olanların da eski yerlerine dönebilmesine imkân tanınmıştır.³⁵⁰

Demokrat Parti'nin muhalefet yılları Tek Parti rejimi dönemine göre demokrasi eksenli bir muhalefeti içerse de elbette bunun da haddi rejimin ve devletin ontolojisini

³⁴⁸ a.g.e., a.yer

³⁴⁹ *T.B.M.M. Tutanak Dergisi Cilt 6-7*, Ankara: TBMM Basımevi, 1947, ss. 43–44.

³⁵⁰ 5098 sayılı İskan Kanununun Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına, Değiştirilmesine Ve Bu Kanuna Yeniden Bazı Madde Ve Fıkralar İlavesine Dair Kanun (R.G. 24/06/1947)

sarsacak sınırlara varmamıştır. Kaldı ki bu sınırlara varılacağına dair bir ihtimal Demokrat Parti'nin kapatılması ile de sonuçlanabilirdi. Bu açıdan Celal Bayar ve ekibi hem Tek Parti rejimini ürkütmemeye hem de oy almak zorunda olduğu seçmenlerinin /çevrenin dertlerini dile getirmek gibi zor bir işi yapmaya çalışmıştır. 1950 seçimleri propaganda döneminde de bu sınırlara riayetkâr bir dil kullanılmıştır. Celal Bayar Diyarbakır'a gidip halka seslendiği zaman “DP vatandaşlar arasında hangi ırktan ve dinden olursa olsun Cumhuriyet kanunlarına itaat edilmesi şartıyla vatandaşlar arasında bir fark gözetmemektedir” der.³⁵¹ Parti programındaki maddeyi de hatırlatan bu konuşma aslına bakılırsa Tek Parti döneminin de zımnî bir eleştirisi içermektedir. Az evvel belirttiğimiz gibi eleştirinin hududu Cumhuriyet politikalarının ontolojik bir zemine taşınarak sorun haline getirilmesine kadar varmamaktadır.

Bunların yanında Demokrat Parti lideri Celal Bayar'a tekrar bir parantez açmak gerekmektedir. Bayar 1936 yılında Başvekalet'e sunulmak üzere bir Şark Rapor'u kaleme almıştır. Bu rapor vesilesiyle bölgeyi gezen Bayar somut durumu da İktisat Vekili olarak yerinde tetkik ederek gözlemlene imkânı bulmuştur. İktisadi önerilerin ağırlıklı olduğu raporda bölgenin Cumhuriyet idaresine kadar devlet hakimiyetinde olmadığı, 1936 yılında bile devletin tam olarak yerleşmiş sayılamayacağı, Şeyh Sait İsyanı akabinde Türk ve Kürt milliyetçiliklerinin yükseldiğini, Kürtlerin ülkeye bağlanması konusunda sistemli bir politikanın olmadığı ve bunun neticesinde Kürt olmaları nedeniyle vatandaşların okuma ve devlet işlerinden dışlandığı, ayırım yapılmaması gerektiği, ağaların iç bölgelere nakledilmesi lüzumu gibi ciddi eleştirel tespitler bulunmaktadır.³⁵² Görüldüğü üzere Celal Bayar daha 1936 yılında bölgeyi ve Kürt Sorununu bilmektedir. Mensubu olduğu rejimin sorunlarını da dile getirme cesaretini gösterebilmiştir. Bayar'ın etkinliği düşünüldüğünde, Demokrat Parti'nin, şuana kadar izah ettiğimiz ve yeri geldikçe izah etmeye gayret edeceğimiz, Kürt Sorununa bakışı ve uygulamalarında raporda yer alan tespit, öneri ve yaklaşımın önemli bir beslenme havuzu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

³⁵¹ Özel Şahingiray (ed.), *Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarından Söylev ve Demeçleri 1946-1950-1954*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, s. 58.

³⁵² Celal Bayar, *Şark Raporu*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006, ss. 63-65.

2. DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI: 1950-1954

14 Mayıs 1950 tarihindeki seçimle Demokrat Parti 27 yıllık CHP iktidarına son verdi. Celal Bayar Cumhurbaşkanı Adnan Menderes ise Başvekil olarak göreve başladı. Bu bilindik tarihi vakıanın Türkiye'nin politik güç arenasında çeşitli şekillerde değişiklik yaptığını söylemek mümkündür. Her şeyden evvel o tarihte meclis hükümeti sistemi mevcuttur ve 1950 seçimleri sonucunda vekil kompozisyonu dolayısıyla iktidar gücünü kullanan taraf radikal biçimde değişmiştir. Demokratlar yüzde seksen beşlik oran ile meclisin mutlak hâkimi olmuştur. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bilinen on iki yerden³⁵³ sekiz vilayeti³⁵⁴ Demokrat Parti kazanmıştır. Üstelik bu vilayetlerde de Kürt etnik-kültürel kimliği konusunda hassasiyeti olan ve bazıları Tek Parti döneminde sürgün edilmiş aile üyelerinden Mustafa Remzi Bucak, Mustafa Ekinci, Yusuf Azizoglu, Halis Öztürk gibi isimler DP adına meclise girmiştir. CHP ise sadece Van, Hakkâri ve Bingöl'de birinci parti olabilmıştır. Demokrat Parti'nin on iki vilayette aldığı toplan oy sayısı 326209 olmuşken CHP için bu rakam 301287'dir.³⁵⁵ DP'nin Hakkâri'de sıfır oy alması seçime bazı noktalarda hile karıştığı düşüncesini getirmektedir. Öyleyse DP'nin oy miktarının bir parça daha yüksek olması gerektiğini varsaymak yanlış olmayacaktır.

Demokrat Parti'nin Kürt Sorunu ve buna karşı devlet politikasına dair siyasetlerine geçmeden önce bir durum tespiti yapmak gerekmektedir. Tek Parti döneminde ortaya çıkan milliyetçi Kürt isyanlarının hemen hepsi askeri güçle bastırılmıştır. Herhangi birisiyle uzlaşmaya gidilmemiş ve milliyetçi Kürt elitlerinin birçoğu da ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca bunların dışarıdaki faaliyetleri de gözaltında tutulmuş ve Türkiye'de yaşayan Kürtlerin milliyetçi propagandaya maruz kalmaması için engelleyici tedbirler de alınmıştır. Demokratlar 1950 yılında iktidara geldiklerinde, evvelki çapta, milliyetçi bir Kürt eliti mevcut değildi. 1960'lı yıllarda aktif olan Kürt milliyetçileri ise yetişme dönemindeydi. Daha homojen ve "steril" bir toplumu yönetmek şüphesiz ki nispi olarak daha kolaydır. Bu açıdan DP iktidarı devraldığında Kürt milliyetçi elitlerinin meydan okumasıyla karşılaşmamıştır. Ancak milliyetçi

³⁵³ Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Tunceli, Van

³⁵⁴ Ağrı, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Tunceli

³⁵⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi İnternet Sitesi, "1950 Yılı Genel Seçimlerinde Seçim Çevreleri ve Kullanılan Oy Sayıları", (05.04.2018),

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1950.

elitlerin meydan okuması dışında da bölgede sorunlar mevcuttur. Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalan politik, sosyal ve iktisadi meseleler, Cumhuriyet idaresi dönemindeki isyanların bastırılması sırasında ve sonrasında yaşananlar Türkiye'nin doğusunda ciddi bir sorunlar yumağının varlığını ortaya koymaktadır. Demokrat Parti de, bir bakıma, çevrede yaşanan bu sorunların temsilcisi ve merkeze taşıyıcısı olarak iktidara gelmiştir. CHP için çevre zaten bir kuşku ve potansiyel muhalefet alanı olarak görülmekteydi.³⁵⁶ Böylece 1950'de çevrenin muhalefetini ve taleplerini taşıyabilecek tek siyasal araç Demokrat Parti olmuştur. Çevreden merkeze taşınma süreci Tek Parti iktidarından bir şekilde dışlanmış veya öyle hissedilen kimselerin dinamik bir şekilde siyaset arenasına da girmesi anlamına gelmektedir. Daha evvel ifade ettiğimiz gibi Kürt kimliği konusunda duyarlı kimseler de bu esnada meclise girmiştir. Böylece Kürtlerin yaşadığı ve bölgeyi de genel itibariyle ilgilendiren meselelerin aleni bir şekilde dillendirilmesi, denetlenmesi ve hükümetin yaşanan sorunları çözüme kavuşturma yönünde teşvik edilebilmesi mümkün olmuştur. Siyaset kurumunu ve siyasetçileri Tek Parti döneminin aksine tabana indiren seçim mefhumu, Şark bölgesinin ülkenin geri kalanına entegrasyonu konusunda ciddi bir fırsat doğurmuştur. Serbest seçimlere kadar zaten Osmanlı İmparatorluğu döneminde kalma davranış kalıpları sergileyen Tek Parti elitleri değişmek zorunda kalmışlardır. Demokratikleşmenin taşraya kattığı pazarlık gücü³⁵⁷ din adamlarının ve aşiretlerin kuvvetli olduğu Doğu Anadolu bölgesinde yerel güç odaklarını yeniden hayata döndürmüştür. Ancak bu güç restorasyonu Kürtlerin, Kürt olduklarını unutup en azından açıktan dile getirmeyip, Türk olmaları şartıyla sınırlıdır.³⁵⁸ Meseleyi DP ve yerel güç odakları arasındaki zımnî bir anlaşma olarak okuyabiliriz.

1950 döneminde iktidarın değişmesi ve dünyada esen demokrasi rüzgârına paralel olarak Türkiye siyasetinin söylemi de değişmiştir. Kalkınma ve ekonomik gelişme meselesi siyaset kurumunun başat gündemine oturmuştur. Cumhuriyet idaresi özellikle 1940'lı yıllara kadar siyasi ve güvenlik entegrasyon projesi ile meşgulken 1950'li yıllarda ülkenin iktisaden entegrasyonu meselesiyle meşgul olmuştur.³⁵⁹

³⁵⁶ Şerif Mardin, "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, çev. Şeniz Gönen, Bursa: Dora Yayın, 2009, s. 142.

³⁵⁷ Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, s. 111.

³⁵⁸ Edgar O'Ballance, *The Kurdish Struggle 1920-94*, New York: Palgrave Macmillan, 1996, s. 44.

³⁵⁹ Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, s. 161.

Başbakan Adnan Menderes'in Büyük Millet Meclisi'ne sunduğu 1950 tarihli ilk Hükümet Programı da ağırlıklı olarak iktisadi ve genel demokratikleşme konularını ihtiva eden bir metindir. Kürt veya Şark sorununa özel olarak ve doğrudan atıf yoktur. CHP'ye yönelik birçok eleştiri olmasına rağmen açıkça kimlik politikalarına dair bir eleştiri de mevcut değildir. Hatta Adnan Menderes okuduğu ilk programda Doğu bölgesinin kalkınmasına yer vermediği için muhalefetin eleştirisine muhatap olmuştur.³⁶⁰ Ancak yaklaşık bir yıl sonra gerçekleşen kabine revizyonundan sonra okunan hükümet programında “Köy okulları inşaatında Doğu illeri ile bu iller kadar geri kalmış diğer illerin ihtiyaçları ön planda tutulacak ve köylü vatandaşlarımızı mükellefiyete tabi tutan mevzuat kaldırılacak”³⁶¹ maddesi yer alacaktır. Menderes 1951 bütçe görüşmelerinde Diyanet İşleri kurumuna bütçeden pay ayrılması ve bu kurumun varlığının laikliğe aykırı olduğu eleştirisi cevaplarken “memlekette unsuru aslinin Türk ve Müslüman” olduğunu söyleyecektir.³⁶² Konuşma metinlerine bakıldığında Demokrat Parti'nin hemen hemen tüm üst düzey yöneticisinin hitaplarında “Türk milleti”, “Türk vatani”, “Türk Cumhuriyeti” gibi kullanımlar vardır. Ancak bu görünüm DP'nin kendinden önceki dönemle söylem açısından tam bir devamlılık ilişkisi içinde olduğunu yanlışlığına da itmemelidir. 1950'lere kadar Kürt kimliği kendini üç kanaldan ifade etmiştir. Bunlardan ilki milliyetçi Kürt elitleri üzerindedir. İsyanlarla kendini gösteren milliyetçi Kürtler askeri operasyonlar ile etkisiz hale getirilmiştir. İkincisi ise din üzerinden ifade edenlerdir. Şeyh Said isyanı hadisesinde dindar Kürtlerin ve Nakşi ağının organizasyon gücünün etkisi çok açıktır. Tek Partinin, Türk milli kimliğini seküler bir proje olarak sunması dindar Kürtlerin bu projeye entegre olmasını zorlaştıran bir etken olmuştur. Demokrat Parti özellikle bu alanda uygulanan politikaları esnetme yoluna gitmiştir. Hükümet programıyla ilan edilen din ve vicdan özgürlüğünün yanı sıra Tek Parti döneminde mağduriyet hisseden dindarlar da Demokrat Parti içinde bulunmuş ve bu durum DP'nin din konusunda daha esnek olmasını beraberinde getirmiştir. Bu esneklik söylem düzeyinde kalmamıştır. Ezanın Arapça okunmasını yaptırıma bağlayan Ceza Kanunu maddesinin kaldırılması Türk milli kimliğinin radikal seküler içeriğini değiştirmeye yönelik adımlardan biridir. Şimşir'e göre de ezanın Türkçe okunması

³⁶⁰ Faruk Sükan, *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları TBMM 1950-1960*, 2. b., Ankara: Kültür Ofset Limited Şirketi, 1992, s. 23.

³⁶¹ a.g.e., s.62

³⁶² Sükan, *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları TBMM 1950-1960*, s. 44.

Türk milli kimliğini ve Türk dilini zedeleyen bir hadisedir.³⁶³ Bizce dindar Kürtlerin sistemle bütünleşmesini kolaylaştıracak katalizör işlevi görmüştür. Ayrıca Arapça ezan yasağının kaldırılmasına CHP vekillerinin de katıldığını dikkate alırsak toplumda bu konuda bir tepki olduğunu anlamak mümkündür. Üçüncü ifade kanalı ise komünist ilkeler etrafında örgütlenmiş olan partilerdir. Sol/ komünist hareket üzerindeki baskı belki de DP ve CHP arasında en tartışmasız konulardan biridir. Sovyetler Birliği karşısında duyulan endişe, komünist organizasyonların resmi devlet politikalarına muhalefeti Türkiye'deki sol cereyanlarında sürekli baskı altında tutulmasında ciddi bir sebep olmuştur.

Kürt Sorunuyla ilgili olarak dikkate değer yasal düzenlemeler bu dönemde hayata geçmiştir. 1947 yıllarında Demokratların da girişimi ile esnetilen İskân Kanunu 1951 yılında bir kanun tasarısı ile tekrar değiştirilmiştir. Yasak bölgeye dahil olan yerler oldukça daraltılmış ve boşaltılan yerlere köylerin tekrar kurularak halkın yerleşmesine izin verilmiştir. 1951 yılında 5380 sayılı kanun ile Halkevleri CHP güdümünden çıkarılarak tasfiye edilmiştir. Halkevleri ve Halkodaları gibi kuruluşlar taşraya Cumhuriyet ideolojisi taşıma amacıyla kurulmuş teşkilatlardır. Kürtçe konuşulan yerlerde Türkçe öğretilmesi gibi çalışmalar bu teşkilatlar aracılığıyla yapılmıştır.³⁶⁴ Halkın gündelik hayatına müdahale eden ve CHP'nin taşra örgütü gibi görünen bu teşkilatların kapatılması Doğu Anadolu'da CHP görünürlüğü ve etkisini azaltmıştır. Kürt Sorununda özellikle yerel iktidarlar nezdinde CHP'nin olumsuz durumu dikkate alınırca bu tasfiyenin Kürt ileri gelenlerine hoş görüldüğü söylenebilir. Yine 1951 yılında Türk Ceza Kanunu 141 ve 142. maddeleri değişmiştir. Değişim ile birlikte komünist parti kurulması, komünizme dair propaganda yapılması, anayasanın tanıdığı kamu haklarını ırk(etnik) düşüncesi ile ortadan kaldırmayı hedefleyen ve milli duyguları zayıflatabilecek cemiyetlerin kurulması ve bunların propagandası yasaklanmıştır.³⁶⁵ Kanunun değişmesinin gerekçesiyle ilgili mecliste gizli oturum yapılmış ve hükümet adına bir askeri hâkim geçmiş yıllarda ele geçmiş evraklardan derlediği bilgileri meclise aktarırken Türkiye Komünist Partisi'nin, faaliyet programında yer alan, Kürtlere ve Lazlara eğer isterlerse devletten ayrılma hakkı tanınacağına dair maddeyi de

³⁶³ Şimşir, *Kürtçülük II: 1923-1999*, s. 470.

³⁶⁴ Aslan, a.g.e., s. 61.

³⁶⁵ 5844 Sayılı Türk Ceza Kanununun 141 ve 142 nci Maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun (R.G. 11/12/1951)

okumuştur.³⁶⁶ Komünist Parti'nin etnik unsurlara karşı belirlediği politikayı gösterdiği düşünülen bu madde zaten Sovyetler Birliği sebebiyle dış tehdit oluşturan komünist hareketin iç tehdit olarak da görülmesi için önemli bir gerekçe oluşturmaktadır. Komünist düşünce ve organizasyonlara getirilen yasak ile Kürt etnisitesi hem ayrı bir etnisite olarak ilgilenilmesine izin verilmeyen hem de bunun komünist düşünce üzerinden ifade edilmesine engel olunan bir şekilde gelmiştir. Yasal düzenlemelerin bir diğeri partinin Diyarbakır milletvekili Mustafa Remzi Bucak'ın 1952 tarihinde Umumi Müfettişlik Kanununun kaldırılmasını talep eden kanun tekliftir. Son derece sert bir içerik ve üsluba sahip olan gerekçeye göre müfettişlik düzenlemesi Britanya sömürgesi Hindistan'da Kurulu "Hindistan Vali Umumiliği" uygulamasını andırmakta, tarihe iğrenç ve korkunç kanlı sayfalar bırakmış, adı iğrenti ve ürperti ile hatırlanan ve mazisi kanlı ve korkunç birer tehdit ve terör vasıtası olarak yaşatıldığından günün demokratik devrinin de gereğince kaldırılmalıydı.³⁶⁷ İçişleri ve Bütçe komisyonlarında görüşülen bu kanun teklifinin gerekçesini İçişleri Komisyonu yerinde görmüş, hükümet temsilcileri de Müfettişlik uygulamasının sebebinin demokratik gerekçelerle izah edilemeyeceğini ve hükümetin de demokrasi ilkesine dayalı olarak hareket ettiğinden bahisle adı geçen mevzuatın kaldırılmasında sakınca görmediğini ifade etmesiyle mezkûr kanun teklifi komisyonda kabul edilmiştir.³⁶⁸ Teklif aynı dönemde mecliste de tartışılmadan kabul edilmiş ve bahsi geçen müfettişlik mevzuatı yürürlükten de kaldırılmıştır. Bu tip bir eleştiriyi Tek Parti döneminde yapmanın pek mümkün olamayacağı göz önünde alındığında DP'nin Kürt vekillerinin bölgelerinde yaşanan uygulamaları dile getirmesi ve kendisine herhangi bir tepki verilmemesi ve hatta gerekçeye hak verilmesi dikkate değerdir. Çünkü dönemin resmi ideolojisinin sınırlarını zorlayan ve hatta aşan bazı vekiller partiden ihraç edilmiştir. Örneğin DP Samsun milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu yerel bir gazetede yazısında Atatürk'le ilgili olumsuz ve laikliğe aykırı yazı neşrettiği gerekçesiyle partiden ihraç edilmiştir.³⁶⁹ Tek Parti döneminde sıkı takip edilmiş Nurculuk hareketinde önemli bir yeri olan Kürt Said Nursi'nin faaliyetleri de

³⁶⁶ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Ankara,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d09/c010/gcz09010006.pdf>, s.11. (29.04.2018).

³⁶⁷ Şimşir, *Kürtçülük II: 1923-1999*, ss. 505-6.

³⁶⁸ TBMM 224 no'lu Komisyon Raporu,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c016/tbmm09016087ss0224.pdf>, ss. 2-3. (29.04.2018).

³⁶⁹ Eroğul, a.g.e., s. 121.

serbest bırakılmamıştır.³⁷⁰ Elbette Remzi Bucak isim verip doğrudan Atatürk'ü hedef almamıştır ancak geçmişe yönelik yaptığı eleştirideki sert duygusal vurgular Kürt Sorunu konusunda uygulanan güvenlik politikaları konusunda hissettiklerini açığa vururken DP'nin bu konuda din konusuna nazaran daha toleranslı olduğunu göstermektedir.

Demokrat Parti'nin ilk iktidar döneminde muhalefetle en çok tartıştığı konulardan biri laiklik ilkesinin tatbiki ve bunun zedelenmesi konusudur. Menderes bu konuda sık sık eleştirilmiştir. Kendisi de bu konuya cevap vermekten geri kalmamıştır.³⁷¹ Bu suçlamaların bir kaç yönüne bakmak gerekir. Suçlamalara kaynaklık eden olayların bir kısmı Tek Parti döneminin otoriter ortamında bir şekilde Cumhuriyet ideolojisi ile entegre olmamış/olamamış DP'li kimselerin eleştirileri ve söylemleridir. Samsun vekilinin durumu buna bir örnektir. "Gericilik" suçlamalarının diğer kaynağı ise çoğunlukla DP taşra örgütü içinde, yerel halkın, talep ve eleştirilerini açıkça dile getirmesidir. Örneğin 1952 yılında Konya'da yapılan kongrede bir delege, kadın memurların işten çıkarılmasını talep etmişse de kongrede bulunan Menderes kadın erkek eşitliği gibi argümanlarla delegenin talebine itiraz eder.³⁷² Bu tip haberler dönemin basınında da yer bulmuştur. Fakat DP'nin Doğu Anadolu'da iyi sayılabilecek bir teşkilatı varken Kürt Sorununda, dini içerikli taleplere benzer şekilde, sistem dışı olabilecek hiçbir talebe rastlanmamaktadır. Kürtçe eğitim, idari özerklik, kültürel konulara dair istekler hiç görülmemektedir. Bunun birkaç nedeni olduğu ileri sürülebilir. Birincisi Demokrat Parti idaresinin bu tip taleplere müsaade etmeyeceği bilindiğinden hiç istenmemiş olmasıdır. İkincisi ise bölgede, milliyetçi Kürt elitlerinin ortadan kaldırılmasının de etkisiyle, böyle bir talep olmamasıdır. Diğer bir sebep ise bu tip taleplerin dile getirilmişse de kayıtlı olmama ihtimalidir. Her üç sebebin de belirli oranlarda doğru olduğu seçeneğini düşünmek makul olacaktır.

Bahsi geçen tipte taleplerin ortaya çıkmamış olması o dönemde Şark bölgesinde tam bir sükûnet olduğunu düşündürmemelidir. Demokrat Parti'nin Kürt Sorunu ile ilişki biçimi iktisadi kalkınma, belli ölçüde demokrasi ve hürriyet deneyimini genişletmek ve devletin güç/şiddet aygıtlarını sınırlandırmak şeklinde olmuştur. Tek Parti idaresi

³⁷⁰ McDowall, *a.g.e.*, s. 527.

³⁷¹ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976, s. 104.

³⁷² *İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi 1945-1950*, s. 84.

döneminde tüm Doğu Anadolu için sorun oluşturan Jandarma baskısı³⁷³ Demokrat Parti döneminde, ülke genelinde de, büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Seçimler nedeniyle Kürt şeyh ve ağalarıyla ilişki kurmak ve seçim pazarlığının bu yerel iktidarlar aracılığıyla kurma yöntemi bölgenin ileri gelenlerinde rahatlatma sağlamıştır. Fakat vatandaşların yerel iktidarların güçlenmesiyle rahatladığı düşünülebilir mi? 1952 yılında Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı Seyithasan Köyü Demokrat Parti Ocak Başkanı Mehmet Ayhan'ın Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a yazdığı bir şikâyet arzı bu konuda merak uyandırıcı ip uçları vermektedir:

*“Ne oluyor bizim doğu vilayetlerini vatanımı bıraktınız yoksam kürt hükümeti kurulması için müsaademi ettiniz. Şark vilayetleri kazaları ve köyleri silahla doldu. Her tarafta baskı oluyor. Bu millet beylerin ezgisi altında kaldı. Çıkardığınız kadastro teşkilatını beyler için mi çıkardınız.(...) Bu feci hadiseleri bazı Milletvekilleri nümayiş saydıkları gibi sizde mi öyle biliyorsunuz. Onların nümayiş demelerindeki maksat Hükümeti uyutmak bir taraftan işi yoluna koşmak ve rahmetlik Ata'nın gününde kendilerine yapılan acı ıstırapların öcünü kat kat milletten almak için bu feci hadiseleri nümayiş saymaklarında hak var. (...) Acaba Hükümet uyumuş mu, yoksa aradan Hükümet kalktı mı”.*³⁷⁴

Ayhan'ın şikâyetlerine bakıldığında bölgede kamu otoritesinin boşluğundan faydalanarak tekrar kuvvetlenen yerel güç odaklarının verdiği sıkıntıdan bahsetmektedir. Tek bir şikâyet tüm bölgenin fotoğrafını çekmekte yetersiz olsa da yerel iktidarların kuvvetlenmesinin bireysel özgürlüklere katkı sağlamadığı açıktır. Üstelik Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde aşiret yapısı halihazırda güçlüydü. McDowall'a göre de Diyarbakır'daki seçimler yirmiden daha az ağanın kontrolü altındadır.³⁷⁵ Demokrat Parti'nin de ağaları, şeyhleri ve yerel güç odaklarını radikal şekilde tasfiye etmek gibi bir düşüncesi yoktur. DP, bölgedeki yerel güç ağına mensup kişileri gerek vekil gerekse parti teşkilatları içinde sistem içine sokmaya çalışmıştır. Bu tavır zaman zaman eleştirilmekte ve Demokratların “Kürtçülüğe ve gericiliğe” taviz verdiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu tip bir toplumsal yapı içinde, seçmene muhtaç DP'nin geçmişin sorunlarını da göz önünde bulundurarak, radikal bir tavır almasını beklemek çok da gerçekçi değildir. DP, seçmenle kendisi arasında bağ kuran yerel iktidarları, devraldığı resmi sistem dışına çıkmadan, kabul ederek Kürt Sorununu elit

³⁷³ Aslan, *a.g.e.*, s. 54.

³⁷⁴ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): Başbakanlık, Kutu:41, Gömlek:243, Sıra:24.

³⁷⁵ McDowall, *a.g.e.*, s. 529.

düzeyinde tetikleyecek bir hamlede bulunmamıştır. Böylece özellikle muhafazakâr Kürt eşraf DP vasıtasıyla, sistemde tutulmaya çalışılmıştır.

Demokratların Kürt Sorunuyla olan ilişkisinin iktisadi gelişme ve genel bir hürriyet ve eşitlik anlayışı üzerinden kurulduğunu daha evvel belirtmiştik. 1954 seçimleri döneminde de durum böyle cereyan etmiştir. Celal Bayar 24.04.1954 tarihinde Diyarbakır'da halka yaptığı bir konuşmada DP iktidarı döneminde Doğu vilayetlerine yapılan yatırım rakamlarından bahsetmiş ve genel siyasetleriyle ilgili de şöyle konuşmuştur:

“(..) Mübarek vatanımızın şarkı garbı yoktur, o küll halinde mukaddes bir varlıktır. Küll halinde mukaddes bir varlık olan vatanımızın içinde yaşayan mübarek ve asil insanlar da hukuk bakımından ve vazife bakımından tam bir müsavata sahiptirler. (...) Yurdaşlarımız arasında müşterek bir tarihimiz vardır. Yine müşterek ananelerimiz vardır. (...) Bu müşterek milli gayelerin önünde takip olunacak tek siyaset Türk vatani namını alan bu mübarek ülkede ve topraklarda yaşayan insanların hürriyette, her şeyde ve bir kelime ile her nimette ve külfette tam manasıyla müsavi olmalarıdır.”³⁷⁶

Ortak tarih ve ortak gelecek teması Tek Parti iktidarı döneminde oluşturulmaya çalışılan Türk milli kimliğinin temel unsurlarıdır. Benzer bir yaklaşımın Cumhurbaşkanı Bayar'ın söylevinde duyulması da bu konuda söylem düzeyinde bir kesinti olmadığını göstermektedir.

3. DEMOKRAT PARTİ İKTİDARININ TAHKİMİ: 1954-1957

Demokrat Parti 1954 yılında gerçekleşen seçimleri oylarını arttırarak kazanmış ve mecliste yüzde doksanın üzerinde ezici bir çoğunluk elde etmiştir. İktidarını tahkim eden Demokratların iktisadi büyümeye paralel olarak halk nezdinde itibarını arttırdığını söylemek mümkündür. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bilinen on iki yerden on birinde DP birinci parti olmuş ve sadece Tunceli'de CHP iki vekil kazanmışken DP bir vekil kazanmıştır. On iki vilayetin toplamında DP'nin oy miktarı 426903 olmuş ve 1950 seçimlerine göre yüzde otuz artış göstermiştir.³⁷⁷ Kürt elitlerinin bu dönemde ağırlıklı olarak DP'ye sempati duyduğuna kuşku yoktur. Öyle ki Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza Fırat, 1954 seçimleri için Erzurum vilayetinden, vekil olabilmek için, DP'ye başvurmuş

³⁷⁶ Şahingiray, a.g.e., s. 130.

³⁷⁷ *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2012.

ancak bu durumun muhalefet tarafından aleyhlerine kullanılacağını bilen DP idaresi Fırat'ı ikna ederek vazgeçirmiştir.³⁷⁸ DP gerçekten de büyük bir ilgiye mazhar olmuştur. Karpat'a göre ülke genelinde DP oylarındaki yükseliş ekonomik refah ve özgürlüğün bir sonucudur.³⁷⁹ Ancak özgürlük bahsinin sınırlarını doğru tespit etmek gerekir. Hürriyet tatbikinin vatandaş açısından en önemli tarafı devletle olan ilişkisinde kendisinin değer kazanması ve geleneksel/dini pratiklerini rahatça hayata geçirebilmesidir. Tek Parti devrinde bürokrasinin demokratik denetim mekanizmalarından yoksun olması sonucu güçlenen tahakküm DP döneminde kırılmış ve vatandaş-devlet ilişkisinde vatandaş lehine düzelme görülmüştür. Ayrıca Tek Parti döneminde gerçekleştirilmeye çalışılan biçimsel modernleşme baskısı da ortadan kaldırılmıştır. Kürt Sorunun etnik/kültürel içeriğinin ağırlığı düşünüldüğünde bu önemli sayılabilecek bir uygulamadır. Örneğin Ekinci'nin anlatımına göre Diyarbakır'ın Lice ilçesinde Jandarma tarafından şapka yerine geleneksel başlık giyenler takibata uğramaktaydılar.³⁸⁰ Kürtlerin geleneksel kıyafetlerinin ve görünümelerini değiştirmelerini gerektiren bu emrin hoşnutsuzluk yarattığı açıktır. DP'nin bu tip hoşnutsuzluk yaratan uygulamaları devam ettirmediği anlaşılmaktadır. Jwaideh'in aktardığına göre konu hakkında eski bir CHP vekili de DP'nin Kürtleri yansıtan kılık kıyafetlere, şapka yerine sarığa ve şalvara izin vermesinden şikâyetçidir.³⁸¹

1954 seçimleriyle birlikte iktidarını tahkim eden DP hem özgüven kazanmış hem de muhalefetin kendilerine yönelik eleştirilerini savuşturmaya çalışırken geçmişe yönelik olarak daha sert eleştiriler getirmiştir. Adnan Menderes'in 1954 seçimlerinden sonra hükümet programı içeriği bu bakımdan dikkate değerdir. Menderes'e göre ülkede yakın döneme kadar totaliter bir idare hüküm sürmüştü, en küçük eleştiri ve itirazlar vatana ihanet sayılmış, olağanüstü mahkemeler kurulmuş, vatandaşlar toplu olarak sürgün edilmiş, ülkeden kovulmuş ve Varlık Vergisi'nin uygulandığı devirler yaşanmıştır.³⁸² Açıkça milliyetçi Kürt isyanları neticesinde uygulanan sürgün/göç kararlarını ve Varlık Vergisi gibi doğrudan gayrimüslim azınlıkları hedef alan

³⁷⁸ İsmet Binark, *Türk Parlamento Tarihi TBMM X. Dönem 14 Mayıs 1954- 1 Kasım 1957 I. CİLT*, Ankara: TBMM Basımevi, 2010, ss. 130–31.

³⁷⁹ Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*, çev. Esin Soğancılar, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2007, s. 116.

³⁸⁰ Tarık Ziya Ekinci, *Lice'den Paris'e Anılarım*, 2. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 78.

³⁸¹ Jwaideh, *a.g.e.*, s.s. 432-433.

³⁸² Sükan, *a.g.e.*, s.167

uygulamaları eleştiren Menderes, kendi dönemleriyle Tek Parti dönemi arasına çizgi çekmeye çalışmıştır. Bu eleştiri dışında mezkur hükümet programında Kürt/Şark sorununa ilişkin bir madde yoktur. Ancak bir nokta dikkat çekmek gerekmektedir. Her ne kadar aynı partinin iki üst düzey idarecileri de olsa Celal Bayar ile Adnan Menderes arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Bayar daha çok devletin ve resmi ideolojinin bir biçimini temsil ederken Menderes daha sivil ve eleştirel bir söylemi temsil etmekteydi. Menderes'in söylemlerindeki geçmişe dönük sert eleştirileri Bayar'da görmek pek mümkün değildir. Bu meselede elbette Menderes'in doğrudan sıcak siyasetin içinde bulunması ve muhalefetle mücadele etmek zorunda kalmasının etkisi yadsınamaz ancak Bayar'ın devletçi yönünün Menderes'e göre daha sert olduğu da aşikârdır.

Büyüyen ekonomik sorunlar nedeniyle sıkıntı yaşamaya başlayan DP, iktisadi sıkıntıların beslediği iç ve dış siyasi sorunların da etkisiyle, ilk iktidar yıllarındaki liberal halinden uzaklaşmaya başlamıştır. Üstelik Kıbrıs meselesi nedeniyle yükselen milliyetçilik dalgası da, 6-7 Eylül olayları diye bilinen, İstanbul'da yaşayan gayrimüslim vatandaşlara karşı büyük ve Bayar'ın deyimiyle çirkin hadiseler³⁸³ Menderes'in söylemiyle bir milli felakete³⁸⁴ sebep olmuştur. Cumhuriyetin kanuni vatandaşlık sistemi içinde resmen bulunan ancak Türk milli kimliği içine fiilen alınmayan azınlıklar, 1955 yılında bu olaylar yüzünden büyük bir şiddete maruz kalmışlardır. Bu hadiseler mecliste tartışılırken dahi özellikle Yunanistan ve Bulgaristan ile olan münasebetler ile orada yaşayan etnik Türk gruplarının hakları gibi konular gündeme gelmiş ve konu Türkiye'deki patrikhanenin ve buna mensup vatandaşların Rusya gibi bir devletle işbirliği yapmasına varmıştır.³⁸⁵ Milliyetçilik dalgasının bu yükseliş evresinde akıllardaki "öteki" gayrimüslimler olmuş ve Müslüman olanlara karşı özel bir karşıtlık görülmemiştir. Bahsettiğimiz sorunlarla birlikte 1955 yılında çok önemli bir olay daha meydana gelmiş ve DP'den ayrılan ve ihraç edilen vekiller Hürriyet Partisi'ni kurmuşlardır. Bu vekiller arasında Kasım Küfrevi ve Yusuf Azizoglu gibi liberal fikirli sayılabilecek Kürt vekiller de bulunmaktaydı. DP'nin liberal kanadının ayrılması anlamına da gelen bu kopuş, iktidar partisinin hürriyet ve demokrasi konusundaki anlayışının sertleşmesinin bir sonucu olarak aynı zamanda nedeni de olmuştur. DP'nin içine girdiği bu siyasal bunalım Kürt Sorununu ne ölçüde

³⁸³ *Tarihe Düşülen Notlar Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları 1*, s. 231.

³⁸⁴ Sükan, a.g.e., s.260.

³⁸⁵ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Cilt 10*, Ankara: T.B.M.M. Matbaası, 1956, ss. 1049–1203.

etkilemiştir? Politik ve iktisadi sorunlar yaşayan bir ülkede şüphesiz ki iktidar partisinin hareket alanı daha dardır. Ancak Türkiye'nin o dönem ki toplumunun temel özelliği köylülüktür. Eğitim seviyesinden iktisadi gelişmişliğe kadar birçok alanda henüz istenen düzeyde olmayan Türk toplumunun bizce elit düzeyde tartışılan politik özgürlük ve liberal değerler gibi meselelere, iktisadi sorunlara oranla, daha az duyarlı olduğu bir vakiadır. Zaten Demokratlar da pek az kişinin önemseydiği politik özgürlükleri bu yüzden çok da umursamamışlardır.³⁸⁶ 1955 yılında kendi içinde siyasi bir kriz yaşayan DP'de, politik özgürlük gibi değerleri önemseyen milletvekilleri hükümeti çok sert şekilde eleştirmiş ve netice olarak Menderes liderliğinde yeni bir hükümet kurulmuştur. Hadiseden sonra 09.12.1955 tarihinde yeni hükümet programı meclise sunulmuştur. Ancak bu programda Kürt/Şark sorununa özel bir atıf olmadığı gibi metnin büyük kısmı ekonomik sorunlara ağırlık vermektedir.³⁸⁷

Demokratların ikinci iktidar döneminde Kürt Sorunu özelinde bir yasal düzenlemeye rastlanmaz ve sorunun etnik mahiyetine ilişkin yeni bir söylem de görülmez. Bunlarla birlikte Türkiye dışında gerçekleşen yayımlar takip edilmiş ve yurda girilmesi önlenmeye çalışılmıştır. 1955 yılında Şam'da basılan Sewra Azadi (Hürriyet İhtilali) adlı Kürtçe divan ve Kürtçe Alfabe isimli iki kitabın ülkeye sokulması ve dağıtılması yasaklanmıştır.³⁸⁸ Yine 1957 yılında Şam'da yayınlanan Bahoz adlı Kürtçe Şiir kitabının yurda sokulması yasaklanmıştır.³⁸⁹ Türkiye Kürtlerinin Kürtçe ve milliyetçi yayınlarla karşılaşmasının önlenmesi ve kendilerini Türklerden ayrı bir varlık olarak inşa etmelerinin önleme politikası Tek Parti döneminin belirgin uygulamalarından biridir. Demokrat Parti döneminde de bu uygulama aynı şekilde devam etmiştir. Kürtlerin Türkiye'ye entegrasyonu ve Türk olarak asimile olmasının ana hedeflerden biri olduğunu da Tek Parti dönemindeki yasal düzenleme ve uygulamalardan bilmekteyiz. Şüphesiz ki bu konuda en önemli araçlardan biri de okullar olmuştur. 1955 yılında Milli Eğitime ayrılan bütçe 1950 yılına göre iki kattan daha fazladır.³⁹⁰ Bütçeye paralel olarak okul sayısı da artmıştır. Her ne kadar nitelik bakımından eleştirilse de eğitim imkanlarındaki yükseliş, ironik olarak, DP döneminde

³⁸⁶ Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*, s. 121.

³⁸⁷ Sükan, a.g.e., s.s. 268-273.

³⁸⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): Başbakanlık, Kutu:139, Gömlek:42, Sıra:2.

³⁸⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): Başbakanlık, Kutu:146, Gömlek:27, Sıra:4.

³⁹⁰ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 270.

devletin asimilasyon kapasitesini de arttırmıştır. Yani Tek Parti dönemine göre eğitim/okul kapasitesindeki artış ve bunların Halkevleri gibi parti tabelası altında değil devlet kurumsal kimliği altında çalışması, Türk milli kimliğinin yaygınlaşması ve buna uygun ulusal çapta bir asimilasyon uygulamasının imkanını ve etkinliğini daha da arttırmıştır. Aktürk'e göre de Tek Parti döneminde her ne kadar asimilasyon söylemi ön plana çıkmışsa da asimilasyon araçlarından kasıtlı ve çelişkili bir biçimde kaçınılmış ve milliyetçi Kürt isyanlarını bastırmak için askeri yönetime başvurulmuştur ancak DP askeri yöntemden kaçınarak asimilasyon araçlarına başvurmuştur.³⁹¹

4. DEMOKRAT PARTİ İKTİDARININ SON DÖNEMİ: 1957-1960

Normal şartlarda 1958 yılında yapılması gereken genel seçimler siyasi ve iktisadi sıkıntıların getirdiği huzursuzluğun artması sebebiyle 1957 yılının Ekim ayına alınmıştır. Fakat 1957 seçimlerinin neticesi, DP için, 54 seçimleri kadar parlak olmamıştır. 1954 seçimlerinde ülke genelinde yüzde 58 oy olan DP, 57 seçimlerinde, yaklaşık olarak, oyların yüzde 47'sini alırken çoğunluk sisteminin getirdiği avantaj sayesinde de meclisin yüzde yetmişine hâkim olmuştur.³⁹² Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı on iki vilayetin toplamında DP'nin oy miktarı 354012 olmuş ve 1954 seçimlerine göre yüzde on yedilik bir azalış gerçekleşmiştir. DP yalnızca Bingöl (%6.8), Hakkari (%13.4) ve Muş (%1.1) vilayetlerinde oylarını arttırmış, Diyarbakır (%12.2), Elazığ (%16.2), Mardin (%13.6) ve Van (%22) vilayetlerinde ise kayda değer bir gerileme yaşamıştır.³⁹³ DP'nin Şark vilayetlerinde gerilemesinin nedenleri arasında ülkenin genel iktisadi ve sosyal sorunlarının payı bulunurken bölgenin ileri gelenleri ile yaşadığı sorunlar da önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Mustafa Ekinci, Yusuf Azizoğlu ve Kasım Küfrevi gibi Kürt vekiller DP'den ayrılmış ve HP bünyesine katılmıştır. Bu durum partinin Şark bölgesinde kurduğu ağın zayıflaması anlamına gelmekteydi. DP idaresi bu sorunu fark etmiş ve Küfrevi'yi Ekim seçimleri öncesinde yeniden parti saflarına katıp Şark vilayetlerindeki seçim sürecinde de görevlendirmiştir.³⁹⁴ Ancak bu çaba DP'nin 1954 seçimlerindeki başarısı tekrarlamaya yetmemiştir. Bunda CHP'nin yükselişinin yanında HP'nin de bunda etkisi olduğunu

³⁹¹ Aktürk, *Almanya, Rusya ve Türkiye'de Etnisite Rejimleri ve Milliyet*, s. 157.

³⁹² *Milletvekili Genel Seçimleri*, s.25

³⁹³ Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, s. 280.

³⁹⁴ Ahmad, Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 168.

söylemek gerekir. HP, ülke genelinde yüzde 3,5 oy alırken bölgede oyların yüzde 5,9'unu almıştır.³⁹⁵ Diyarbakır'da DP'nin oy oranı yüzde 49, CHP'nin oy oranı yüzde 30 iken HP'nin oy oranı yüzde 20'dir.³⁹⁶ Bir görüşe göre HP'nin aldığı oy oranı aslında Kürt Sorununun Türkiye'nin siyasi yaşamına yeniden gireceğine dair bir işarettir.³⁹⁷ Bizce oy oranlarındaki artışa bağlı olarak böyle bir yargıya varmak mümkün değildir. HP'nin oy almasının en temel sebeplerinden biri bünyesinde siyaset yapan ve bölgede güç sahibi kimselerin olmasından kaynaklanmaktadır. Demokratlar o tarihlerde Doğuya/Kürtlere yönelik politikalarını değiştirmiş değildir hatta Tek Parti döneminde iskâna tabi tutulmuş veya isyanlarla bir şekilde ilişkisi olanları da bünyesine katmaya devam etmiştir. 1957 seçimlerinde Şeyh Said'in torunu Abdülmelik Fırat, yaşı da büyütülerek, Erzurum vekili olarak DP çatısı altında meclise girmiştir. Bir önceki seçimde Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza Fırat'ı aday göstermeyen DP, 57 seçimlerinde Said'in torununu aday göstermekte beis görmemiştir. Şeyh Said isyanı sonrası alınan sert ve can yakıcı tedbirlerin Kürtler arasında yılgınlık ve korku yarattığı bilinmektedir. Bu tip hadiseler gruplarda “geriye dönük negatif toplumsal bellek” oluşturmaktadır. Volkan ise bu tip vakaları “seçilmiş bir travma” olarak tanımlar. Seçilmiş travma, herhangi bir eksende grup olarak tanımlanabilecek bir topluluğun, atalarının, yıllar önce gerçekleşmiş bir olayda başka bir grup tarafından ezildikleri veya aşağılandıklarına dair algının paylaşımıdır.³⁹⁸ Bu travma grup kimliğinde önemli derecede kurucu rol oynar. DP'nin attığı bu tip adımlar travmanın rehabilitasyonu için küçük bir adım olarak adlandırılabilir. Yine Tek Parti döneminin sakıncalı ismi, Demokrat Parti döneminde de irtica sebebiyle tahkikata uğramış Kürt Said-i Nursi vekil olarak katılmadıysa da seçimlerde DP'yi desteklemiştir.³⁹⁹

Adnan Menderes'in hükümeti kurmasının akabinde meclise sunduğu programında mutad olduğu üzere Kürt/Şark sorunu hakkında herhangi bir madde bulunmamaktadır. Demokrat Parti'nin bu tarihe kadar parti olarak kabul ettiği

³⁹⁵ Mesut Yeğen, Uğraş Ulaş Tol, Mehmet Ali Çalışkan, *Kürtler Ne İstiyor? Kürdistan'da Etnik Kimlik, Dindarlık, Sınıf ve Seçimler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 42.

³⁹⁶ *Milletvekili Genel Seçimleri*, s.46

³⁹⁷ Yeğen, Tol, Çalışkan, *Kürtler Ne İstiyor? Kürdistan'da Etnik Kimlik, Dindarlık, Sınıf ve Seçimler*, s. 42.

³⁹⁸ Vamık D. Volkan, Norman Itzkowitz, *Atatürk'ün Psikanalitik Biyografisi Atatürk-Anatürk*, Ankara: Pusula Yayınevi, 2017, s. 284.

³⁹⁹ Bayram Koca, “Ellili Yıllarda Merkez Sağ: Demokrat Parti'nin Özgürlük ile İstismar Arasındaki Dinî Politikaları”, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, ed. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 308.

metinlerde de Kürt Sorununa ilişkin yeni bir ibare yoktur. Yine Kürt Sorununa ilişkin bir yasal değişiklik de görülmez. Bu noktada söylem düzeyinde bir tarama yaparsak “Türk”, “Türk devleti” v.b. ibareler hemen bütün konuşmalarda geçer. Türk milli kimliği hilafına bir söyleme iktidarın hiçbir üyesinde rastlanmaz.

DP'nin son iktidar döneminde uygulama düzeyinde ise hem DP'nin kendi iktidar dönemine göre hem de Tek Parti dönemine göre çeşitli değişim ve devamlılıklar vardır. DP döneminin en önemli konularından biri Kürtçenin kullanımı meselesidir. Kürtçe, Tek Parti döneminde kamusal alanda konuşulması engellenmeye çalışılan ve resmi kurumlarda da tamamen yasak olan bir durumdaydı. DP döneminde ise resmi kurumlarda Kürtçenin kullanımı serbest olmamakla birlikte çarşıda, pazarda ve hatta seçim çalışmalarında Kürtçenin konuşulmasıyla ilgili bir yasak görülmez. Böyle bir yasak olmaması ikincil düzeyde önemli bir kimlik politikası uygulamasıdır. 1957 seçim çalışmaları esnasında Diyarbakır'da Hürriyet Partisi milletvekili adayları halkla temas ederken takibata uğramadan Kürtçe konuşabilmişlerdir.⁴⁰⁰ Ancak basın yayın alanında ise Kürtçe yasağının devam ettiği bilinmektedir. Diyarbakır'da İleri Yurt isimli yerel gazetede Kürtçe yazılar yayımlayan Kürt milliyetçisi Musa Anter hem bu yazıları hem de Kürtçe yazmış olduğu bir kitap nedeniyle takibata uğramıştır.⁴⁰¹ Yurtdışındaki Kürtçe yayımların da yurda sokulmasına müsaade edilmediği düşünüldüğünde Kürtçenin günlük işler için kullanımı konusunda esneklik gösterildiği ancak bunun kamusal alana daha kurumsal bir şekilde taşınmasına müsaade edilmediği görülmektedir. Bu bakımdan DP, Tek parti dönemiyle hem bir süreklilik hem de değişim içindedir. Ancak DP'nin günlük hayatta Kürtçenin konuşulması konusunda gösterdiği esneklik şüphesiz ki Kürtçe matbuat hürriyetine göre çok daha önemlidir. Okuma yazma oranlarının düşüklüğü dikkate alınırsa basın yayın sahasında Kürtçe baskıya izin verilmemesinin halkın büyük kısmında bir farkındalık ve buna bağlı olarak tepki oluşturmayacağı açıktır. Ancak ticaret yapan ve pazara giden bir köylünün ana dili ile günlük işlerini yürütürken Kürtçe konuşmamasına yönelik baskı görmesinin etkisi şüphesiz ki daha büyüktür. Yasaklardan hem Kürtçe konuşanlar mağdur olurken hem de devletin yasakları uygularken yüklediği rol onun meşruiyetini zedelemektedir. Türk milli kimliğinin kabulünü zorlaştıran bu tip uygulamaların, bugün hâlihazırda

⁴⁰⁰ Ekinci, *Lice'den Paris'e Anılarım*, s. 273.

⁴⁰¹ a.g.e., s. 288.

gerçekleşmiş olmakla birlikte, önemli sakıncalarından biri Türk (Türkçe) ve Kürt (Kürtçe) arasında bir rekabet yaratma ihtimaliydi. DP'nin ikinci düzeyde uyguladığı bu esnek politikanın, daha sonraki yıllarda gerçekleşmiş olsa da, kimlikler arası rekabeti, o dönem için, bir ölçüde engellediğini söylemek mümkündür.

DP iktidarının, Tek Parti dönemi ile kıyaslanınca, Kürt Sorununa yönelik geliştirdiği müdahaleden “kaçınma politikası” Irak'taki radikal bir gelişmeyle şekil değiştirmeye başlamıştır. 14 Temmuz 1958 yılında Irak'ta General Kasım liderliğinde bir darbe meydana gelmiş ve Irak Kralı öldürülmüştür. Türkiye'nin Bağdat Paketi'ndeki önemli müttefiklerinden biri olan Kralın böyle düşürülmesi DP hükümetini bir askeri müdahale seçeneğini harekete geçirmeye itmişse de gerek ittifak içinden gelen itirazlar gerekse Sovyetler'in karşı çıkması ile askeri müdahale gerçekleşmemiştir. Böylece Irak iç siyaseti radikal biçimde değişmiştir. Kürtlerle ittifak yapıp konumunu güçlendirmek isteyen Kasım, Sovyetler Birliği'nde sürgün olarak yaşam Kürt Mustafa Barzani'yi Irak'a davet etmiş, üç kişilik bir “Egemenlik Konseyi” kurarak üyeliklerden birine Sünni, birine Şii ve diğerine de bir Kürdü atamıştır.⁴⁰² Bu birliktelikle beraber Kürtler, anayasal düzeyde, Irak'ın bir parçası olarak tanınmıştır.⁴⁰³ Ancak bu sukut hali devam etmemiş ve kısa sürede ülkedeki etnik ve siyasi unsurlar tekrar çatışmaya başlamıştır. Özellikle Kürtler ve Türkmenler arasındaki çatışmalar ve Sovyetler birliği faktörü komünist bir hareketin yükselişte olduğunu düşündürmüştür. Irak'ta bahsettiğimiz hadiselerin gerçekleşmesi Türkiye iç siyasetini iki bakımdan etkilenmiştir. Birincisi DP iktidarının kendi varlığına yönelik tehdit algısının büyümesi ve buna bağlı olarak muhalefetin kendine karşı ihtilal hazırlığına girdiğini düşünmesiyle yönetimdeki otoriter dozun artmasıdır. Irak'taki olaylardan sonra hükümetin ve partinin içinde bu vehimlere çok sık rastlamak mümkündür. İkincisi ise Irak, Suriye ve İran topraklarında yaşayan Kürtlerin, o ülkelerdeki siyasi faaliyet ve statülerinin Türkiye Kürtlerini etkileyerek, Türkiye'nin siyasi yapısını parçalayacağına ilişkin endişenin, Tek Parti dönemi davranışlarını hatırlatacak şekilde, yeniden harekete geçerek DP iktidarının hükümet etme pratiklerine de yansımalarıdır. Irak'taki bu olayların akabinde DP'nin kaçınma politikasının değişimine işaret eden gelişmelerden ilki Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın hazırlattığı “Türkiye'de Bugünkü Kürtçülük Fikir ve Cereyanının Doğuşu” isimli

⁴⁰² O'Ballance, *The Kurdish Struggle 1920-94*, s. 37.

⁴⁰³ David Romano, *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization and Identity*, New York: Cambridge University Press, 2006, s. 190.

rapordur. Rapor Kürtçülük faaliyetleriyle ilgili bilgi ve bazı DP vekillerinin de bulunduğu bir “Kürtçü liderler” listesi içerirken sorunun çözümüne ilişkin, Tek Parti döneminde uygulananların dışında, yeni bir düşünceyi dile getirmemektedir.⁴⁰⁴ Kaçına politikasının değişimine sebep olduğunu düşünebileceğimiz birkaç “olay” da meydana gelmiştir Bunlardan ilki Irak’ta gerçekleşen etnik çatışmalarda Türkmenlerin öldürülmesi karşısında “Irak Kürtlerinin, Irak’taki Türkmen soydaşlarımıza yaptığı baskı, zulüm ve öldürme olaylarından dolayı, Türkiye’de ‘mukabele-i bilmissil’ yapacak mısınız?”⁴⁰⁵ şeklindeki bir soruyu Başvekile soran CHP vekili Asım Eren’e yönelik, telgraflarla, protestolar gerçekleştiren Kürt öğrencilerdir.⁴⁰⁶ Bir diğer olay ise, o tarihe kadar zaten serbest olmayan ancak yayımlansa bile ulusal basında çok dikkat çekmeyen, Kürtçe yayımdır. Kürt milliyetçisi Musa Anter’in, Diyarbakır’da, 31.08.1959 tarihinde İleri Yurt isimli gazetede yayımladığı Kürtçe şiir ulusal basında haber olmuş ve durum Bayar’ın Diyarbakır valisini bu konuda ikaz etmesine kadar varmıştır.⁴⁰⁷

İşte 1958 Irak’taki hadiseler ve az evvel belirttiğimiz gelişmeler akabinde Kürt Sorunu bakımından DP iktidarının son döneminde gerçekleşen en önemli vakalardan biri “Kürtçülük” yaptığı düşünülen elli kişinin 17 Aralık 1959 tutuklanması olayıdır. Bölücülük ve komünistlikle suçlanan bu kişilerden on tanesi tutuksuz yargılanmış ve tutuklu kalanlardan birinin hayatını hücrede kaybetmesi neticesinde Cumhuriyet tarihinde “49’lar Olayı” olarak bilinen yargılamalar vuku bulmuştur.⁴⁰⁸ Yargılananların arasında ağırlıklı olarak üniversite öğrencileri ve Cumhuriyet Döneminde yetişmiş kimseler bulunmaktaydı. Tek Parti devrinde milliyetçi Kürt elitlerinin büyük oranda ortadan kaldırıldığından daha evvel bahsetmiştik. Ancak Cumhuriyet Dönemiyle birlikte yeni bir Kürt eliti yetişmekteydi. 1950’den sonra okullaşma oranının artmasıyla birlikte eğitim imkânlarından yararlanan Kürt gençler “Kürtlük” bilincini edinmeye başlamışlardır. 1960 ve sonraki yıllarda milliyetçi/sosyalist Kürt siyasi hareketinin önemli isimlerinin birçoğu 1950’li yıllarda eğitim hayatını geçirmiş ve siyasal

⁴⁰⁴ Murat Bardakçı, “Celâl Bayar’ın 1959’da hazırladığı Kürt raporunda bakan kimler var!”, HaberTürk Gazetesi, 18.03.2012, [http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/725769-celal-bayarın-1959da-hazırladığı-kürt-raporunda-bakan-kimler-var.\(01.05.2018\)](http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/725769-celal-bayarın-1959da-hazırladığı-kürt-raporunda-bakan-kimler-var.(01.05.2018)).

⁴⁰⁵ İkinci, *Lice’den Paris’e Anılarım*, s. 287.

⁴⁰⁶ “Kürt Talebeler Asım Eren’i Protesto Etti”, *Milliyet*, 12.04.1959, s. 2.

⁴⁰⁷ Kerem Yavaşça, “‘Şark Meselesi’nden ‘Doğu Sorunu’na: Ellili Yıllarda Kürt Sorunu”, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, ed. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 586.

⁴⁰⁸ Bu kişilerin davaları 27 Mayıs darbesi sonrası da sürmüş, bir kısmı beraat etmiş bir kısmı ise davanın uzaması neticesinde zaman aşımı gerekçesiyle ceza almamıştır.

toplumsallaşmasını yaşamış kimselerdir. Tek Parti idaresinin milliyetçi Kürt elitlerini ortadan kaldırma konusunda çok gayretli olduğunu ve hatta bunu büyük ölçüde başardığını bilmekteyiz. DP hükümetinin de kaçınma politikasını terk edip milliyetçi olarak gördüğü Kürtlere müdahalede bulunması Kürt Sorununa yönelik bir politika değişikliği ve Tek Parti dönemiyle yeniden devamlılık kurduğu uygulamalardan biri olarak okunabilir. Fakat “Kürtçülük” yaptığı düşünülen kimselere yönelik tutuklama dalgası Kürtlerin tümüne yönelik bir baskı politikasını da beraberinde getirmemiştir. Hatta 1959 yılında Irak'ta meydana gelen olaylar neticesinde Türkiye'ye toplu olarak iltica etmek isteyen Kürt aşiretleri olmuş ve bunlar ülkeye kabul edilmiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁹ Ümit Deniz, “Irak’tan İltica Edenler Bin’i Buldu”, *Milliyet*, 30.04.1959, s. 1.

SONUÇ

Demokrat Parti 1950 yılında iktidara geldiğinde CHP'den devraldığı güçlü anti etnik rejim asimilasyona dayalı olarak inşa edilmeye çalışılan Türk milli kimliğini içermekteydi. Güçlü anti etnik rejimle birlikte sınırları dar tutulan Türk milli kimliği inşa süreci iki temel öznenin itirazıyla karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan ilki İslam diğeri ise Kürt itirazıdır. İslam itirazı temel olarak Kemalist dönüşüm sürecini hedef almış ve bunun bir alt başlığı olarak Türk milli kimliğini gündeme getirmiştir. Kürt itirazını ise İmparatorluk döneminin bitmesiyle birlikte Türkiye topraklarında kalan ve İslam dinini kimliğini oluşturan temel sütunlardan biri sayan Kürt etnik kategorisinin, hâlihazırda var olan milliyetçi elitlerin de katkısıyla, Türk milli kimliği şemsiyesi altına girme sürecine karşı geliştirdiği bir tepki olarak okumak mümkündür. Demokratlar iktidara geldiklerinde Kürt itirazını sistematik olarak gerçekleştiren Kürt elitlerinin meydana okumasıyla, Tek Parti döneminde bu kimseler ortadan kaldırıldığı için, karşılaşmadılar ve toplumun birçok kesimiyle ilişki kurup adeta bir iktidar koalisyonu oluşturdular. Peki, 1925 yılından sonra Kürt Sorunu olarak tanımladığımız Kürt itirazına karşı DP'nin Tek Parti dönemine göre ne kadar kopuş veya devamlılık gösterdiği söylenebilir? Daha farklı bir ifadeyle Demokratların anti etnik rejimle ilişkisi ne olmuştur? Bunu önce Aktürk'ün teorisi ve patika bağımlılığı yaklaşımıyla açıklayacağız.

Çalışmanın birinci bölümünde ifade ettiğimiz gibi, Aktürk bir devletin etnisite rejiminin değişimini üç farklı değişkenin varlığına dayalı olarak açıklar. Bunlardan ilki mevcut elitlerin uygulamalarından mağdur olan veya bunların temsilcilerini ifade eden “karşıt seçkinler” grubunun varlığı, ikincisi hâlihazırda devletin uyguladığı kimlik politikalarına alternatif bir söylem ve üçüncüsü ise karşıt-seçkinlerin hegemonik bir şekilde siyasi iktidarı ele geçirmesidir.⁴¹⁰ Aktürk Demokrat Parti'yi de kimlik politikalarında dair yeni bir söylemi olmayan hegemonik bir karşıt seçkin olarak görmektedir.⁴¹¹ Böylece DP döneminde üç unsur bir araya gelmemiş ve anti etnik rejim değişmemiştir; bu açıdan Aktürk, DP iktidarını büyük oranda bir devamlılık dönemi olarak anlamaktadır. Yani, bizim tanımladığımız şekliyle, birincil düzey kimlik politikalarında Aktürk'e göre değişim yoktur. Birincil düzeyde kimlik politikasında

⁴¹⁰ Aktürk, *Almanya, Rusya ve Türkiye'de Etnisite Rejimleri ve Milliyet*, ss. 27–28.

⁴¹¹ a.g.e., s. 151.

değişim olmadığı tezine biz de katılmaktayız. Peki Aktürk'ün değişimin için gerektiği söylediği üç unsur neden bir araya gelmemiş veya oluşmamıştır? Öncelikle DP'nin bir karşıt-seçkin grubu olduğu tartışmalıdır. DP bir karşıt-seçkin olmaktan çok Cumhuriyet ideolojisi ile temelde bir sorun yaşamamakla birlikte Tek Parti döneminde gerçekleştirilen inkılaplar ve bunların uygulayıcısı CHP'nin idaresine karşı doğmuş olan rahatsızlıktan kendisi için hareket alanı bulabilen bir seçkin grubudur.⁴¹² Demokrat Parti aynı zamanda Türk milli kimliğine ve bunun ülkede yayınlştırılmasına samimi olarak inanan kimselerce yönetilmekteydi. Bu inanç nedeniyledir ki Türk milli kimliği hilafına alternatif bir söylem de edinmemişlerdir. Yani DP içinde, 1925 yılı sonrasında Türk milli kimliğinin içeriğine yönelik kararları büyük oranda zihnen sahiplenilen bir yönetici elit vardır. Bu elit, gelen tepkileri emerek Türk milli kimliği patikasını terk etmeyen kurumsal bir yapı olarak görülmelidir. Şekil 1'de yer alan patika bağımlılığı analiz akışıyla ifade edeceğiz; 1925 yılında Türk milli kimliğinin içeriğine yönelik ve dolayısıyla Kürtlere de yönelik bir “karar” alınmıştır. İlk anda Türk milli kimliğini esnek, çok etnili veya tamamen ırka dayalı tanımlamak gibi seçenekler mevcuttu. Ancak farklı bir yol seçilerek sınırları dar tutulan seküler bir içerik oluşturma konusunda karar verilmiştir. Bu Türk milli kimliği konusundaki kırılma anıdır. Bu kararla birlikte Türk milli kimliğini inşa etmeye yönelik kurumlar (örneğin Türk Tarih Kurumu, Türk Tarih Tezi v.b.) oluşmaya başlamışken kimliğe itiraz eden muhalefeti de pasifleştirmek için yasal (örneğin İskan Kanunu) ve kurumsal yapılar (örneğin Umumi Müfettişlikler) doğmuştur. Bu düzenlemeler Türk milli kimliğinin yeniden üretilmesine olanak tanımış ve iktidara gelebilecek bir karşıt seçkinin üretilmesine de müsaade etmemiştir. Ancak daha sonra Tablo 3'de yer alan “Tepki silsilesi” yani Kürt milliyetçi isyanları ortaya çıkmış ve devlet karşı tepki göstermiştir. Bu arada DP iktidara gelmiş ancak Türk milli kimliğine temel yaklaşımda bir değişim (örneğin Kürtlerin ayrı bir etnik grup olarak tanınarak Türk millîği kimliği dışında bırakılması gibi) olmamıştır. Türk milli kimliğini yeniden üreten en büyük aygıtlardan biri olan eğitim içeriğinde de herhangi bir değişim olmaması DP'nin, Tek Parti döneminde girilmiş olan patikadan çıkmadığını göstermektedir. Gerçekten de Türkiye, DP döneminde, anti etnik rejimden çok etnili veya tek etnili rejime geçiş yapmamıştır. Ancak bu noktada teoriye olan itirazımızı hatırlamak gerekmektedir. Birinci bölümde Aktürk'ün teorisini anti etnik rejim özelinde

⁴¹² Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, s. 114.

detaylandırmış ve anti etnik rejimi “ikincil düzeyde kimlik politikası uygulamaları” ekseninde “güçlü ve zayıf” olarak tasnif etmiştik. Birincil düzeyde, DP’nin asimilasyona dayalı anti etnik rejimi radikal olarak değiştirmedeği doğrusa da ikincil düzeyde kimlik politikaları bakımından Tek Parti ile tam bir devamlılık içinde olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. İkincil düzeyde Kürt etnik kategorisine ait pratiklerin ifadesine müdahale edilmemiştir. Örneğin Tek Parti döneminde Kürtçenin konuşulmasının Jandarma baskısıyla önlenmesinin DP döneminde ortadan kalkması sıradan bir Kürt için oldukça önemli bir uygulamadır. Ayrıca İslam dininin pratiklerine yönelik engellerin ortadan kalması ve geleneksel dini pratiklerin ve mekânların devlet tarafından da üst düzeyden destekleniyor olması, Kürt kimliği oluşturan önemli sütunlardan biri sayabileceğimiz İslam faktörünü yeniden dolaşıma sokmuş ve Türk milli kimliğinin içeriğini de bu minvalde değiştirmeye başlamıştır. İkincil düzeyde gerçekleşen kimlik politikası uygulamaları, Aktürk’ün teorisinden devşirdiğimiz şekliyle, güçlü anti etnik rejimden zayıf anti etnik rejime geçiş anlamına gelmektedir. Bizce bu gibi değişimler Kürt Sorununa yönelik önemli politika değişikliği olarak görülmelidir. 12 Eylül darbesiyle birlikte Kürtçenin kanunla yasaklanması ve PKK terör örgütünün sosyal tabanını genişleterek güçlenmesi arasındaki bağın önemi düşünülürse ikincil düzeyde kimlik politikalarının önemsiz olmadığı zaten anlaşılır.

DP’nin Kürt etnik kategorisine yönelik ikincil düzeyde sergilediği esnek uygulamalar devam etmişse de 1958 yılında Irak’ta gerçekleşen olayların neticesinde Kürtlerin anayasal statü elde etmeleriyle DP hükümetinin tavrında bazı değişiklikler olmuştur fakat bu daha çok milliyetçi olduğunu düşünülen küçük bir gruba yönelik adli tatbikattır. Ancak yine de önemlidir. Somer, Kürt Sorunu konusunda ikilemelerinden birinin Dış Güvensizlik İkilemi olduğunu söyler. Dış Güvensizlik İkilemi, Lozan Barış Antlaşması sonrası dönemde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Kürtlerin Türkiye, Irak ve Suriye topraklarında kalarak bölünmesiyle ortaya çıkan ve Türkiye dışındaki Kürtlerin siyasi statülerinin değişmesinin Türkiye Kürtlerini etkileyerek ayrılıkçı bir dalga yaratacağına dair ciddi bir güvenlik kaygısını ifade eder.⁴¹³ Bu kaygı elbette sadece iç güvenliği etkileyen bir mesele de değildir. Türkiye, Suriye, İran ve Irak topraklarında yaşayan Kürtlerin varlık ve statüleri aynı zamanda uluslararası rekabet ve nüfuzun eksenlerinden biri olduğundan, bir ülkedeki değişim diğerinin de uluslararası

⁴¹³ Somer, *Milada Dönüş: Ulus-Devletten Devlet-Ulusa Türk ve Kürt Meselesinin Üç İkilemi*, s. 20.

alandaki konumunu etkilemektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin hem işbirliği hem rekabet içinde olduğu ülkelerin dış politikalarında Kürtlerin durumunun etkisi her zaman göz önünde bulundurulması gereken bir durum olarak görülmektedir. Örneğin Irak darbesinden sonra yazılmış bir İngiliz belgesine göre Kürtlerin Irak'taki statülerden memnun olmaları hem Irak'ın hem de bölgedeki petrol yataklarının durumu bakımından İngiltere'nin de lehine bir durum olarak ifade edilmektedir.⁴¹⁴ İşte Irak'ta gerçekleşen olaylar neticesinde Kürtçülük yaptığı düşünülen kimselerin tutuklanması, yani "49'lar Olayı", hem iç güvenlik refleksinin yeniden ortaya çıkması hem de dış politikadaki dengenin Türkiye aleyhine bozulmasına ilişkin endişelerin bir sonucudur. Milliyetçi olduğu sanılan kişilerin bu şekilde tutuklanmasıyla Irak'tan gelebilecek ayrılıkçı bir Kürt hareketine dair önlem alınmasına dair düşünce Tek Parti dönemi devlet politikalarıyla bir devamlılık halini bize göstermektedir.

Kürt Sorunu Tek Parti idaresince nasıl bir etnik mesele olarak algılanmıyor ve kurulmuyorsa aynı şekilde Demokratlar tarafından da öyle algılanmamıştır. Ancak II. Dünya Savaşı akabinde ise dünya siyasi söylemine hâkim olan kalkınma retoriği Türkiye siyasetinin lügatini işgal etmiştir. Demokratlar da bu rüzgarda savrulmuşlardır ancak bunu küçümsememek gerekir. DP'nin Kürt Sorununa yönelik getirdiği yeniliklerden biri, milliyetçi Kürt elitlerinin sistemli itirazlarıyla karşılaşmamasının verdiği avantajı da kullanarak, Kürt Sorununu, iktisadi sorun bir sorun olarak kurmaya başlayan söylemi inşa etmeye başlamasında yatar. Tek Parti döneminde daha çok "gericilik" olarak kurulan sorunun iktisadi eksene kayması sorunun çözümüne yönelik metotlarında değişebileceği anlamına gelir. Bu kuruluş mantığına göre Tek Parti döneminde gerçekleştiremeyen maddi gelişim vücut bulduğu zaman sorunlar da çözülecektir. Kürt itirazının uzun bir süre din kanalından muhalefet ettiğini akılda tutarak Menderes'in gericilik ile ilgili şu sözleri bizce DP'nin vakaya bakışını özetler: "... Yollar köylere kadar uzandıkça, elektrik ve su köylere kadar gittikçe, traktörler vesait makineler köylünün hayatı arasına girdikçe, kalkınması ve seviyesi yükselen bu insanlar hurafelere kapılmazlar."⁴¹⁵

Dixi et salvavi animam meam.⁴¹⁶

⁴¹⁴ Yeğen, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s. 308.

⁴¹⁵ Ahmad, Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 105.

⁴¹⁶ Söyledim ve ruhumu kurtardım.

KAYNAKLAR

- “13 Haziran 1327 Tarihli Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi”, y.y.,
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic01c005/mmbd01ic01c005ink101.pdf>, (10.10.2017).
- “7 Temmuz 1327 Tarihli Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi”, y.y.,
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic01c005/mmbd01ic01c005ink115.pdf>, (14.11.2017).
- AHMAD Feroz, Bedia Turgay AHMAD, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976.
- AKTÜRK Şener, *Almanya, Rusya ve Türkiye’de Etnisite Rejimleri ve Milliyet*, çev. Volkan Eke, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.
- , “Regimes of Ethnicity: Comparative Analysis of Germany, the Soviet Union/Post-Soviet Russia, and Turkey”, *World Politics*, C. 63, S. 01 (2011), ss. 115–64.
- , *Türkiye’nin Kimlikleri: Din, dil, etnisite, devlet ve medeniyet*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013.
- AKYOL Taha, *Ama Hangi Atatürk*, 3. b., İstanbul: Doğan Kitap, 2008.
- , *Atatürk’ün İhtilal Hukuku*, 7. b., İstanbul: Doğan Kitap, 2016.
- , “‘Türkiyeli’ vatandaş?!”, *Milliyet*, (21.04.2009).
- ANDERSON Benedict, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, 9. b., İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- ARMSTRONG John, “Towards a Theory of Nationalism: Consensus and Dissensus”, *Notions of Nationalism*, ed. Sukumar Periwal, Budapeşte: Central European University Press, 1995, s. .
- ARMSTRONG John A., *Nations before Nationalism*, Chapel Hill: The University of North Caroline Press, 1982.
- ASLAN Senem, *Nation-building in Turkey and Morocco: Governing Kurdish and Berber Dissent*, New York: Cambridge University Press, 2015.

ATATÜRK Mustafa Kemal, *Medeni Bilgiler*, 2. b., İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2010.

AYABAKAN Levent, “Kürt-Nasturi İlişkileri ve Ağa Petros’un ‘Özerk Asuri Devleti Projesi’ (1919-1923)”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. I, S. 1 (2015), ss. 49–76.

AYATA Ayşe Güneş, *CHP : (örgüt ve ideoloji)*, çev. Nüvit Tarhan, Belkıs Tarhan, 2. b., İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2010.

BARDAKÇI Murat, “Celâl Bayar’ın 1959’da hazırlattığı Kürt raporunda bakın kimler var!”, (01.05.2018), <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/725769-celal-bayarin-1959da-hazirlattigi-kurt-raporunda-bakin-kimler-var>.

BARKEY Karen, *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

BARLAS Dilek, “Friends Or Foes? Diplomatic Relations Between Italy And Turkey, 1923-36”, *International Journal of Middle East Studies*, C. 36, S. 2 (2004), ss. 231–52.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): Başbakanlık, Kutu:139, Gömlek:42, Sıra:2, y.y.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): Başbakanlık, Kutu:146, Gömlek:27, Sıra:4, y.y.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): Başbakanlık, Kutu:25, Gömlek:2, Sıra:1, y.y.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): Başbakanlık, Kutu:41, Gömlek:243, Sıra:24, y.y.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): Başbakanlık, Kutu:47, Gömlek:54, Sıra:16, y.y.

BAUMAN Zygmunt, *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, çev. Abdullah Yılmaz, 6. b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016.

BAYAR Celal, *Şark Raporu*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006.

BELL Duncan, “Mythsapes: memory, mythology, and national identity”, *British Journal of Sociology*, C. 54, S. 1 (2003), ss. 63–81.

BEZCI Bünyamin, *Carl Schmitt’in Politik Felsefesi: Modern Devletin Müdafası*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2006.

- BIGE Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.
- BINARK İsmet, *Türk Parlamento Tarihi TBMM X. Dönem 14 Mayıs 1954- 1 Kasım 1957 I. CİLT*, Ankara: TBMM Basımevi, 2010.
- BLOCH Marc, *Tarihin Savunusu Ya Da Tarihçilik Mesleği*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2. b., Ankara: Gece Yayınları, 1994.
- BORATAV Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, 13. b., Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2009.
- BRASS Paul R., *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*, New Delhi: Sage Publications, 1991.
- BREUILLY John, "Approaches to Nationalism", *Mapping the Nation*, ed. Gopal Balakrishnan, 2. b., London: Verso, 1999, ss. 146-74.
- , *Nationalism and the State*, 2. b., Manchester: Manchester University Press, 1993.
- BRUBAKER Rogers, *Citizenship And Nationhood In France And Germany*, 2. b., Cambridge: Harvard University Press, 1994.
- , *Ethnicity without Groups*, Cambridge: Harvard University Press, 2004.
- BRUINSEN Martin Van, *Ağa, Şeyh, Devlet*, çev. Banu Yalkut, 5. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- C.H.P. PROGRAMI, "No Title", Ankara: Zerbamat Basımevi, 1943.
- ÇOKER Fatih, *Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1995.
- COOK M.A., "Introduction", *A History of The Ottoman Empire to 1730*, ed. M.A. Cook, Cambridge: Cambridge University Press, 1976, ss. 1-9.
- DAVISON Andrew, *Türkiye 'de Sekülerizm Ve Modernlik: Hermenötik Bir Yeniden Değerlendirme*, çev. Tuncay Birkan, 3. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- DEMIREL Tanel, *Türkiye 'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

- DENİZ Ümit, “Irak’tan İltica Edenler Bin’i Buldu”, *Milliyet*, (30.04.1959).
- DERINGİL Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Doğan Kitap, 2014.
- , *Simgeden Millete: II.Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- DICKENS Charles, *İki Şehrin Hikayesi*, çev. Merve Arvas, 7. b., İstanbul: Can Yayınları, 2013.
- DUGUID Stephen, “The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia”, *Middle Eastern Studies*, C. 9, S. 2 (1973), ss. 139–55.
- DYER Gwynne, “The Turkish Armistice of 1918: 2: A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros”, *Middle Eastern Studies*, C. 8, S. 3 (1972), ss. 313–48.
- EKİNCİ Tarık Ziya, *Lice’den Paris’e Anılarım*, 2. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- EROĞUL Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 2. b., İstanbul: Yordam Kitap, 2017.
- ERÖZDEN Ozan, *Ulus-Devlet*, 2. b., İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2008.
- ESKANDER Saad, “Britain’s Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the First Kurdish Government 1918–1919”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, C. 27, S. 2 (2000), ss. 139–63.
- GELLNER Ernest, “The Coming of Nationalism and Its Interpretation: The Myths of Nation and Class”, *Mapping the Nation*, ed. Gopal Balakrishnan, London: Verso, 1999, ss. 98–145.
- , *Thought and Change*, Londra: The University of Chicago Press, 1964.
- , *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı Behar, Göksu Göksu Özdoğan, İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları*, 2. b., İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011.
- GÖZÜBÜYÜK Şeref, Suna KILI, *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, 2. b., Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.

- GÜNAY Nejla, “Rusya’nın Osmanlı Ve İran Topraklarındaki Ermeniler Ve Kürt Aşiretleriyle İlişkisi”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 56 (2017), ss. 61–80.
- GÜRKAN Emrah Safa, *Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens and The Ottoman Habsburg Rivalry*, Georgetown University, ProQuest Dissertations Publishing, Washington DC, 2012.
- , *Sultanın Casuları: 16. Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj ve Rüşvet Ağları*, İstanbul: Kronik Yayıncılık, 2017.
- HAKAN Sinan, *Türkiye Kurulurken Kürtler: 1916-1920*, 2. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- HANIOĞLU M.Şükrü, *A Brief History of The Late Ottoman Empire*, Princeton: Princeton University Press, 2008.
- HEADY Ferrel, *Public Administration: A Comparative Perspective.*, 6. b., New York: Marcel Dekker, Inc, 2001.
- HECHTER Michael, *Internal colonialism: The Celtic Fringe In British National Development 1536-1966*, Berkeley: University of California Press, 1975.
- HEPER Metin, *Devlet ve Kürtler*, çev. Kadriye Göksel, İstanbul: Doğan Kitap, 2008.
- HOBSBAWN Eric J., *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, çev. Osman Akınhay, 2. b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- , “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, *Geleneğin İcadı*, ed. Eric J. Hobsbawn, Terence Ranger, çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006, ss. 1–18.
- İNALCIK Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, 59. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- , *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II Tagayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, 4. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- , *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV: Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

———, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, 15. b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

İNÖNÜ İsmet, *Hatıralar 2. Kitap*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.

İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi 1945-1950, y.y.

JWAIDEH Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi*, çev. İsmail Çekem, Alper Duman, 6. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

KANSU Aykut, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal, 7. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

KARABEKİR Kazım, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1960.

KARDEŞ M.Ertan, *Schmitt'le Birlikte Schmitt'e Karşı: Politik Felsefe Açısından Carl Schmitt ve Düşüncesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

KARPAT Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet ve Milliyetçilik*, çev. Recep Boztemur, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

———, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*, çev. Esin Soğancılar, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2007.

KAYNAR Mete Kaan, “Türkiye'nin Ellili Yılları Üzerine Bazı Notlar”, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, ed. Mete Kaan Kaynar, 2. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, ss. 11–38.

KILI Suna, Şeref GÖZÜBÜYÜK, *Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

KIRIŞCI Kemal, Gareth M. WINROW, *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, çev. Ahmet Fethi, 2. b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

KILIÇ Mehmet, *Amasya Tamimi ve Protokolü*, 3. b., İstanbul: Okan Üniversitesi Yayınları, 2009.

KOCA Bayram, “Ellili Yıllarda Merkez Sağ: Demokrat Parti'nin Özgürlük ile İstismar Arasındaki Dinî Politikaları”, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, ed. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, ss. 293–319.

KOÇAK Cemil, *İktidar ve Demokratlar Türkiye'de İki Partili Siyasal Sistemin Kuruluş*

- Yılları (1945-1950) Cilt 2*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- KODAMAN Bayram, “Aşiret Mekteb-İ Hümayunu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, C. 4, ss. 9–11.
- KURAN Akdes Nimet, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917’e Kadar*, 5. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1948.
- KURAN Timur, *Yalanla Yaşamak: Tercih Çarpıtmasının Toplumsal Sonuçları*, çev. Alp Tümertekin, 2. b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- “Kürt Talebeler Asım Eren’i Protesto Etti”, *Milliyet*, (12.04.1959).
- KUTLAY Naci, *İttihat Terakki ve Kürtler*, 3. b., Ankara: Beybun Yayınları, 1992.
- KYMLICKA Will, *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.
- LEVI Margaret, “A Model, a Method, and a Map: Rational Choice in Comparative and Historical Analysis”, *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure*, ed. Mark I. Lichbach, S. Zuckerman, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, ss. 19–41.
- LEWIS Geoffrey Lewis, “Ataturk’s Language Reform as an Aspect of Modernization in the Republic of Turkey”, *Ataturk and the Modernization of Turkey*, ed. Ataturk and the Modernization of Turkey, Colorado: Westview Press, 1984, ss. 195–213.
- LUCAS Russell E., “Monarchical Authoritarianism: Survival and Political Liberalization in a Middle Eastern Regime”, *International Journal of Middle East Studies*, C. 36, S. 1 (2004), ss. 103–19.
- MAHONEY James, *The Legacies of Liberalism: Path Dependence and Political Regimes in Central America*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2001.
- MARDIN Şerif, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, çev. Şeniz Gönen, 4. b., Bursa: Dora Yayın, 2009, ss. 121–58.
- MARX Karl, *Gazete Yazıları*, çev. Süha Sertabioğlu, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008.
- MCDOWALL David, *Modern Kürt Tarihi*, çev. Neşenur Domaniç, Ankara: Doruk

- Yayımcılık, 2004.
- MEADE Teresa A., *A Brief History of Brazil*, New York: Checkmark Books, 2004.
- MERAY Seha L., Osman OLCAY, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri: Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977.
- Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2012.
- O'BALLANCE Edgar, *The Kurdish Struggle 1920-94*, New York: Palgrave Macmillan, 1996.
- ÖĞÜN Süleyman Seyfi, "Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, 4. b., Bursa: Dora Yayın, 2009, ss. 319–58.
- OLSON Robert, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*, çev. Bülent Peker, Nevzat Kırac, Ankara: Özge, 1992.
- ORAN Baskın, "Fransa'da ülkesel Türkiye'de etnik üst-kimlik", *Radikal*, (08.09.2009).
- , "Gazi Mustafa Kemal bidoncu muydu?", *Radikal* 2, (14.04.2013).
- , "Sevres Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I (1919-1980)*, ed. Baskın Oran, 19. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, ss. 113–38.
- ORTAYLI İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 26. b., İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- , "Osmanlı Millet Sistemi ve Sosyal Boyutları", *Türkiye Günlüğü*, C. 77, S. Yaz (2004), ss. 143–48.
- , *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, 2. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- ÖZKIRIMLI Umut, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, 3. b., Ankara: Doğu Batı, 2009.
- ÖZOĞLU Hakan, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities*,

- Competing Loyalties, and Shifting Boundaries*, Albany: State University of New York Press, 2004.
- , “State-Tribe Relations: Kurdish Tribalism in the 16th- and 17th-Century Ottoman Empire”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, C. 23, S. 1 (1996), ss. 5–27.
- ÖZTÜRK Kazım, *Türk Parlamento Tarihi: TBMM II.Dönem 1923-1927 I.Cilt*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1994.
- PIERSON Paul, “Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics”, *The American Political Science Review*, C. 94, S. 2 (2000), ss. 251–67.
- POGGI Gianfranco, *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*, çev. Şule Kut, Binnaz Toprak, 5. b., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- ROGER Antoine, *Milliyetçilik Kuramları*, İstanbul: Versus, 2008.
- ROMANO David, *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization and Identity*, New York: Cambridge University Press, 2006.
- ŞAHINGIRAY Özel, (ed.), *Celal Bayar’ın Seçim Kampanyalarından Söylev ve Demeçleri 1946-1950-1954*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.
- SAKAOĞLU Necdet, *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- SANDER Oral, *Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, 10. b., Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2016.
- SCHMITT Carl, *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe, 2. b., İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- , *Tarih ve Siyaset Üzerine İki Deneme: Roma Katolikliği ve Politik Form Kara ve Deniz*, çev. Güntekin Yıldız, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2009.
- SEWELL William H., “Three Temporalities: Toward an Eventful Sociology”, *The Historic Turn in the Human Sciences*, ed. Terrance J. McDonald, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996, ss. 245–80.
- ŞİMŞEK Ufuk, “Milliyetçilikler ve Milletin Oluşumu Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 13, S. 2 (2009).

- ŞİMŞİR Bilal N., *Kürtçülük II: 1923-1999*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2009.
- SMITH Anthony D., *Etno-Symbolism and Nationalism: A cultural approach*, Abingdon: Routledge, 2009.
- , *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- , *The Nation in History Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*, Cambridge: Polity Press, 2000.
- , *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2002.
- SOILEAU KIZILDAĞ Dilek, *Koçgiri İsyanı: Sosyo-Tarihsel Bir Analiz*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- SOMER Murat, *Milada Dönüş: Ulus-Devletten Devlet-Ulusa Türk ve Kürt Meselesinin Üç İkilemi*, 2. Baskı., Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.
- SÖNMEZ SELÇUK Senem, “Milliyetçilik Üzerine: Bir Literatür Taraması”, *Journal of Yasar University*, C. 23, S. 6 (2011), ss. 3855–65.
- SÜKAN Faruk, *Başbakan Adnan Menderes’in Meclis Konuşmaları TBMM 1950-1960*, 2. b., Ankara: Kültür Ofset Limited Şirketi, 1992.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Ankara (29.04.2018).
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi Cilt 6-7*, Ankara: TBMM Basımevi, 1947.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Cilt 10*, Ankara: T.B.M.M. Matbaası, 1956.
- T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞIVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, “Fatih Sultan Mehmed’in Bosna ruhbanlarının dini hayatlarını serbestçe sürdürmeleri hakkındaki fermanı”, 2014, <http://www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3195/fatih-sultan-mehmedin-bosna-ruhbanlarinin-dini-hayatlarini-serbestce-surdurmeleri-hakkındaki-fermanı/>, (15.10.2017).
- TANÖR Bülent, *Türkiye’de Kongre İktidarları: 1918-1920*, 2. b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Tarihe Düşülen Notlar Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları 1*, Ankara: TBMM Başkanlığı Yayınları, 2011.

- TBMM, *Milli Egemenlik Belgeleri: Havza Genelgesi, Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi Beyannamesi, Sivas Kongresi Beyannamesi, Misak-ı Milli Beyannamesi*, Ankara: TBMM Basımevi, 2015.
- TBMM 224 no'lu Komisyon Raporu (29.04.2018).
- TEKELİ İlhan, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu", *Toplum ve Bilim*, C. 50 (1990), ss. 49–71.
- TELLAL Erel, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I (1919-1980)*, ed. Baskın Oran, 19. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, ss. 499–520.
- TOPRAK Zafer, "Bir Hayal Ürünü: 'İttihatçıların Türkleştirme Politikası'", *Toplumsal Tarih*, C. 146 (2006), ss. 14–22.
- , *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, 3. b., İstanbul: Doğan Kitap, 2015.
- TUNAYA Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt II: Mütareke Dönemi 1918-1922*, 2. b., İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.
- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ İNTERNET SİTESİ, "1950 Yılı Genel Seçimlerinde Seçim Çevreleri ve Kullanılan Oy Sayıları", (05.04.2018), https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1950.
- Türkiye Cumhuriyeti İlk Anayasa Taslağı Tıpkı Basım*, İstanbul: Kentbank, 1998.
- TURNAOĞLU Banu, *The Formation of Turkish Republicanism*, Princeton: Princeton University Press, 2017.
- ÜSTEL Füsun, "*Makbul Vatandaş*"ın Peşinde: il. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, 3. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- VALI Abbas, *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, çev. Adsay Fahriye, Ümit Aydoğmuş, Sema Kılıç, İstanbul: Avesta, 2005.
- VOLKAN Vamık D., Norman ITZKOWITZ, *Atatürk'ün Psikanalitik Biyografisi Atatürk-Anatürk*, Ankara: Pusula Yayınevi, 2017.
- WEBER Max, *Ekonomi ve Toplum Cilt-1*, çev. Latif Boyacı, İstanbul: Yarın Yayınları,

2012.

YAVAŞÇA Kerem, “‘Şark Meselesi’nden ‘Doğu Sorunu’na: Ellili Yıllarda Kürt Sorunu”, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, ed. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, ss. 565–90.

YAYMAN Hüseyin, *Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası*, İstanbul: Doğan Kitap, 2011.

YEĞEN Mesut, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, 5. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

———, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2012.

YEĞEN Mesut, Uğraş Ulaş TOL, Mehmet Ali ÇALIŞKAN, *Kürtler Ne İstiyor? Kürdistan’da Etnik Kimlik, Dindarlık, Sınıf ve Seçimler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

YILDIZ Ahmet, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

YOUSSIM Marc, “XVI. Yüzyıl Rus ‘Makyavelist’i Ivan Peresvetov’un Eserlerinde Yeni Prens’e Bir Örnek Olarak II.Mehmet”, *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite*, ed. Cemal Bali Akal, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2012, ss. 131–37.

ZURCHER Eric Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihlioğlu, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1987.

ÖZGEÇMİŞ		
Adı-Soyadı	HAKAN	FIRAT
Doğum Yeri ve Yılı	İZMİT	1989
Bildiği Yabancı Diller	İNGİLİZCE	
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	2003 2007	Karamürsel Anadolu Lisesi
Lisans	2007 2011	Uludağ Üniversitesi
İletişim	hakanfirat5@hotmail.com	
		Tarih: 21/11/2018
		İmza:
		Adı Soyadı: Hakan FIRAT

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Hakan FIRAT
Tez Adı	Demokrat Parti İktidarında Kürt Sorunu: Devlet Politikasındaki Değişim ve Devamlılıklar
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Dr.. Öğr. Üyesi Sertaç SERDAR
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih 20.11.2018

İmza :

